

Η ΕΙΔΟΜΕΝΗ, άμεσα συνδεμένη με τη βαλκανική οδό των προσφύγων, αποτελεί πλέον σύμβολο της προσφυγικής ιστορίας των τελευταίων ετών. Το φθινόπωρο του 2015, βρέθηκε ξαφνικά στο επίκεντρο της δημοσιότητας και παρέμεινε σε αυτό για μερικούς μήνες, μέχρι την εκκένωση του άτυπου προσφυγικού καταυλισμού της, την άνοιξη του 2016, και την έναρξη λειτουργίας μιας σειράς επίσημων καταυλισμών στη Βόρεια Ελλάδα την ίδια περίοδο. Ωστόσο, η ιστορία της περιλαμβάνει πολύ περισσότερα από το θέαμα μερικών μηνών ανθρώπινου πόνου και ανθρωπιστικής βοήθειας. Στην πραγματικότητα, η ιστορία της Ειδομένης ξεκίνησε καιρό πριν φτάσουν εκεί τα διεθνή μέσα ενημέρωσης και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, ενώ συνεχίζεται μέχρι σήμερα με άλλες μορφές και σε άλλα σημεία της χώρας.

ΕΙΔΟΜΕΝΗ

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΑΔΙΕΞΟΔΟ

ISBN 978-618-5334-20-8

9 786185 334208 >

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟ ΕΣΤΑΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

www.efipe.gr

ΕΙΔΟΜΕΝΗ: ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΑΔΙΕΞΟΔΟ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟ ΕΣΤΑΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

www.efipe.gr

ΕΙΔΟΜΕΝΗ:
ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ
ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΑΔΙΕΞΟΔΟ

**ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ**

Υπεύθυνη έκδοσης: Ιωάννα Μεϊτάνη

Συγγραφείς: Μαριάνθη Αναστασιάδου, Αθανάσιος Μαρβάκης,
Παναγιώτα Μεζίδου, Marc Speer

Χάρτες: Γιώργος Κονδύλης

Μετάφραση: Δημήτρης Ιωάννου

Επιμέλεια κειμένου: Δημήτρης Λυμπερόπουλος

Αρχική έκδοση στα αγγλικά από το bordermonitoring.eu, 2017,
με την υποστήριξη των Rosa Luxemburg Stiftung και Moving Europe.
Το κείμενο της αγγλόφωνης έκδοσης διατίθεται δωρεάν στη διεύθυνση
<http://bordermonitoring.eu/berichte/2017-Idomeni/>

Αθήνα, Νοέμβριος 2018

Η παρούσα 1η έκδοση διατίθεται με την Εφ.Συν. στο φύλλο της 10.11.2018.

Η έκδοση είναι επίσης διαθέσιμη στο Διαδίκτυο:
<http://rosalux.gr/publications>

Για αντίτυπα, επικοινωνήστε με το Παράρτημα Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ:
Καλλιδρομίου 17, 10680 Αθήνα
τηλ.: 210 3613769 | www.rosalux.gr

Η έκδοση, όπως και οι περισσότερες δραστηριότητες του Παραρτήματος Ελλάδας
του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ, συγχρηματοδοτήθηκε από το γερμανικό Υπουργείο
Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης.

«ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ»

Διευθυντής:	Νικόλας Βουλέλης
Διευθυντής σύνταξης:	Γιάννης Σμυρλάκης
Υπεύθυνος φύλλου Σαββατοκύριακου:	Τάσος Παππάς
Υπεύθυνη σελιδοποίησης:	Καίτη Βλάχου
Δημιουργία εξωφύλλου:	Αντώνης Θωμάς
Σελιδοποίηση:	Αντιγόνη Σπανοπούλου

ISBN: 978-618-5334-20-8

Ειδομένη: το πέραςμα που έγινε αδιέξοδο

Μαριάνθη Αναστασιάδου,
Αθανάσιος Μαρβάκης,
Παναγιώτα Μεζίδου,
Marc Speer

Περιεχόμενα

Σημείωμα για την ελληνική έκδοση	9
Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας	
Πρόλογος	11
Ειδομένη: ελπίδα και πράξεις ανθρωπιάς σε βάρβαρες συνθήκες	
Εισαγωγή	17
Πρώτη Φάση: Διαδρομές που αλλάζουν – Η ανάδυση της Ειδομένης	21
Το πέρασμα των συνόρων και το απόν-παρόν κράτος	28
Ανθρωπιστική βοήθεια και συνοριακές «μπίζνες».	31
Η Ειδομένη στις ειδήσεις: η έλευση των ΜΜΕ και το άνοιγμα των συνόρων	35
Δεύτερη Φάση: Το απόν-παρόν κράτος και η εμφάνιση ενός άναρχου ανθρωπισμού	39
Η καθημερινότητα στον καταυλισμό: μια οριακή κατάσταση	48
Η διευρυνόμενη γεωγραφία της Ειδομένης	54
Διελεύσεις και επαναπροωθήσεις	57
Συγκρούσεις, διαμαρτυρίες και εξεγέρσεις	60
Ελληνικό κράτος, ανθρωπιστικοί δρώντες και τοπική κοινωνία	65
Τρίτη Φάση: Ανάκτηση του ελέγχου – Καθιστώντας τους πρόσφυγες αόρατους	73
«Γεμίζουντας» τους νέους καταυλισμούς.	77
Η ζωή στους επίσημους καταυλισμούς	79
Εμπόδια στη μετεγκατάσταση και την οικογενειακή επανένωση . . .	90
Συνήθειες ανθρωπιστικές «μπίζνες».	92
Τελικές παρατηρήσεις: Από το χρόνο στο χώρο	95
Χρονολόγιο Ειδομένης	101
Χάρτες	103
«Ζούγκλες» γύρω από την Ειδομένη	104
Περιοχή της Ειδομένης	105
«Πορεία Ελπίδας».	106
Καταυλισμός Ειδομένης.	107
Επίσημοι καταυλισμοί στη Βόρεια Ελλάδα	108
Συγγραφική ομάδα	109
Συνεργάτες	109

ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΤΑΔΙΑΚΟ ΚΛΕΙΣΙΜΟ της «βαλκανικής οδού», η Ειδομένη στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας εξελίχθηκε στον μεγαλύτερο (άτυπο) χώρο συγκέντρωσης προσφύγων της Ευρώπης. Για μερικούς μήνες, το μικρό αυτό χωριό αναδείχτηκε σε σύμβολο της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης που είχε προκύψει ως αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής. Έγινε ταυτόχρονα ο τόπος μιας απερίγραπτης αλληλεγγύης και ανθρωπιάς. Με την εκκένωση του camp τον Μάιο του 2016, οι πρόσφυγες οδηγήθηκαν σε πολύ απομακρυσμένα κέντρα και οι τύχες τους χάθηκαν από τα φώτα της δημοσιότητας. Όπως όμως οι πορείες των ανθρώπων αυτών δεν τελείωσαν με το διωγμό τους από την Ειδομένη, έτσι και η ιστορία του συνοριακού αυτού καταυλισμού δεν έχει ειπωθεί ως το τέλος.

Ενώ οι περισσότερες αναφορές για και από την Ειδομένη παραμένουν σε επιφανειακές παρατηρήσεις ή υποκειμενικές προσωπικές εξιστορήσεις, το βιβλίο αυτό δίνει μια πιο βαθιά ματιά στην ιστορία αυτού του τόπου περάσματος και συγκέντρωσης. Ελπίζουμε να καλύπτουμε, έτσι, ένα κενό.

Το βιβλίο γράφτηκε πρώτα στα αγγλικά και κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 2018 (<http://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/reports/bm.eu-2017-idomeni.en.pdf>). Η απόφαση να υποστηρίξουμε την ελληνική του μετάφραση ήταν για εμάς σχεδόν αυτονόητη: η συμβολή στην ιστορία, πόσο μάλλον στην πολύ πρόσφατη ιστορία και με μια νηφάλια ματιά, είναι κομβική για την πολιτική μας δράση τώρα και στο μέλλον.

Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ – Παράρτημα Ελλάδας

Ειδομένη: ελπίδα και πράξεις ανθρωπιάς σε βάρβαρες συνθήκες

ΕΙΔΟΜΕΝΗ, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2017, έντεκα μήνες μετά την απομάκρυνση των προσφύγων και τη μεταφορά τους σε στρατόπεδα «φιλοξενίας». Όμορφη η φύση, αλλά με ουλές από φράχτες με το αγκυλωτό σύρμα του NATO, που στήθηκαν τώρα και από την πλευρά της Ελλάδας. Όχι μόνο στα σύνορα απέναντι στον διπλό φράχτη των βόρειων γειτόνων, αλλά και εκατοντάδες μέτρα πιο μπροστά, όπου πινακίδες προειδοποιούν: «Απαγορεύεται η λήψη φωτογραφιών».

Ο σιδηροδρομικός σταθμός εντελώς έρημος, μόνο τρεις αστυνομικοί της FRONTEX εμφανίζονται από το πουθενά να ρωτήσουν καχύποπτα για το λόγο παρουσίας του επισκέπτη. Περίεργη ερώτηση, εδώ δεν είναι που, όπως έλεγαν πριν από έναν χρόνο, θα έσφυζε από ζωή, και θα μεταφέρονταν εμπορεύματα πολλών εκατομμυρίων ευρώ συμβάλλοντας αποφασιστικά στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας – εάν οι πρόσφυγες δεν παρεμπόδιζαν την κίνηση των τρένων; Τίποτε από αυτά σήμερα. Οι νεαροί αστυνομικοί από τη Βαυαρία διηγούνται μόνο για μια γυναίκα που, τρεις μέρες πριν, εμφανίστηκε μέρα μεσημέρι με ένα μωρό στην αγκαλιά και άλλα δύο μικρά παιδιά να κρατιούνται από το φουστάνι της για να περάσει τα σύνορα. «Πώς μπόρεσε να φανταστεί ότι κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατό;» εκφράζουν την έκπληξή τους και αναζητούν ειλικρινά απάντηση. Όμως, πώς να περιγράψει και να εξηγήσει ο επισκέπτης τον τρόπο που βιώνει μια γυναίκα με τρία μικρά παιδιά την παγίδευσή της εδώ, ενώ σύμφωνα με τη Συμφωνία του Δουβλίνου έχει το δικαίωμα να προχωρήσει προς τη χώρα όπου ο σύζυγός της ήδη έχει πάρει άσυλο; Για τη γυναίκα αυτή, όπως και για πολλές άλλες πρόσφυγες, η Ειδομένη ακόμα φαντάζει να είναι ταυτόσημη με την ελπίδα.

Στο χωριό η ματιά πέφτει στα δύο σπίτια, στα οποία τους μήνες του μαζικού περάσματος των προσφύγων ήταν αναρτημένες τεράστιες ελληνικές σημαίες. «Για να γνωρίζουν όλοι ότι εδώ είναι Ελλάδα» ήταν η εξήγηση που έδιναν οι ιδιοκτήτες, θαρρείς και υπήρχε άνθρωπος που δεν το γνώριζε. Τώρα στη θέση της ελληνικής σημαίας κυματίζουν σημαίες της 21ης Απριλίου 1967, με το πουλί της Χούντας και το σύνθημα «Εκ της τέφρας μου αναγεννώμαι». Η εικόνα της Ειδομένης για άλλη μια φορά αντικατοπτρίζει την καταστροφική πορεία της Ευρώπης: όπου υψώνονται θανατηφόροι φράχτες αντικαθιστώντας τις ανοιχτές αγκαλιές των λαών της, εκεί ανασταίνονται και αποθραύνονται ο φασισμός και ο ναζισμός, και απειλούν τη δημοκρατία, την ανθρωπιά και τον πολιτισμό.

Πολλά χρόνια πριν, η Ειδομένη είχε γίνει δείκτης του παραλογισμού

που η Ελλάδα είχε αναλάβει να υπηρετήσει στο πλαίσιο εφαρμογής της Συμφωνίας Σένγκεν. Ενώ η προσοχή όλων επικεντρωνόταν στις στρατιωτικού χαρακτήρα επιχειρήσεις στον Έβρο και στο Αιγαίο, που αποσκοπούσαν στην παρεμπόδιση εισόδου στην Ελλάδα μεταναστών και προσφύγων, ελάχιστοι προβληματίζονταν για το γεγονός ότι η αστυνομία στην περιοχή της Ειδομένης ήταν επιφορτισμένη με το ακριβώς αντίθετο καθήκον: να παρεμποδίζει, να συλλαμβάνει και να κρατάει εδώ όσους μετανάστες και πρόσφυγες επιχειρούσαν να εγκαταλείψουν τη χώρα. Δηλαδή, από τη μια μεριά, στα ανατολικά σύνορα γίνονταν τα πάντα για να μην μπει στη χώρα κανείς και, από την άλλη, γίνονταν τα πάντα για να αποτραπεί η έξοδος από τη χώρα όσων είχαν καταφέρει να εισέλθουν σ' αυτήν. «Γιατί αυτός ο παραλογισμός;» αναρωτιόνταν με θλίψη και οργή πολλοί αστυνομικοί στην περιοχή της Ειδομένης. Γιατί; Απλώς, διότι για την απόκρουση των προσφύγων και των μεταναστών από τις χώρες των πολέμων και της φτώχειας η Ελλάδα έγινε ένας τεράστιος διπλός προμαχώνας (Έβρος και Αιγαίο ο πρώτος, βόρεια σύνορα ο δεύτερος) του «Φρουρίου "Ευρώπη"». Και πάντοτε στην Ιστορία ήταν ο πόνος και ο θάνατος που παραμόνευαν στους προμαχώνες.

Μετά, ήρθε το 2015. «Αιφνιδιάστηκαν», είπαν, οι κυβερνήσεις από την αύξηση του αριθμού των ανθρώπων που άρχισαν να έρχονται στην Ευρώπη για να ζητήσουν άσυλο και προστασία, με τους περισσότερους να επιλέγουν την είσοδό τους από την Ελλάδα. «Αιφνιδιάστηκαν» και γι' αυτό βρέθηκαν απροετοίμαστες να διαχειριστούν τον όγκο των προσφύγων με τον τρόπο που επιβάλλουν οι διεθνείς κανόνες και ιδιαίτερα η Σύμβαση της Γενεύης. Προσπλωμένες με θρησκευτικό φανατισμό αποκλειστικά στην «καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης», δεν πρόσεξαν τη σημαντική έκκληση που απηύθυνε το 2014 προς τις χώρες της Ευρώπης ο Ύπατος Αρμοστής του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Αντόνιο Γκουτέρες (σημερινός Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ). Σε αυτή, αφού πρώτα πληροφορούσε για την τεράστια αύξηση του αριθμού των προσφύγων στις εμπόλεμες ζώνες της Μέσης Ανατολής και για τις συνέπειες που είχε το γεγονός ότι οι πλούσιες χώρες είχαν περιορίσει στο σαράντα τοις εκατό τη χρηματοδότηση των κέντρων προσφύγων στο Λίβανο, στην Ιορδανία και στην Αίγυπτο (με αποτέλεσμα να μην μπορούν εκεί να επιβιώσουν οι οικογένειες), καλούσε τις ευρωπαϊκές χώρες να φροντίσουν αμέσως για τη «δημιουργία νόμιμων εισόδων και μεγάλων κέντρων υποδοχής προσφύγων». Αιφνιδιάστηκαν, λοιπόν; Όχι βέβαια! Συνειδητά αποφάσισαν να επενδύσουν στην αποτροπή της εισόδου με κάθε μέσο αστυνομικού και στρατιωτικού χαρακτήρα και όχι στην υποδοχή των ξεριζωμένων από τους δικούς τους πολέμους. Όμως, δεν υπολόγισαν το μέγεθος της απελπισίας και την αποφασιστικότητα των απελπισμένων.

«Γαμώ τα ρατσιστικά σύνορα». Γκράφιτι σε κτίσμα στην Ειδομένη, Δεκέμβριος 2015 (φωτογραφία: Maria Oshana).

Στην Ελλάδα, αρχικά, η προσοχή επικεντρώθηκε στα ανατολικά σύνορα και ιδιαίτερος στα νησιά του Αιγαίου, όπου οι πρόσφυγες πλήρωναν βαρύτατο φόρο αίματος. Για όσους σώζονταν, δεν υπήρχε καμιά προετοιμασία από την πλευρά των αρχών. Η αυθόρμητη συμπαράσταση των απλών ανθρώπων εξασφάλιζε την επιβίωση των προσφύγων, ενώ οι αρχές προβληματίζονταν μόνο για την αδυναμία τους να στεγάσουν τόσους ανθρώπους στην Αθήνα και στον Πειραιά. Η πλατεία Βικτωρίας και ο Ελαιώνας φαινόταν να είναι το πρόβλημα και η λύση. Το γεγονός ότι από την αρχή κιόλας οι πρόσφυγες κινούνταν προς την Ειδομένη έμεινε για πολλές βδομάδες απαρατήρητο. Εκείνοι όμως ήξεραν περισσότερα και καλύτερα για την νέα κατάσταση που ήδη είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ευρώπη, και αναλόγως επέλεγαν τις διαδρομές τους. WhatsApp mobility (κινητικότητα που καθοδηγείται από την εφαρμογή WhatsApp του κινητού τηλεφώνου) ονομάστηκε το νέο φαινόμενο. Πολύ πριν από τους κυβερνητικούς παράγοντες της Ελλάδας γνώριζαν οι πρόσφυγες ότι τα σύνορα των χωρών της Βόρειας και της Κεντρικής Ευρώπης είχαν ανοίξει.

Ακόμα και σήμερα, υπάρχουν πολλοί που νομίζουν ότι τα σύνορα της Γερμανίας άνοιξαν μόλις στις 4 Σεπτεμβρίου 2015, με την απόφαση της καγκελαρίου Μέρκελ να επιτρέψει την είσοδο των χιλιάδων προσφύγων που είχαν εγκλωβιστεί στην Ουγγαρία. Όμως, ήδη από τις αρχές του Ιουλίου, έρχονταν στην Ελλάδα έγκυρες και σωστές πληροφορίες. Από το Μπολ-

τσάνο της Ιταλίας έφευγαν καθημερινά με το τρένο οχτακόσια με χίλια άτομα, περνούσαν χωρίς κανέναν έλεγχο τα ιταλικά σύνορα προς την Αυστρία και, μπαίνοντας στη Γερμανία, δήλωναν ότι ζητούν να υποβάλουν αίτηση ασύλου. Τα μέλη της οργάνωσης «Volontarius», που βοηθούσαν με σχετικές πληροφορίες τους πρόσφυγες στην Ιταλία, απορούσαν για το γεγονός ότι οι αλληλέγγυοι πολίτες στην Ελλάδα δεν έδειχναν να κατανοούν την αλλαγή της κατάστασης στα εσωτερικά ευρωπαϊκά σύνορα και, συνεπώς, δεν φρόντιζαν να συνδράμουν τους πρόσφυγες στην πορεία τους προς την Ευρώπη. Αντιθέτως, οι πρόσφυγες είχαν την κατάλληλη ενημέρωση και γνώση.

Ήταν ο σταθμός των ΚΤΕΛ στη Θεσσαλονίκη που δέχτηκε τις πρώτες προσφυγικές οικογένειες, και στα πρώτα προβλήματα εντασσόταν η άρνηση του ΚΤΕΛ να εκδώσει εισιτήρια, καθώς αμφισβητούνταν η νομιμότητα αυτής της πράξης. Μεταφορές με ταξί έναντι ληστρικού κομίστρου ήταν η συνέχεια. Και μετά, ο δρόμος προς την Ειδομένη γέμισε ανθρώπους αποφασισμένους να φτάσουν στα σύνορα ακόμα και με τα πόδια. Ακόμα κι όταν αργότερα επιτράπηκε η μεταφορά από τον Πειραιά με λεωφορεία, αυτά σταματούσαν δεκάδες χιλιόμετρα μακριά από τα σύνορα, ώστε να μην κατηγορηθεί η Ελλάδα ότι υποθάλλει τη μετακίνηση των προσφύγων και την έξοδό τους από τη χώρα. Κι εκεί, μπροστά στα σύνορα, μες στο λιοπύρι, χωρίς καμιά σκιά, άρχισε να παίζεται ένα παιχνίδι «κλέφτες κι αστυνομικοί» χωρίς τους γνωστούς κανόνες: με τους πρόσφυγες να μην κρύβουν την απόφασή τους να διασχίσουν τα σύνορα και τους αστυνομικούς να μην είναι βέβαιοι τι ακριβώς πρέπει και μπορούν να κάνουν. Εδώ δεν είχαν, όπως παλιά, να αντιμετωπίσουν μικρές ομάδες που επιχειρούσαν να διασχίσουν τα σύνορα κρυφά μες στη νύχτα και, όταν συλλαμβάνονταν, κλείνονταν στα κρατητήρια του αστυνομικού σταθμού· τώρα είχαν να κάνουν με ανθρώπους που δεν προσπαθούσαν να διαφύγουν «λάθρα» και συγχρόνως ο αριθμός τους λειτουργούσε απαγορευτικά ακόμα και στη σκέψη ότι μπορούσαν να συλληφθούν και να κρατηθούν σε ένα αστυνομικό τμήμα. Το ίδιο ίσχυε και για τους συνοριοφύλακες της γειτονικής χώρας. Τα σύνορα άρχισαν να ανοιγοκλείνουν. Η ελπίδα των προσφύγων ότι θα τους/τις επιτραπεί να περάσουν χωρίς να καταφύγουν σε επικίνδυνα περάσματα έγινε σιγά σιγά βεβαιότητα. Οι δυσκολίες της παραμονής σε έναν κλιματικά άφιλο τόπο αντέχονταν χάρη στην ελπίδα ότι ο δρόμος προς το οριστικό καταφύγιο ήταν πια ανοιχτός.

Κοντά στους πρόσφυγες βρέθηκαν από την πρώτη στιγμή απλοί πολίτες. Άλλοι στο ΚΤΕΛ της Θεσσαλονίκης και άλλοι στα σύνορα. Στην αρχή ήταν λίγοι, μέρα με τη μέρα όμως πολλαπλασιάζονταν και γίνονταν πιο θαρραλέοι στις πράξεις τους. Μπότερες με βρέφη στην αγκαλιά και ηλικιωμένοι που δυσκολεύονταν να περπατήσουν όλο και συχνότερα καλούνταν

να επιβιβαστούν σε αυτοκίνητα και να μεταφερθούν στα σύνορα, κι ας παραφύλαγε στο δρόμο η αστυνομία. Η αντιδήμαρχος του τοπικού δήμου συνελήφθη για αυτόν το λόγο, το αυτοκίνητό της κατασχέθηκε και μόλις πρόσφατα, τρία χρόνια αργότερα, αθώωθηκε στο δικαστήριο. Η περίπτωση της μπορεί να θεωρηθεί ως η έναρξη της αρνητικής έως εχθρικής συμπεριφοράς της πολιτείας απέναντι στους ανθρώπους που με ανιδιοτέλεια και μόνο κίνητρο την ανθρωπιά στάθηκαν δίπλα στους πρόσφυγες στην Ειδομένη. Όμως, αμέτρητες ήταν οι πράξεις πρακτικής αλληλεγγύης και χιλιάδες οι άνθρωποι που τις επιτέλεσαν. Γι' αυτό η Ειδομένη αποτελεί μνημείο αυθόρμητης μαζικής αλληλεγγύης απλών ανθρώπων.

Η ιστορία της Ειδομένης δεν γράφκε ακόμα. Προς το παρόν, η ιστορία της είναι οι διηγήσεις όσων έζησαν εκεί δραστήρια και ό,τι έζησαν οι ίδιοι/ες, και είναι φυσικό οι διηγήσεις αυτές να έχουν συχνά χαρακτηριστικά αναμνήσεων βετεράνων που αναπολούν με νοσταλγία πράξεις ανθρωπιάς σε βάρβαρες συνθήκες. Θα χρειαστεί να καταγραφούν συστηματικά τόσο οι βάρβαρες συνθήκες, όσο και οι πράξεις ανθρωπιάς, γιατί οι πολίτες της Ευρώπης έχουν δικαίωμα και είναι ανάγκη να γνωρίζουν ότι η ανθρωπιά έχει τη δύναμη να νικήσει τη βαρβαρότητα. Σε αυτή την ανάγκη έρχεται να ανταποκριθεί με τον καλύτερο τρόπο η παρούσα έκδοση του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ. Θα αποτελέσει πολύτιμο βοήθημα στους δύσκολους αγώνες που έρχονται και που πρέπει να είναι νικηφόροι.

Γιώργος Τσιάκαλος

Ομότιμος Καθηγητής Αριστοτέλειου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Εισαγωγή

ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ που κυκλοφόρησαν σε όλο τον κόσμο το χειμώνα του 2015 και την άνοιξη του 2016 ήταν συγκλονιστικές: ένας πρόχειρος καταυλισμός για περισσότερους από δέκα χιλιάδες ανθρώπους· φτηνές σκηνές τύπου «ιγκλού» να βουλιάζουν στη λάσπη έπειτα από καταρρακτώδεις βροχές· απεγνωσμένοι γονείς να χρησιμοποιούν κρύο εμφιαλωμένο νερό για να πλύνουν τα μωρά τους· τρομαγμένα παιδιά να ουρλιάζουν πνιγμένα στα δακρυγόνα· εκατοντάδες εξαντλημένοι άνθρωποι να περιμένουν στην ουρά για ώρες, για ένα σάντουιτς κι ένα μικρό μπουκάλι νερό· ξεσκωμένα πλήθη να πετροβολούν αστυνομικούς και στρατιώτες παραταγμένους για να προστατεύσουν έναν φράκτη με κοφτερά συρματοπλέγματα· εξαγριωμένοι διαδηλωτές με πλακάτ στα χέρια και ραμμένα χείλη.

Οι παραπάνω σκηνές εκτυλίχθηκαν κοντά στην Ειδομένη, ένα μικρό χωριό της Βόρειας Ελλάδας στα σύνορα με την ΠΓΔ της Μακεδονίας. Η Ειδομένη έγινε διάσημη ως πύλη προς τη «βαλκανική οδό», την οποία ακολούθησαν χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες για να φτάσουν στις χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης. Ήταν ο πρώτος συνοριακός σταθμός που συναντούσαν μετά την αποβίβασή τους στα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στην Ειδομένη προσέελκυσαν το ενδιαφέρον των διεθνών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ιδίως όταν τα σύνορα άρχισαν σταδιακά να κλείνουν στα τέλη του 2015 και στις αρχές του 2016, αφήνοντας χιλιάδες ανθρώπους εγκλωβισμένους κοντά στο χωριό.

Ωστόσο, η κλιμάκωση που απασχόλησε ευρέως τα ΜΜΕ την άνοιξη του 2016 δεν ήταν παρά η ορατή κορύφωση μιας μακροχρόνιας διαδικασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας η Ειδομένη μετατράπηκε αρχικά σε ένα άτυπο συνοριακό πέρασμα αυξανόμενης σημασίας, για να γίνει αργότερα επίσημος κόμβος μεταναστευτικής διέλευσης. Ούτε και η ιστορία της Ειδομένης έληξε ξαφνικά, όταν αποχώρησαν οι κάμερες τον Μάιο του 2016, μετά την ολοκληρωτική εκκένωση του άτυπου καταυλισμού – ή, ακριβέστερα, των άτυπων καταυλισμών, μια και, στην πραγματικότητα, ήταν χωροταξικά περισσότεροι από έναν. Η αφήγηση μιας κατά το δυνατό ολοκληρωμένης ιστορίας της Ειδομένης, με αναφορά σε μια σειρά από τις πολλαπλές πλευρές της, ήταν το βασικό μας κίνητρο για να διεξαγάγουμε την παρούσα έρευνα. Για να πετύχουμε αυτόν το στόχο, διακρίνουμε τρεις ξεχωριστές, αν και επικαλυπτόμενες, φάσεις στην ιστορία αυτή.

Μεθοδολογικά, η έρευνά μας βασίζεται σε μια σειρά από δώδεκα ποιοτικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε το δεύτερο εξάμηνο του 2016 με ανθρώπους που εργάστηκαν επί του πεδίου στην Ειδομένη είτε ως ακτιβιστές είτε ως εργαζόμενοι ΜΚΟ (είτε και τα δύο), με πρόσφυγες που

έζησαν στην Ειδομένη, καθώς και με ένα πολιτικό πρόσωπο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Για να προστατέψουμε την εμπιστευτικότητα των πηγών μας, οι μαρτυρίες τους παρατίθενται ανώνυμα. Η έρευνα βασίζεται επίσης στην προσωπική εμπειρία των συγγραφέων, καθώς και οι τέσσερις είχαμε κάποιου είδους δράση σχετική με την Ειδομένη, από διαφορετικές θέσεις και για διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Η δομή της παρούσας έρευνας εν πολλοίς ακολουθεί τη χρονολογική σειρά των τριών φάσεων της εξέλιξης της Ειδομένης. Το κεφάλαιο που αφορά την πρώτη φάση εξηγεί πώς και γιατί η Ειδομένη έγινε σημαντικός τόπος μεταναστευτικής διέλευσης πολύ πριν απασχολήσει τα δελτία ειδήσεων, με ολοένα και περισσότερους πρόσφυγες και μετανάστες να χρησιμοποιούν την περιοχή για να φύγουν από την Ελλάδα άτυπα, ήδη από το 2010. Το κεφάλαιο αυτό περιγράφει ποιοι ήταν αυτοί, πώς άλλαξε η σύνθεσή τους με τα χρόνια, ποιες δυσκολίες αντιμετώπισαν και πώς τις διαχειρίστηκαν. Για πολύ καιρό, η μεταναστευτική διέλευση μέσω της περιοχής εκτυλισσόταν σχεδόν απαρατήρητη, κανείς δεν την κατήγγελλε, κανείς δεν έμοιαζε να ασχολείται μαζί της. Με το πέρασμα των χρόνων, οι ντόπιοι κάτοικοι άρχισαν, λίγο πολύ αυθόρμητα, να οργανώνουν κάποια ανθρωπιστική υποστήριξη για τους πρόσφυγες και μετανάστες που συγκεντρώνονταν σε όλο και μεγαλύτερους αριθμούς στην ακριτική αυτή περιοχή, αντιμετωπίζοντας επικίνδυνες συνθήκες στην προσπάθειά τους να περάσουν τα σύνορα. Έπρεπε να κρύβονται για μέρες ή ακόμα και βδομάδες στα γύρω δάση, σε παραπήγματα που έφτιαχναν με όποια υλικά μπορούσαν να μαζέψουν (τις επονομαζόμενες «ζούγκλες»). Είχαν να αντιμετωπίσουν τη μαζική βία των δυνάμεων ασφαλείας της ΠΓΔ της Μακεδονίας, απ' τη μια, και τις τακτικές επιθέσεις και ληστείες οργανωμένων εγκληματικών ομάδων, απ' την άλλη, και μάλιστα, οι δύο πλευρές έμοιαζαν συχνά να επιχειρούν παράλληλα, ή ακόμα και να συνεργάζονται. Εκείνη την περίοδο παρουσιάστηκαν στην περιοχή κάποιοι μεγάλοι ανθρωπιστικοί οργανισμοί, οι οποίοι όμως αρχικά διεξήγαγαν μόνο αναγνωριστικές αποστολές.

Στη δεύτερη φάση, η κατάσταση στην Ειδομένη άλλαξε δραστικά όταν οι κυβερνήσεις στη νοτιοανατολική Ευρώπη άρχισαν να εφαρμόζουν, η μία μετά την άλλη, νομικές και θεσμικές διαδικασίες για να μπορούν οι πρόσφυγες να διασχίζουν τις χώρες τους, δημιουργώντας έτσι έναν *τυποποιημένο, νόμιμο διάδρομο* κατά μήκος των Βαλκανίων.¹ Τον Ιούνιο του 2015, η κυβέρνηση της ΠΓΔ της Μακεδονίας παρουσίασε ένα ειδικό έγγραφο το οποίο επέτρεπε στους πρόσφυγες και μετανάστες να παραμένουν στο

έδαφός της έως εβδομήντα δύο ώρες, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να διέρχονται από τη χώρα νόμιμα. Δύο μήνες αργότερα, ένας καταυλισμός διέλευσης στήθηκε στο έδαφος της ΠΓΔ της Μακεδονίας, λίγες εκατοντάδες μέτρα μόλις μετά την Ειδομένη. Την ίδια στιγμή, οι ανθρωπιστικές υποδομές επεκτείνονταν και στην ελληνική πλευρά, αλλά μια ακόμα σημαντικότερη αλλαγή ήταν ότι ιδιωτικά λεωφορεία μετέφεραν πλέον πρόσφυγες και μετανάστες κατευθείαν από την Αθήνα στο συνοριακό πέρασμα της Ειδομένης.

Η ιστορία της Ειδομένης καλυπτόταν αρχικά από λίγα διεθνή ΜΜΕ, αλλά αυτό άλλαξε όταν η ΠΓΔ της Μακεδονίας έκλεισε τα σύνορα για τρεις μέρες στα τέλη Αυγούστου του 2015. Οι δραματικές σκηνές που ακολούθησαν, όταν χιλιάδες άνθρωποι βρέθηκαν ξαφνικά εγκλωβισμένοι στην Ειδομένη, καλύφθηκαν από πλήθος ξένων δημοσιογράφων, που βρίσκονταν στην περιοχή, και προβλήθηκαν ευρέως από τον διεθνή Τύπο. Όταν τα σύνορα άνοιξαν ξανά, η διέλευση των προσφύγων έγινε και πάλι, για αρκετούς μήνες, μια σχετικά απλή υπόθεση λίγων ωρών. Αλλά η κατάσταση αυτή δεν έμελλε να διαρκέσει πολύ: τον Νοέμβριο του 2015, η είσοδος στην ΠΓΔ της Μακεδονίας περιορίστηκε σε όσους και όσες προέρχονταν από τις λεγόμενες χώρες «ΣΙΑ» (Συρία, Ιράκ, Αφγανιστάν) και, στις αρχές του 2016, ακολούθησαν επιπλέον περιορισμοί. Τον Μάρτιο του 2016, ο *τυποποιημένος, νόμιμος διάδρομος* κατά μήκος των Βαλκανίων έκλεισε εντελώς. Καθένα από αυτά τα βήματα στο σταδιακό κλείσιμο του βαλκανικού διαδρόμου ενίσχυε τη χωρική ταυτότητα της Ειδομένης ως ενός τόπου προσφυγικής και μεταναστευτικής εγκατάστασης, καθώς αναδεικνύονταν συνεχώς νέα σημεία όπου εκατοντάδες ή και χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες συγκεντρώνονταν και ανέμεναν. Η μαζική χρήση βίας αυξήθηκε κι αυτή, ιδίως από τις δυνάμεις ασφαλείας της ΠΓΔ της Μακεδονίας, οι οποίες έκαναν συστηματικές επαναπροωθήσεις, παραβιάζοντας σε τακτική βάση τις διεθνείς συνθήκες ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Την ίδια στιγμή, τόσο το κλείσιμο των συνόρων, όσο και οι επικίνδυνες συνθήκες στις οποίες τεράστια πλήθη ανθρώπων εξαναγκάζονταν να ζουν στους μεθοριακούς καταυλισμούς, είχε ως αποτέλεσμα σε αυτή τη φάση ένα ευρύ φάσμα ποικιλόμορφων εκδηλώσεων διαμαρτυρίας. Ο αριθμός των ΜΚΟ και των ξένων ακτιβιστών στην περιοχή επίσης αυξήθηκε εκθετικά, κι έτσι οι ανθρωπιστικοί δρώντες κατέληξαν να είναι σχεδόν αναρίθμητοι, και πρακτικά ανεξέλεγκτοι, τόσο από το ελληνικό κράτος, όσο κι από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες.

Ο επακόλουθος *αυθόρμητος και άναρχος ανθρωπισμός*, εντούτοις, ελέγχθηκε και, τελικά, περιορίστηκε κατά την περίοδο που χαρακτηρίζουμε ως τρίτη φάση των εξελίξεων στην Ειδομένη, κατά την οποία η ελληνική κυβέρνηση ξεκίνησε να ανεγείρει επίσημους προσφυγικούς καταυλισμούς,

1 Bezec – Speer – Stojić Mitrović (2017). "Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime" (<http://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/2017/01/5-Governing-the-Balkan-Route-web.pdf>).

αρχικά γύρω από την Αθήνα και λίγο αργότερα και στην περιοχή της Ειδομένης. Κρίνοντας από τα αποτελέσματα που έχουμε δει μέχρι σήμερα, οι καταυλισμοί αυτοί δεν είχαν ως στόχο τόσο να λύσουν το πρόβλημα της ταλαιπωρίας των προσφύγων, όσο κυρίως να το καταστήσουν αόρατο. Οι αυστηροί περιορισμοί στο δικαίωμα εισόδου στους νέους καταυλισμούς, που απέκλειαν πολλούς ακτιβιστές, ΜΚΟ ή ακόμα και δημοσιογράφους, έκανε σχεδόν αδύνατη την καταγραφή των συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσαν εκεί, επιτρέποντας στο ελληνικό κράτος να ανακτήσει τον έλεγχο του ανθρωπιστικού πεδίου.

Η ιστορία της Ειδομένης περιλαμβάνει πολύ περισσότερα από το λίγων μηνών θέαμα ανθρώπινου πόνου και ανθρωπιστικής βοήθειας. Ξεκίνησε πολύ πριν από και επέμεινε πολύ μετά την περίοδο που συνέλαβε το βλέμμα των ΜΜΕ, ενώ συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Είναι αυτή η πιο ολοκληρωμένη και πολύ σημαντική ιστορία που επιχειρούμε να αφηγηθούμε με την παρούσα έρευνα.

Η τοποθεσία

Η τοποθεσία *Ειδομένη* αναφέρεται σε ένα πολύ μικρό χωριό στα σύνορα της Ελλάδας με τη βόρεια γείτονά της, την ΠΓΔ της Μακεδονίας. Από εδώ είναι μόλις δύο χιλιόμετρα απόσταση μέχρι τη Γευγελή, μια μικρή πόλη στην άλλη πλευρά των συνόρων. Η Ειδομένη ανήκει στην περιφερειακή ενότητα του Κιλκίς, μια υποδιαίρεση της Περιφέρειας της Κεντρικής Μακεδονίας, και βρίσκεται περίπου εβδομήντα χιλιόμετρα μακριά από τη Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, το χωριό της Ειδομένης έχει εκατόν πενήντα τέσσερις εγγεγραμμένους μόνιμους κατοίκους, οι περισσότεροι από τους οποίους είτε έχουν ρίζες στην περιοχή, είτε κατάγονται από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν εκεί κατά τη διάρκεια των λεγόμενων «ανταλλαγών πληθυσμού» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στις αρχές της δεκαετίας του '20. Η σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Σκοπίων περνά ακριβώς δίπλα από το χωριό της Ειδομένης, και ο φερώνυμος σταθμός είναι ο τελευταίος πριν από τα σύνορα. Η συνοριακή γραμμή μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔ της Μακεδονίας είναι μεγαλύτερη από διακόσια χιλιόμετρα, και σε ένα κομμάτι της συμπίπτει με ποτάμι της περιοχής, τον Αξιό.

Πρώτη φάση: Διαδρομές που αλλάζουν - Η ανάδυση της Ειδομένης

Η ΑΤΥΠΗ ΔΙΕΛΕΥΣΗ από τα σύνορα της Ειδομένης δεν είναι νέο φαινόμενο. Η περιοχή επιτρέπει μάλλον χαλαρά από συνοριοφύλακες, και χαρακτηρίζεται από σχετικά προσβάσιμο έδαφος (κυρίως χωράφια) και στις δύο πλευρές των συνόρων, κι έτσι οι πρόσφυγες και μετανάστες την προτιμούν για αυτόν το σκοπό εδώ και πολύ καιρό.² Κρίνοντας από ανεπίσημες αφηγήσεις για το πώς ήταν η ζωή στα σύνορα στο παρελθόν, η σχετική ιστορία της Ειδομένης φτάνει πίσω στη δεκαετία του 1970, αν όχι νωρίτερα. Πολλές φορές, σχετικά ανέκδοτα ξεπηδούσαν μπροστά μας εκεί που δεν τα περιμέναμε: για παράδειγμα, ηλικιωμένος συγγενής μέλους της συγγραφικής ομάδας, που υπηρέτησε τη θητεία του στον ελληνικό στρατό κοντά στα σύνορα με την τότε Γιουγκοσλαβία, αφηγήθηκε ένα επεισόδιο που έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1980:

«Ήμουν φαντάρος στο Χέρσο, στο Κιλκίς, κοντά στην Ειδομένη. Μια φορά πιάσαμε έναν άντρα μέσα στη νύχτα· δεν ήταν Έλληνας, και προσπαθούσε να περάσει τα σύνορα παράνομα. Μαζί του ήταν και μια Ελληνίδα. Μας παρακαλούσαν να τους αφήσουμε, αλλά εμείς απλοί φαντάροι ήμασταν, δεν θέλαμε μπλεξίματα, κι έτσι τους συλλάβαμε».

Στη δεκαετία του 1990, οι άτυπες διελεύσεις έγιναν σχεδόν καθημερινό φαινόμενο στη γύρω περιοχή. Ταυτόχρονα, όμως, η κατεύθυνση των μετακινήσεων και τα κίνητρα της κινητικότητας ήταν διαφορετικά. Καθώς ήταν δύσκολο να αποκτήσουν βίζα για να μπουν νόμιμα στην Ελλάδα, πολίτες της πρώην Γιουγκοσλαβίας και όχι μόνο (Κινέζοι, Αλβανοί, Βούλγαροι και άλλοι) διέσχιζαν κρυφά την «πράσινη γραμμή» ελπίζοντας να βρουν εποχιακή, μαύρη εργασία σε ελληνικές καλλιέργειες ή κάποια δουλειά στις ελληνικές πόλεις.³ Η κατεύθυνση αυτών των διελεύσεων άρχισε και πάλι να μεταβάλλεται στα χρόνια μετά το 2010, όταν ολοένα και περισσότεροι πρόσφυγες και μετανάστες, εγκλωβισμένοι στην Ελλάδα, προσέρχονταν στην περιοχή της Ειδομένης προσδοκώντας να βρουν έναν τρόπο να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς τα κράτη της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης.

Ο πιο σημαντικός παράγοντας που συντέλεσε ώστε να αναδειχτεί η Ειδομένη στο ίσως περισσότερο προνομιακό και ελκυστικότερο σημείο συ-

2 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2015) Νομός Κιλκίς. Σύνορα Ελλάδας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/490-eidomeni-aprilios-2015>).

3 Μεζαρλή, Χαρίκλεια (2016). Το προφίλ των αλλοδαπών που φτάνουν στην Ειδομένη από τον Σεπτέμβριο 2013 έως τον Ιούλιο 2015: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Η περιοχή της Ειδομένης, Μάιος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: AskIpeion – The Small Room Project).

νοριακού περάσματος για μετανάστες και πρόσφυγες ήταν η ανάγκη να αλλάξουν οι διαδρομές διέλευσης που ακολουθούνταν μέχρι τότε από την Ελλάδα προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παλιότερα, οι πρόσφυγες και μετανάστες μαζεύονταν κυρίως κοντά στα δύο μεγάλα δυτικά λιμάνια της χώρας, την Πάτρα και την Ηγουμενίτσα, με την ελπίδα να μπορέσουν να κρυφτούν σε κάποιο φορτηγό για να περάσουν ακτοπλοϊκώς στην Ιταλία. Όμως, με αφετηρία το 2008, αυτή η διαδρομή δυσκόλεψε πολύ. Η αστυνομία και οι τοπικές αρχές στράφηκαν ανοικτά και με όλο και μεγαλύτερη βιαιότητα εναντίον των προσφύγων και μεταναστών. Μάλιστα, παρότι υπήρξε μια σχετική κινητοποίηση πολιτών και οργανωμένων ομάδων για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των μεταναστών, η μεταστροφή αυτή ήταν γενικά ευπρόσδεκτη από τους ξενοφοβικούς τοπικούς πληθυσμούς. Η αστυνομία άρχισε να ελέγχει και να συλλαμβάνει μετανάστες συστηματικά, και να καταστρέφει τους προσωρινούς καταυλισμούς τους. Σημειώθηκαν επίσης βίαιες επιθέσεις από ντόπιους (συχνά ακροδεξιούς), υπό την ανοχή ή και την ενθάρρυνση των αρχών.⁴

Επιπλέον, η αστυνομία ξεκίνησε το 2012 την επιχείρηση «Ξένιος Ζευς», με επίκεντρο κυρίως την Αθήνα, κατά την οποία διεξήγαγε ευρείας κλίμακας ελέγχους με «επιχειρήσεις-σκούπα». Εκατοντάδες αστυνομικές επιχειρήσεις έγιναν στους δρόμους με στόχο μαζικές προσαγωγές και συλλήψεις μεταναστών για έλεγχο των εγγράφων τους. Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, περισσότερα από ογδόντα πέντε χιλιάδες άτομα προσή-

4 Human Rights Watch (2012). "Hate on the Streets. Xenophobic Violence in Greece" (<https://www.hrw.org/report/2012/07/10/hate-streets/xenophobic-violence-greece>).

Η περιοχή της Ειδομένης, Νοέμβριος 2014 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: AskIpeion – The Small Room Project).

χθησαν κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, και περίπου έξι χιλιάδες από αυτά συνελήφθησαν για παράνομη είσοδο στη χώρα.⁵ Οι συλληφθέντες κρατούνταν, πρακτικά επ' αόριστον, στα αστυνομικά τμήματα ή σε κέντρα κράτησης μακριά από τα αστικά κέντρα. Αυτό που δεν έλαβαν υπόψη τους οι αστυνομικές επιχειρήσεις ήταν ότι πολλοί δυνάμει αιτούντες άσυλο στη Βόρεια Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να αντεπεξέλθουν ούτε πρακτικά ούτε οικονομικά στη διαδικασία ασύλου. Η μόνη δυνατότητα που είχαν οι μετανάστες ήταν να επισκεφτούν την Υπηρεσία Ασύλου στην Αθήνα, καταβάλλοντας μια προσπάθεια που περιλάμβανε εκτενείς χρόνους αναμονής και έξοδα ταξιδιού και διαμονής (που ελάχιστοι μπορούσαν να καταβάλουν), καθώς και μεγάλη πιθανότητα να συλληφθούν στη διαδρομή.⁶ Έτσι κι αλλιώς, πριν από το φθινόπωρο του 2015, το μόνο επίσημο έγγραφο το οποίο είχαν στη διάθεσή τους οι περισσότεροι μετανάστες που είχαν εισέλθει στη χώρα τούς απαγόρευε την είσοδο στους νομούς Αχαΐας (Πάτρα), Θεσπρωτίας (Ηγουμενίτσα), Κιλκίς (Ειδομένη) και Αττικής (Αθήνα, Πειραιάς), δηλαδή στα πιο σημαντικά σημεία αναχώρησης πλοίων και τρένων.⁷

Όπως παρατήρησε μια αστυνομικός που υπηρέτησε για χρόνια στην περιοχή της Ειδομένης, η επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» δημιούργησε και μια

5 Human Rights Watch (2013). "Unwelcome Guests: Greek Police Abuses of Migrants in Athens" (<https://www.hrw.org/report/2013/06/12/unwelcome-guests/greek-police-abuses-migrants-athens>).

6 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2015). Νομός Κιλκίς: Σύνορα Ελλάδας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/490-eidomeni-aprilios-2015>).

7 Εφημερίδα των Συντακτών (17/12/2014). «Εγκλωβισμένοι στην πόλη» (<http://www.efsyn.gr/arthro/egklovismenoi-stin-poli>).

έμμεση προώθηση της Ειδομένης ως εναλλακτικής επιλογής για τους μετανάστες. Σε στενή συνεργασία με τις τουρκικές αρχές και τη FRONTEX, οι αντίστοιχες ελληνικές προσπάθησαν μετά το 2012 να αποτρέψουν τη είσοδο μεταναστών από την Τουρκία μέσω των χερσαίων ελληνοτουρκικών συνόρων τοποθετώντας φράχτη στο πέρασμα του ποταμού Έβρου. Μια πρώτη συνέπεια ήταν η μετατόπιση των διελεύσεων προς τα νοτιότερα θαλάσσια σύνορα μεταξύ της ηπειρωτικής Τουρκίας και των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Μια δεύτερη συνέπεια ήταν ότι, στην προσπάθειά τους να διασφαλίσουν τα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα, οι ελληνικές αρχές μετακίνησαν μεγάλο μέρος (ειδικών) αστυνομικών δυνάμεων στην περιοχή του Έβρου, αφήνοντας άλλες συνοριακές περιοχές, όπως της Ειδομένης, πρακτικά χωρίς ουσιαστικό έλεγχο.⁸

Όταν οι μεταναστευτικές διαδρομές μετατοπίστηκαν προς τα χερσαία σύνορα της Βόρειας Ελλάδας, η Ειδομένη δεν ήταν η μόνη περιοχή (στην αρχή, τουλάχιστον) που πρόσφερε δίοδο στους ανθρώπους οι οποίοι ήθελαν να περάσουν τα σύνορα. Ντόπιοι κάτοικοι μας είπαν πως οι μετανάστες χρησιμοποιούσαν –ή προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν– και άλλα σημεία διέλευσης κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής που υπάρχει κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, όπως ο Προμαχώνας και τα Άνω Πορόια Σερρών. Και εδώ, όπως και στα σύνορα μεταξύ της Ελλάδας και της ΠΓΔ της Μακεδονίας, η κατεύθυνση των μετακινήσεων είχε με τα χρόνια αντιστραφεί. Εκεί που, πριν ενταχτεί η Βουλγαρία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι άτυπες συνοριακές διελεύσεις αφορούσαν συνήθως εισόδους στην Ελλάδα, οι μετακινήσεις είχαν τώρα πλέον κατεύθυνση προς τα βόρεια. Ωστόσο, πρόσφυγες που έχουν δοκιμάσει αυτά τα περάσματα μας εξήγησαν ανεπίσημα (και οι συνεντευξιαζόμενοι/ες μας το επιβεβαίωσαν) ότι οι μετανάστες που προσπαθούσαν να περάσουν στη Βουλγαρία συχνά συλλαμβάνονταν και στέλνονταν πίσω στην Ελλάδα. Οι Έλληνες κάτοικοι των μεθοριακών αυτών περιοχών ομοφώνησαν πως οι βουλγαρικές αρχές ήταν πολύ καλά προετοιμασμένες για την αποτροπή έκνομων εισόδων στη χώρα. Ένας άλλος λόγος που ο «βουλγαρικός δρόμος» έγινε δυσκολότερος ήταν ότι τα υπεραστικά λεωφορεία προς τα βουλγαρικά σύνορα άρχισαν να αρνούνται την επιβίβαση σε πρόσφυγες που δεν είχαν τα κατάλληλα έγγραφα. Μετά την επαναπροώθησή τους σε ελληνικό έδαφος, οι πρόσφυγες συνήθως κατέφευγαν στη Θεσσαλονίκη, για να οργανώσουν από την αρχή το ταξίδι τους και να αναζητήσουν τα οικονομικά μέσα που χρειάζονταν για να ξαναπροσπαθήσουν να διασχίσουν τα σύνορα έπειτα από μερικές μέρες ή βδομάδες, διαλέγοντας τις περισσότερες φορές κάποια διαφορετική διαδρομή.

8 Μεζαρή, ό.π.

Πριν από το 2015, υπήρξαν επίσης προσπάθειες να χρησιμοποιηθεί μια διαδρομή που περνούσε από την Αλβανία. Ωστόσο, ενώ η «είσοδος» στην Αλβανία είναι σχετικά εύκολη υπόθεση –υπάρχουν πολλά μονοπάτια και άτυπα συνοριακά περάσματα που χρησιμοποιήθηκαν από χιλιάδες Αλβανούς τα τελευταία τριάντα χρόνια–, η «έξοδος» από αυτήν αποδείχτηκε προβληματική, καθιστώντας πολύ δύσκολη τη συνέχιση του ταξιδιού προς βορειότερες χώρες. Μόνο για ένα μικρό διάστημα το 2016, μετά το κλείσιμο του βαλκανικού διαδρόμου που περνούσε από την Ειδομένη, η Αλβανία εμφανίστηκε στα ρεπορτάζ ως μια θεωρητική εναλλακτική για τους πρόσφυγες και μετανάστες.⁹

Οι διαδοχικές μεταβολές της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής δημιούργησαν ένα ασφυκτικό περιβάλλον για πολλούς μετανάστες, οι οποίοι εκείνη την εποχή ήταν κυρίως άντρες, που αναγκάζονταν έτσι να βρουν νέες διαδρομές εξόδου από τη χώρα. Καθώς οι «παλιές» (θαλάσσιες) οδοί έγιναν τόσο επικίνδυνες, ώστε σταμάτησαν να αποτελούν επιλογή, η εναλλακτική των βόρειων συνόρων φαινόταν όλο και ελκυστικότερη, και η περιοχή της Ειδομένης γινόταν μια όλο και σημαντικότερη τοποθεσία άτυπων συνοριακών διελεύσεων. Αυτή η μετατόπιση των διαδρομών συνοψίστηκε επιτυχημένα στη συνέντευξη ενός εργαζομένου σε ελληνική ΜΚΟ, ο οποίος παρακολούθησε την «ανάδυση» της Ειδομένης από πολύ κοντά.

«Η ιστορία της Ειδομένης ξεκινά το 2011. Θυμάμαι, πήγα στην Πάτρα. Εκεί υπήρχαν σημεία όπου συγκεντρωνόταν ο κόσμος που ήθελε να φύγει. Το ίδιο και στην Ηγουμενίτσα, γιατί υπάρχουν πλοία που φεύγουν για την Ευρώπη, για την Ιταλία. Σε κάποια φάση, μόνο στην Πάτρα υπήρχαν δέκα χιλιάδες άνθρωποι, κι ας μην το έβλεπες στις ειδήσεις. Ωστόσο, κάποια στιγμή άρχισαν να διώχνουν μαζί τους μετανάστες από την Πάτρα και την Ηγουμενίτσα. Όταν έγιναν οι “επιχειρήσεις-σκούπα”, οι άνθρωποι άρχισαν να λένε: “Μπορώ να περάσω από Αλβανία και Μαυροβούνιο”, και κάποιοι όντως το έκαναν. Αυτοί που το ξεκίνησαν ήταν από τη Βόρεια Αφρική, από το Μαγκρέμπ. Γιατί το ξεκίνησαν αυτοί; Γιατί δεν είχαν παιδιά και οικογένειες: ήταν εύκολο για αυτούς να περπατήσουν στα βουνά. Ενώ οι Σύροι είναι με οικογένειες, παιδιά, πώς να το κάνουν αυτό; Αυτοί λοιπόν οι άντρες από το Μαγκρέμπ άρχισαν να ψάχνουν για έναν δρόμο μέσω της Μακεδονίας ή μέσω της Αλβανίας, εξαιτίας των “επιχειρήσεων-σκούπα” του 2011. Κάποιοι χάθηκαν στα Βαλκάνια, αλλά κάποιοι έφτασαν κι έτσι ο δρόμος αυτός άρχισε να ακούγεται στην αγορά».

9 aljazeera.com (11/3/2016). “Is Albania the next stop for stranded refugees?” (<https://goo.gl/VqRKis>).

Η περιοχή της Ειδομένης, Ιούνιος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: AskIpeion – The Small Room Project).

Δεν προκαλεί έκπληξη, λοιπόν, ότι τα νέα για τη λειτουργικότητα της διαδρομής της Ειδομένης άρχισαν –με ή χωρίς τη «βοήθεια» των διακινητών– να ακούγονται στα δίκτυα των μεταναστών. Ειδικά από το 2012 και μετά, το πέρασμα της Ειδομένης ξεκίνησε να χρησιμοποιεί και ένας σταδιακά αυξανόμενος αριθμός Σύρων και, από το 2014 κι έπειτα, μπορούσε κανείς να δει εκεί και οικογένειες με παιδιά. Η ανάδυση και εντεινόμενη χρήση νέων διαδρομών συνήθως δεν περνούν απαρατήρητες από τις τοπικές κοινωνίες, ούτε από τους κρατικούς λειτουργούς ή τους οργανισμούς ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το αν θα παραμείνουν όμως σιωπηλοί παρατηρητές ή αν θα υιοθετήσουν πιο ενεργό ρόλο και τι είδους εξαρτάται από μια σύνθετη αλληλεπίδραση συχνά αντιφατικών μικροπολιτικών και μακροπολιτικών επιλογών και συγκυριών. Στην αρχή, η τοπική κοινωνία της Ειδομένης παρέμενε σιωπηλή. Οι κάτοικοι γνώριζαν για τους εκατοντάδες ανθρώπους που μαζεύονταν κοντά στα σύνορα, συχνά κρυμμένοι στο δάσος, και προσπαθούσαν να περάσουν στην ΠΓΔ της Μακεδονίας σχεδόν καθημερινά, αλλά, με εξαίρεση ελαχίστους, δεν παρενέβαιναν. Ένας ντόπιος ακτιβιστής, από την περιοχή της Ειδομένης, μας είπε σχετικά:

«Οι πρώτοι ήταν από το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν, την Αφρική. Ήταν πολύ δύσκολα για αυτούς. Έφταναν σαν σκιές μέσα στη νύχτα. Ακολουθούσαν τον αυτοκινητόδρομο από τη Θεσσαλονίκη μέχρι εδώ περπατώντας στην άκρη του δρόμου. Φυσικά, οι ντόπιοι έβλεπαν τις σκιές, αλλά κανένας δεν έδινε σημασία. “Αφυσέ τους να περάσουν”, έλεγαν. Πριν από κάποια χρόνια, πήγα στα σύνορα. Υπήρχαν παντού παραπήγματα, φτιαγμένα με τα χέρια από κλαδιά, απ’ το τίποτα. Όταν μας έβλεπαν, έτρεχαν όλοι μακριά. Εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν καθόλου Άραβες, αλλά στα

τέλη του 2014 βρέθηκα για μια δουλειά στην παλιά γέφυρα [προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας]. Όσο έμενα εκεί, είδα τρεις ομάδες να περνάνε, και ήταν Άραβες. “Πού πηγαίνετε;” τους ρώτησα και μου απάντησαν: “Στην Ευρώπη”. Εκείνο τον καιρό δεν ήταν κανείς εκεί: ούτε διεθνείς οργανισμοί, ούτε ΜΚΟ, ούτε εθελοντές. Στα μέσα του Νοεμβρίου του 2014, είδα περίπου εκατόν πενήντα άτομα να περιμένουν στα σύνορα. Είχα τριακόσιες φέτες ψωμί και σκέφτηκα να δώσω από δύο στον καθέναν με λίγο νερό και λίγο γάλα. Και ξαφνικά άρχισαν να ξεφυτρώνουν άνθρωποι από παντού. Δεν ήταν εκατόν πενήντα άτομα, ήταν πεντακόσια, εξακόσια, εφτακόσια, οχτακόσια».

Ως τα τέλη του 2014 και τις αρχές του 2015 –και καθώς ο αριθμός των ανθρώπων είχε αυξηθεί σημαντικά–, οργανισμοί όπως το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ), οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα (ΓΧΣ) και οι Γιατροί του Κόσμου, καθώς και δύο ομάδες από τη Θεσσαλονίκη, το Κοινωνικό Ιατρείο Αλληλεγγύης και η Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία, ξεκίνησαν να οργανώνουν αποστολές στην περιοχή της Ειδομένης. Εκεί ήρθαν αντιμέτωποι με αυτό που οι μετανάστες αποκαλούσαν «ζούγκλα»: εκατοντάδες άνθρωποι να διαβιούν σε πολύ άσχημες συνθήκες, να καταλύουν σε αυτοσχέδιες σκηνές που συχνά κατασκεύαζαν οι ίδιοι από σκουπίδια ή να κοιμούνται στο ύπαιθρο, εκτεθειμένοι στη βροχή και στο κρύο, να πίνουν από στάσιμα νερά, να μην έχουν αρκετό φαγητό, ρούχα ή φάρμακα, και να κρύβονται τρομαγμένοι. Κάποιοι πρόσφυγες είπαν σε μια από τις παραπάνω ομάδες ότι υφίσταντο και επιθέσεις από εγκληματικές ομάδες και αστυνομικούς από την ΠΓΔ της Μακεδονίας, οι οποίοι εισέβαλλαν στους καταυλισμούς τους, τους ξυλοκοπούσαν και τους λήστευαν, καταστρέφοντας τα προσωρινά τους καταλύματα. Όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα έμεναν συνήθως στο ξενοδοχείο «Χαρά», μια μικρή μονάδα δίπλα στον αυτοκινητόδρομο έξω από τους Ευζώνους, ένα χωριό λίγα χιλιόμετρα μακριά από την Ειδομένη, το οποίο απέκτησε γρήγορα τη φήμη κέντρου διακινητών.¹⁰

Τόσο στη «ζούγκλα», όσο και στο ξενοδοχείο, οι περισσότεροι μετανάστες δεν είχαν έγκυρες άδειες παραμονής, αφού τα έγγραφα που τους παρέίχε το ελληνικό κράτος δεν τους επέτρεπαν να διαμένουν ή να ταξιδεύουν στην περιφερειακή ενότητα του Κιλκίς, όπου βρίσκεται η Ειδομένη. Οι άνθρωποι αυτοί φοβόνταν λοιπόν εκτός των άλλων και τη σύλληψη, και αυτό δυσχέραινε ακόμα περισσότερο το ταξίδι τους προς τα σύνορα. Δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν δημόσια μέσα μεταφοράς, γιατί η αστυνο-

10 <https://www.nytimes.com/2016/03/12/world/europe/european-union-migrant-crisis-smuggling.html>

μία έκανε συχνά μπλόκα συλλαμβάνοντας όσους δεν είχαν έγκυρες άδειες· έτσι, ήταν αναγκασμένοι να περπατήσουν στο πλάι του αυτοκινητόδρομου ή της σιδηροδρομικής γραμμής, ή να ναυλώσουν σε υψηλές τιμές κάποιο ταξί ή πούλμαν. Μια από τις πιο ευφάνταστες νέες επιχειρήσεις που άνησαν στην περιοχή ήταν η ενοικίαση ποδηλάτων για τη γρήγορη διέλευση του «απαγορευμένου» Κιλκίς.¹¹ Ως τον Ιούνιο του 2015, όταν ο αριθμός των διερχόμενων αυξανόταν γοργά και η περιοχή ξεκινούσε να προσελκύει περισσότερη δημοσιότητα, ο κόσμος άρχισε να κατασκηνώνει πιο ανοιχτά γύρω από τον συνοριακό σιδηροδρομικό σταθμό. Σύντομα, ένας ντόπιος κάτοικος άνοιξε εκεί την πρώτη, πολύ επικερδή καντίνα και πουλούσε αναψυκτικά και φαγητό στους πρόσφυγες από ένα αυτοκινούμενο, χωρίς άδεια και αποδείξεις, ακριβώς μπροστά στα μάτια των αστυνομικών, που δεν έκαναν τίποτε.

Το πέρασμα των συνόρων και το απόν-παρόν κράτος

Κατευθυνόμενοι προς τα σύνορα από την Ειδομένη, οι περισσότεροι πρόσφυγες εισέρχονταν στο έδαφος της ΠΓΔ της Μακεδονίας ακολουθώντας τις σιδηροδρομικές γραμμές, είτε με τη βοήθεια διακινητών είτε –αν δεν είχαν αρκετά χρήματα– μόνοι τους. Μια άλλη επιλογή για όσους δεν είχαν χρήματα ήταν, όπως μας είπε ένας ντόπιος ακτιβιστής, να εργαστούν ως «ψαράδες» για τους διακινητές προκειμένου να κερδίσουν τα χρήματα που χρειαζόνταν για να τους πληρώσουν:

«Τι είναι οι “ψαράδες”; Παίρνουν πενήντα ευρώ για κάθε “πελάτη” που πηγαίνουν στους διακινητές. Και μαζεύουν τα λεφτά για να μπορέσουν κάποια στιγμή να περάσουν και οι ίδιοι».

Οι άτυπες συνοριακές διελεύσεις δεν είναι μόνο επικίνδυνες, αλλά και ακριβές, μας εξήγησε ο συνεντευξιαζόμενος, ειδικά στην περίπτωση της ΠΓΔΜ:

«Στη Μακεδονία, πρέπει να πληρώσεις δύο φορές: μία για να μπεις, και μία για να βγεις».

Οι κίνδυνοι ήταν επίσης σοβαροί. Όσοι μετανάστες συλλαμβάνονταν από την αστυνομία της ΠΓΔ της Μακεδονίας κατά κανόνα επαναπροωθούνταν στην Ελλάδα. Όσες από τις επαναπροωθήσεις αυτές ακολουθούσαν το διπλωματικό πρωτόκολλο, καλύπτονταν από μια διμερή συμφωνία που είχε συναφθεί τον Νοέμβριο του 2008,¹² αλλά πολύ συχνά γίνονταν άτυπα και χαρακτηρίζονταν από ακραία βία. Ο ντόπιος ακτιβιστής μάς αφηγήθηκε

Η περιοχή της Ειδομένης, Αύγουστος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: AskIpeion – The Small Room Project).

πως, ανταποκρινόμενος μια φορά στην κλήση ενός πρόσφυγα, βρήκε μια ομάδα έντεκα ανθρώπων τόσο άσχημα χτυπημένων, ώστε χρειαζόνταν νοσηλεία:

«Ποια ήταν η ιστορία; Πέρασαν τα σύνορα αστυνομικοί [από την ΠΓΔΜ], τους σταμάτησαν και τους είπαν να καθίσουν κάτω. Τότε εμφανίστηκαν άντρες της μαφίας, που τους ξυλοφόρτωσαν και τους λήστεψαν. Έτσι γίνονταν τα πράγματα εκείνη την περίοδο».

Οι τοπικές εγκληματικές ομάδες στην ΠΓΔ της Μακεδονίας δεν ασκούσαν τη βίαιη δραστηριότητά τους μόνο στην περιοχή της Ειδομένης, αλλά και βορειότερα, κοντά στα σύνορα με τη Σερβία. Είχαν αναφερθεί πολλές περιπτώσεις ένοπλων ληστειών, ξυλοδαρμών, κλοπών συριακών διαβατηρίων, ακόμα και κράτησης ομήρων. Αυτού του είδους η δραστηριότητα εξαπλώθηκε και εντάθηκε, όταν τα τοπικά εγκληματικά δίκτυα συνειδητοποίησαν ότι κυρίως Σύροι πρόσφυγες είχαν συχνά μεγάλα χρηματικά ποσά πάνω τους. Οι πρόσφυγες, ωστόσο, όπως μας εξήγησαν οι ντόπιοι ακτιβιστές, δεν έμειναν παθητικά θύματα. Αντίθετα, προσπάθησαν να προστατευτούν ταξιδεύοντας σε μεγαλύτερες ομάδες, με τις γυναίκες και τα παιδιά στη μέση, χρησιμοποιώντας τα ίδια τους τα σώματα ως τελευταία γραμμή αυτοάμυνας. Όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, ήταν η μαρτυρία τέτοιων βίαιων συμβάντων που εν μέρει ώθησε τους ακτιβιστές στη δημοσιοποίηση των όσων αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες που περνούσαν εκείνη την εποχή στην ΠΓΔ της Μακεδονίας.

Στον σιδηροδρομικό σταθμό της Ειδομένης υπήρχε ένα τμήμα της Ελληνικής Αστυνομίας που διέθετε κρατητήριο, αλλά οι συνεντευξιαζόμενοι μας περιέγραψαν επανειλημμένα ότι οι αστυνομικοί που υπηρετούσαν εκεί

¹¹ Μεζαρή, ό.π.

¹² Μεζαρή, ό.π.

Η περιοχή της Ειδομένης, Αύγουστος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: Asklipeion – The Small Room Project).

παρέμεναν ουσιαστικά άπραγοι. Τι εξηγεί, άραγε, μια τέτοια συμπεριφορά «παρούσας απουσίας»¹³ από την Ελληνική Αστυνομία, ιδίως από τη στιγμή που ο νόμος απαγόρευε σαφώς στους μετανάστες να εισέρχονται και να διαμένουν στη συνοριακή περιοχή; Όπως γράφει η Μεζαρλή, η μεγάλη πλειονότητα όσων προσέγγιζαν την Ειδομένη πριν από τον Ιούλιο του 2015 το έκαναν «παράτυπα», μια και τα ελληνικά έγγραφα που είχαν αφορούσαν «αποφάσεις αναβολής απομάκρυνσης» που απαγόρευαν στους κατοίκους τους την είσοδο σε συγκεκριμένες περιοχές, και η Ειδομένη ήταν μία από αυτές.¹⁴ Συνεπώς, με νομικούς όρους, αυτοί οι άνθρωποι προέβαιναν σε παράνομη πράξη με την παρουσία τους και μόνο στην Ειδομένη, και η αστυνομία ήταν υποχρεωμένη να τους απομακρύνει. Κι όμως, επίκληση αυτής της νομικής βάσης γινόταν μόνο περιστασιακά προκειμένου να δικαιολογούνται οι λεγόμενες «επιχειρήσεις-σκούπα» που γίνονταν πού και πού και στην Ειδομένη, όπως για παράδειγμα στα τέλη Ιουνίου του 2015.¹⁵

Πέρα από την ίδια τη νομική ρύθμιση που απαγόρευε στους πρόσφυγες να προσεγγίζουν τις περιοχές εξόδου από τη χώρα, υπήρχαν και sporadικές εντολές που έρχονταν από την κεντρική υπηρεσία για μαζικούς ελέγχους και συλλήψεις στη βάση της ρύθμισης αυτής. Φαίνεται όμως ότι η τοπική αστυνομική δύναμη δεν είχε τους μηχανισμούς που θα της επέτρεπαν να διαχειριστεί την κατάσταση η οποία διαμορφώθηκε στην Ειδομένη,

όταν άρχισαν να συρρέουν εκεί άνθρωποι μαζικά με στόχο να περάσουν τα σύνορα. Αντιθέτως, οι απόπειρες διέλευσης αντιμετωπιζόνταν μάλλον με σιωπηρή συγκατάβαση από το ελληνικό κράτος, ιδίως σε τοπικό επίπεδο. Ελλείψει των οργανωτικών μέσων που θα τις βοηθούσαν στην αντιμετώπιση της κατάστασης, οι τοπικές αστυνομικές αρχές αυτού του απομακρυσμένου μεθοριακού σημείου έμοιαζαν απρόθυμες να παρέμβουν.¹⁶ Αντί για αυτό, προτιμούσαν να αφήσουν τους μετανάστες να εξέλθουν από τη χώρα, η οποία εντέλει δεν έδειξε και καμία διάθεση να τους ενσωματώσει. Ακόμα και στις περιπτώσεις των επαναπροωθήσεων από την ΠΓΔ της Μακεδονίας, στις οποίες θα έπρεπε να αντιδρά, η ελληνική αστυνομία δεν φάνηκε καθόλου προετοιμασμένη. Το αποτέλεσμα ήταν οι άνθρωποι αυτοί να στέλνονται πίσω στα αστικά κέντρα της Βόρειας Ελλάδας, κυρίως στη Θεσσαλονίκη, όπου καλούνταν να τους συνδράμουν τοπικές ΜΚΟ. Ένας ακτιβιστής και εργαζόμενος σε μία από αυτές μάς αφηγήθηκε:

«Η αστυνομία έκανε σαν να μη συμβαίνει τίποτα. Επενέβαιναν μόνο όταν έρχονταν εντολές απ' την Αθήνα ή δημοσιευόταν κάτι στις ειδήσεις. Κανονικά, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, θα έπρεπε να τους συλλάβουν όλους, αλλά μετά θα είχαν το θέμα πού να τους βάλουν. Οπότε προτιμούσαν να παριστάνουν ότι δεν τους έβλεπαν. Εν τω μεταξύ, από το αστυνομικό τμήμα της Ειδομένης μπορούσαν να δουν τα πάντα, τα χωράφια γύρω, όλα μέσα στα πόδια τους ήταν! Κινητοποιούνταν όμως μόνο όταν γίνονταν μαζικές επαναπροωθήσεις: εκατό, διακόσια, ενενήντα άτομα, γυναίκες, παιδιά. Τότε οι αστυνομικοί έλεγαν: "Τι να τους κάνουμε αυτούς τώρα; Ας πάρουμε τηλέφωνο τις οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη».

Ανθρωπιστική βοήθεια και συνοριακές «μπίζνες»

Ως τις αρχές του 2015, ανθρωπιστική βοήθεια στην Ειδομένη –ως παροχή βασικών αγαθών και υπηρεσιών, όπως φαγητό, φάρμακα και ρουχισμός– πρόσφερε μόνο ο τοπικός πληθυσμός. Όπως μας είπε ένας ντόπιος ακτιβιστής:

«Παρότι οι ντόπιοι είναι γενικά συντηρητικοί άνθρωποι, ήταν οι μόνοι που βοηθούσαν [τους μετανάστες]. Και χωρίς καμία δημοσιότητα, γιατί δεν υπήρχε δημοσιότητα τότε. Οι ντόπιοι αντέδρασαν πολύ καλά».

13 Greenberg, Jessica – Spasić, Ivana (2017). "Beyond East and West: Solidarity Politics and the Absent/Present State in the Balkans" (<https://goo.gl/UCV4pm>).

14 Μεζαρλή, ό.π.

15 efsyn.gr (26/6/2015): «Επιχειρήσεις-σκούπα στην Ειδομένη» (<http://www.efsyn.gr/arthro/epiheiriseis-skoupa-stin-eidomeni>).

16 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2015). Νομός Κιλκίς: Σύνορα Ελλάδας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/490-eidomeni-aprilios-2015>).

Οι τοπικές, αυθόρμητες και σχεδόν αόρατες εκδηλώσεις αλληλεγγύης πήραν μια πιο οργανωμένη μορφή με την εμφάνιση δύο ακτιβιστικών ομάδων από τις κοντινές πόλεις του Πολυκάστρου και του Κιλκίς. Οι ομάδες αποτελούνταν από ντόπιους κατοίκους χωρίς σχετική εμπειρία, οι οποίοι όμως δεν άντεχαν παρακολουθώντας τα γεγονότα που εκτυλίσσονταν στα σύνορα άπραγοι, κι έτσι αποφάσισαν να οργανώσουν κάποια βασική μεν, αλλά σταθερή υποστήριξη. Άρχισαν τότε να διανέμουν στην Ειδομένη φαγητό μαγειρεμένο στα σπίτια τους, να συλλέγουν ρούχα και φάρμακα και να μεταφέρουν κόσμο στα κοντινά νοσοκομεία με τα αυτοκίνητά τους, όταν υπήρχε ανάγκη, διατρέχοντας τον κίνδυνο να συλληφθούν για παράνομη διακίνηση ανθρώπων. Τέτοιες συλλήψεις όντως συνέβαιναν κάθε τόσο, με πιο διάσημη περίπτωση αυτή της Εβελίνας Πολιτίδου, αντιδημάρχου Πρόνοιας του τοπικού Δήμου Παιονίας, η οποία ήταν από τους πρώτους που κινητοποιήθηκαν για να συνδράμουν τους πρόσφυγες της Ειδομένης. Το αυτοκίνητό της κατασχέθηκε και η ίδια συνελήφθη· έπειτα από τρία χρόνια σπίλωσης και ταλαιπωρίας, τελικά αθώωθηκε.¹⁷ Αυτού του τύπου η αυθόρμητη και λίγο ως πολύ οργανωμένη αλληλεγγύη των κατοίκων δεν περιορίστηκε βέβαια στο άμεσο γεωγραφικό περιβάλλον της Ειδομένης. Πολλά διαφορετικά άτομα και συλλογικότητες από όλη την ευρύτερη περιοχή πήραν μεμονωμένες αλλά και πιο διαρκείς πρωτοβουλίες, οι οποίες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στον περιορισμό της φασιστικής και ξενοφοβικής επιθετικότητας εναντίον των προσφύγων.

Παρόλο που και η Ειδομένη έγινε σταδιακά πολύ δημοφιλής προορισμός για τους πρόσφυγες, εκείνοι που εισέρχονταν στην Ελλάδα με στόχο απλώς να τη διασχίσουν πολύ σπάνια έφταναν εκεί απευθείας. Η πιο συνηθισμένη ενδιάμεση στάση ήταν η Θεσσαλονίκη. Πριν από το κλείσιμο των χερσαίων ελληνοτουρκικών συνόρων, οι πρόσφυγες που έρχονταν από τον Έβρο διέσχισαν τη Θεσσαλονίκη σχετικά γρήγορα, σταματώντας μόνο για να αλλάξουν τρένο ή κάποιο άλλο μέσο μεταφοράς, προτού συνεχίσουν για την Αθήνα ή για την Ηγουμενίτσα. Όταν το πέρασμα του Έβρου σφραγίστηκε και οι διαδρομές άλλαξαν, η σημασία της Θεσσαλονίκης ως κόμβου διέλευσης αυξήθηκε θεαματικά. Από το 2013 και μετά, οι εθελοντές των πρωτοβουλιών αλληλεγγύης έβρισκαν πρόσφυγες σε διάφορα σημεία της πόλης. Μια απλή βόλτα στο κέντρο ήταν αρκετή: οι πρόσφυγες βρίσκονταν σε δρόμους και σε πάρκα, σε σοκάκια, σε φτηνά ξενοδοχεία, σε σταθμούς τρένων και λεωφορείων, περιμένοντας να οργανώσουν τις επόμενες κινήσεις τους, και δέχονταν πάντα με ενδιαφέρον οποιαδήποτε χρήσιμη πλη-

Η περιοχή της Ειδομένης, Μάιος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: Asklipeion – The Small Room Project).

ροφορία τούς δινόταν για κοινωνικές κουζίνες και στέκια αλληλεγγύης.¹⁸ Όταν άρχισαν να συγκεντρώνονται στην Ειδομένη ολοένα και περισσότεροι πρόσφυγες, οι πρωτοβουλίες αλληλεγγύης από τη Θεσσαλονίκη επεξεργάζονταν το πεδίο δράσης τους και στη μεθοριακή περιοχή. Από τους μεγάλους ανθρωπιστικούς οργανισμούς, μόνο οι ΓΧΣ δραστηριοποιήθηκαν εκεί ήδη από τον Μάρτιο του 2015, με μια μικρή ομάδα τριών ατόμων: έναν διερμηνέα, έναν γιατρό και έναν τεχνικό. Η ομάδα διευρύνθηκε τον Ιούνιο 2015 για να συμπεριλάβει και άλλες ειδικότητες, όπως ψυχολόγους, και οι ΓΧΣ ξεκίνησαν επίσης να καταγράφουν μαρτυρίες και στοιχεία που τους έδιναν οι πρόσφυγες. Επίσης, οι ΓΧΣ πάλευαν για καιρό να στήσουν κάποιες στοιχειώδεις υποδομές και, τελικά, κατάφεραν να κατασκευάσουν μόλις δύο τουαλέτες και μια βρύση. Η μεγαλύτερη δυσκολία που συνάντησαν ήταν, σύμφωνα με έναν εργαζόμενο στους ΓΧΣ που μας μίλησε, τα γραφειοκρατικά εμπόδια που έβαζε το ελληνικό κράτος σε διάφορα επίπεδα:

«Για τέσσερις ή πέντε μήνες, δεν μας έδινε άδεια ούτε ο Δήμος, ούτε η κυβέρνηση, ούτε κανένας. Είναι στρατιωτική ζώνη εκεί πέρα, και χρησιμοποιούσαν αυτή τη δικαιολογία για να μας αρνούνται την άδεια. Τελικά, καταφέραμε να πάρουμε άδεια από τις τοπικές αρχές για να βάλουμε μόνο μία βρύση, ακριβώς στο συνοριακό πέρασμα, δίπλα στις γραμμές του τρένου».

Οι ΓΧΣ δεν ήταν οι μόνοι που αντιμετώπισαν γραφειοκρατικά εμπόδια: ήδη από τον Νοέμβριο του 2014, οι τοπικές αρχές απέρριψαν πρόταση της Αντιρατσιστικής Πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης να στηθούν ορισμένες υπο-

17 efsyn.gr (08/6/2018). «Κακούργημα n... διακίνηση ανθρωπιás;» (<http://www.efsyn.gr/arthro/kakoyrgima-i-diakinisi-anthropias>).

18 efsyn.gr (17/12/2014). «Εγκλωβισμένοι στην πόλη» (<http://www.efsyn.gr/arthro/egklovismenoi-stin-poli>).

δομές, ώστε οι άνθρωποι να βρουν κάποιο κατάλυμα έστω και για ένα βράδυ. Για πολύ καιρό δεν επιτρεπόταν στις ΜΚΟ και στις ομάδες αλληλεγγύης να στήσουν τις σκηνές που χρειάζονταν για να χρησιμοποιούν ως αποθηκευτικούς χώρους. Μόλις τον Αύγουστο του 2015, αφότου η Ειδομένη είχε γίνει κεντρικό θέμα στα ΜΜΕ, επιτράπηκε στους ΓΧΣ να στήσουν σκηνές για διάφορες χρήσεις, και άλλη μία φτιάχτηκε από την Ύπατη Αρμοστεία.

Από τη στιγμή που η κατάσταση στην Ειδομένη προσέλκυσε το ενδιαφέρον των (διεθνών) ΜΜΕ, άρχισαν να καταφθάνουν κι άλλοι ανθρωπιστικοί οργανισμοί. Είναι γεγονός όμως ότι εκτόπισαν κατά κάποιον τρόπο τις τοπικές δομές αλληλεγγύης και, από τη σκοπιά των ντόπιων εθελοντών, φάνηκαν να εκμεταλλεύονται την κατάσταση για να καρπωθούν χρηματοδοτήσεις. Ένας ντόπιος ακτιβιστής μάς περιέγραψε πώς εκτυλίχτηκε αυτή η ανθρωπιστική «μπίζνα»:

«Από τον Αύγουστο και μετά, είχαμε το μαγικό κουτί. Όλοι έλεγαν: “Αντίο τώρα, πηγαίνετε στην Ευρώπη”. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ήταν πολύ ενεργά εκείνη την περίοδο. Πολλοί πρόσφυγες έλεγαν στους οργανισμούς: “Δεν μπορούμε να κουβαλήσουμε όλο αυτό το φαγητό, μη μας δίνετε άλλο”. Κι όμως, εκείνοι ανάγκαζαν τον κόσμο να πάρει κι άλλο. Και ξέρετε τι γινόταν; Βρίσκαμε φαγητό πεταμένο κάτω, κατά μήκος του δρόμου. Όλοι ήθελαν να τους δώσουν κι από κάτι, για να βγάλουν φωτογραφίες. Τους έδινες ένα κρουασάν, κι έπαιρνες δέκα χιλιάδες ευρώ. Αυτό ήταν το παιχνίδι. Όλοι μάζευαν λεφτά. Και οι ντόπιοι μού έλεγαν: “Δεν θέλουμε να ξαναπάμε εκεί [για βοήθεια], γιατί οι οργανισμοί δεν μας γουστάρουν”».

Αυτού του είδους οι ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ ΜΚΟ και ομάδων αλληλεγγύης, απ’ τη μια, αλλά και των ΜΚΟ μεταξύ τους, απ’ την άλλη, συνεχίστηκαν το χειμώνα που η Ειδομένη μετατράπηκε σε άτυπο προσφυγικό καταυλισμό. Η διαδικασία κατά την οποία ομάδες αλληλεγγύης αρχικά περιθωριοποιήθηκαν και τελικά εκδιώχθηκαν από την Ειδομένη ολοκληρώθηκε και επίσημα όταν η περιοχή εκκενώθηκε τον Μάιο του 2016 και άνοιξαν επίσημοι καταυλισμοί σε όλη την Ελλάδα, όπως θα δούμε και σε επόμενα κεφάλαια.

Μέχρι τα τέλη της περιόδου που χαρακτηρίζουμε ως πρώτη φάση, το καλοκαίρι του 2015, η οικονομική δραστηριότητα γύρω από τους προσφυγικούς καταυλισμούς της Ειδομένης είχε αρχίσει να μεγεθύνεται. Σταδιακά, όλο και περισσότεροι είχαν κάποιοι είδους οικονομική συναλλαγή με τους πρόσφυγες, συνήθως άτυπη – και ενώ οι ελληνικές αρχές συνήθως ήξεραν τι συμβαίνει, σπανίως παρενέβαιναν. Οι επιχειρήσεις αυτού του είδους στήνονταν όχι μόνο στα σύνορα, αλλά κατά μήκος όλης της διαδρομής από τα νησιά μέχρι την Ειδομένη, πουλώντας στους πρόσφυγες όποια προϊόντα

Η περιοχή της Ειδομένης, Νοέμβριος 2014 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: Asklipeion – The Small Room Project).

μπορεί να χρειάζονταν, συχνά υπερτιμημένα. Ένας ακτιβιστής και εργαζόμενος σε ΜΚΟ μας αφηγήθηκε πώς ήρθε το εμπόριο στην Ειδομένη το καλοκαίρι του 2015 και πώς έγινε σταδιακά πιο επίσημο και ορατό, ενθαρρύνοντας κάθε είδους κερδοσκόπους:

«Η Ειδομένη απέκτησε ενδιαφέρον και για τους επιχειρηματίες, που άρχισαν να σκέφτονται: “Μήπως να δώσουμε λίγη σημασία; Έχει λεφτά εκεί πέρα!” Κάποιος έστησε μια καντίνα· κατά τη διάρκεια μιας καλοκαιρινής μπόρας, εμφανίστηκε ένα αυτοκίνητο που πουλούσε αδιάβροχα· μια γυναίκα πουλούσε φρούτα, τα δύο μήλα δύο ευρώ. Έτσι, άρχισε [ο καταυλισμός] να γίνεται χωριό κανονικό, να γίνεται η Ειδομένη».

Η Ειδομένη στις ειδήσεις: η έλευση των ΜΜΕ και το άνοιγμα των συνόρων

Μέχρι την άνοιξη του 2015 –και με την εξαίρεση κάποιων τοπικών Μέσων–, δεν υπήρχε δημοσιογραφική κάλυψη της κατάστασης στην Ειδομένη ή γενικότερα της άτυπης προσφυγικής διέλευσης μέσω της ΠΓΔ της Μακεδονίας. Αυτό άλλαξε πολύ γρήγορα ως συνέπεια μιας σειράς δραματικών γεγονότων. Τον Απρίλιο του 2015, δεκατέσσερις νεαροί άντρες σκοτώθηκαν από διερχόμενο τρένο στην ΠΓΔ της Μακεδονίας.¹⁹ Τον επόμενο μήνα, διακινη-

19 Bezec – Speer – Stojić Mitrović (2017). “Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime” (<http://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/2017/01/5-Governing-the-Balkan-Route-web.pdf>).

τές στην ΠΓΔ της Μακεδονίας ανάγκασαν ενενήντα τρεις πρόσφυγες να τους πληρώσουν πεντακόσια ευρώ επιπλέον ο καθένας για να επιβιβαστούν σε ένα τρένο που υποτίθεται θα τους πήγαινε στη Σερβία – κι όλα αυτά, σύμφωνα με μαρτυρίες, ενώ αστυνομικοί παρακολουθούσαν τη σκηνή απαθείς. Το τρένο όμως τους έφερε πίσω στην Ελλάδα, όπου τους ανακάλυψαν στριμωγμένους σε τρία βαγόνια, εξαντλημένους και σε συνθήκες ασφυξίας.²⁰ Και τα δύο αυτά γεγονότα καλύφθηκαν ευρέως από τα ΜΜΕ.

Βλέποντας τις συνέπειες των αδιάστακτων επιθέσεων που δέχονταν σε τακτική βάση οι πρόσφυγες, οι ντόπιοι ακτιβιστές και οι ΜΚΟ αποφάσισαν γύρω στον Απρίλιο-Μάιο του 2015 να συνεργαστούν στρατηγικά με διεθνή ΜΜΕ και να τους παράσχουν πρωτογενείς πληροφορίες για την κατάσταση στην Ειδομένη. Επιδίωξή τους ήταν να σταματήσει η βία που ασκούσαν στους πρόσφυγες εγκληματικές ομάδες, πρακτικά ανενόχλητες, στην ΠΓΔ της Μακεδονίας, και γενικότερα να συμβάλουν ώστε οι πρόσφυγες να μπορούν να μετακινούνται με μεγαλύτερη ασφάλεια. Οι ΓΧΣ επίσης αποφάσισαν να κάνουν ό,τι μπορούσαν για να προσελκύσουν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στην κατάσταση που επικρατούσε στην Ειδομένη και στην ΠΓΔ της Μακεδονίας. Ένας ντόπιος ακτιβιστής μάς εξήγησε την απόφασή του ως εξής:

«Τον Μάιο του 2015, σκέφτηκα ότι δεν πάει άλλο. Ήταν σαν πόλεμος, οι άνθρωποι γυρνούσαν ματωμένοι. Αποφάσισα τότε να καλέσω το BBC, το Al Jazeera, τη Le Monde, την Washington Post και το ARTE».

Δεν ήταν εύκολη απόφαση από την πλευρά των αλληλέγγυων να εμπλέξουν τα ΜΜΕ σε μια τόσο (κυριολεκτικά και μεταφορικά) οριακή κατάσταση, δεδομένου μάλιστα του γενικότερου κλίματος αδιαφορίας ή και εκθρόνισης για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Όπως μας εξήγησε ακτιβίστρια από τη Θεσσαλονίκη που εργάζεται σε ΜΚΟ, το ζήτημα της δημοσιότητας είχε απασχολήσει το κίνημα αλληλεγγύης από την αρχή:

«Αρχικά, υπήρχε αυτή η αμφιταλάντευση: τι πρέπει να κάνουμε; Βγάξεις ανακοίνωση για τέτοια πράγματα; Ή τα αφήνεις να εξελιχτούν όπως εξελίσσονται, στα κρυφά, για να μην προκαλέσεις αντιδράσεις στο χωριό; Αν και ήξεραν τι συνέβαινε. Πραγματικά, δεν ξέρω αν η δημοσιότητα βοηθάει σε αυτές τις καταστάσεις ή αν κάνει τα πράγματα χειρότερα».

Στην ΠΓΔ της Μακεδονίας, η δημοσιότητα που πήραν οι βίαιες επιθέσεις και ιδίως τα θανατηφόρα δυστυχήματα αποτέλεσε ένα σημείο καμψής της

Η περιοχή της Ειδομένης, Ιούνιος 2015 (φωτογραφία: Βασίλης Τσαρτσάνης, πηγή: AskIpeion – The Small Room Project).

κρατικής πολιτικής για τη μεταναστευτική και προσφυγική διέλευση. Στις 18 Ιουνίου του 2015, το Κοινοβούλιο ψήφισε έναν νόμο που εισήγαγε το λεγόμενο «χαρτί των εβδομήντα δύο ωρών», για το οποίο είχε ασκήσει μεγάλη πίεση η τοπική ΜΚΟ Legis με τη βοήθεια της Ύπατης Αρμοστείας. Οι ρυθμίσεις του νέου νόμου αποτελούσαν λίγο ως πολύ πιστή αντιγραφή ενός αντίστοιχου νόμου που είχε ψηφιστεί στη Σερβία λίγα χρόνια νωρίτερα. Η βασική ιδέα του «χαρτιού των εβδομήντα δύο ωρών» ήταν η εξής: οι πρόσφυγες που δήλωναν στη συνοριακή περιοχή ότι θα υποβάλουν αίτημα ασύλου στη χώρα, προμηθεύονταν ένα επίσημο έγγραφο που τους παρείχε το δικαίωμα να μετακινηθούν εντός της επικράτειας για εβδομήντα δύο ώρες, μέχρι να φτάσουν σε κάποιο κέντρο υποδοχής. Βέβαια, στην πραγματικότητα, τα έγγραφα αυτά χρησιμοποιούνταν ως ένα είδος βίζας διέλευσης μέχρι οι πρόσφυγες να φτάσουν στα επόμενα σύνορα.²¹

Αυτή η αλλαγή πολιτικής στην ΠΓΔ της Μακεδονίας είχε ως αποτέλεσμα την –προσωρινή, έστω– εξαφάνιση των δικτύων διακίνησης, μια και η ζήτηση για αυτά είχε εκλείψει. Επίσης, είχε ως αποτέλεσμα την αυξανόμενη ορατότητα της Ειδομένης ως κόμβου προσφυγικής/μεταναστευτικής διέλευσης. Εφεξής, λεωφορεία από την Αθήνα μετέφεραν πρόσφυγες απευθείας στην Ειδομένη, αφήνοντάς τους λίγο πριν από τα σύνορα. Εκεί δεν είχαν παρά να περιμένουν μερικές ώρες μέχρι να διασχίσουν τα σύνορα με τα πόδια και να φτάσουν στη Γευγελή, την πρώτη πόλη που συναντά κανείς στην άλλη πλευρά.

20 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2015). Νομός Κιλικίας: Σύνορα Ελλάδας και Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/490-eidomeni-aprilios-2015>).

21 Bezec – Speer – Stojić Mitrović (2017). “Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime” (<http://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/2017/01/5-Governing-the-Balkan-Route-web.pdf>).

Σε αυτό το χρονικό σημείο, που χαρακτηρίζουμε ως μεταβατικό από την πρώτη στη δεύτερη φάση, είναι σημαντικό να συνοψίσουμε την προσέγγιση των ελληνικών αρχών στο ζήτημα, η οποία ήταν επιεικώς αμφίσημη και επιλεκτική, και χαρακτηρίστηκε από μια μείξη παθητικότητας, απ' τη μια, και ενός συγκεκριμένου είδους εμπλοκής, απ' την άλλη. Οι ελληνικές αρχές δεν ήταν απλώς «παρούσες-απούσες» σε ό,τι αφορά την κάλυψη των βασικών αναγκών των ανθρώπων που προσέγγιζαν την Ειδομένη για να εξέλθουν από τη χώρα. Ήταν απολύτως σαφές σε όποιον ασχολούνταν με το «προσφυγικό ζήτημα» εκείνη την περίοδο ότι οι αυθόρμητες και μαζικές εκδηλώσεις αλληλεγγύης των απλών ανθρώπων και των συλλογικοτήτων που οργανώθηκαν τόσο στη διαδρομή προς την Ειδομένη, όσο και γύρω από αυτήν, ήταν αρκετές για να εφοδιάσουν τους πρόσφυγες με ό,τι τούς ήταν αναγκαίο. Όμως, η απουσία του ελληνικού κράτους από αυτή τη διαδικασία δεν σημαίνει ότι η γενική στάση του ως προς το «προσφυγικό ζήτημα» ήταν παθητική. Αντιθέτως, οι ελληνικές αρχές ακολούθησαν ενεργά συγκεκριμένες νομοθετικές και πολιτικές επιλογές: απλώς, αυτές που τελικά εφάρμοσαν δεν διευκόλυναν τους πρόσφυγες, αλλά τους επιβάρυναν. Το καλύτερο παράδειγμα αφορά τον τρόπο με τον οποίο περίπου ένα εκατομμύριο πρόσφυγες που έφτασαν στα ελληνικά νησιά «οδηγήθηκαν» στα βόρεια σύνορα της χώρας μέσω της Αθήνας, ενώ υπήρχαν πολύ συντομότερες διαδρομές για να πάει κανείς, λόγου χάριν, από τη Λέσβο στην Ειδομένη. Ο εξαναγκασμός ενός εκατομμυρίου προσφύγων να ταξιδεύουν σε όλη σχεδόν τη χώρα για δέκα δεκαπέντε μέρες ήταν εντελώς ανούσιος, τουλάχιστον από την πλευρά των προσφύγων και των αναγκών τους. Ωστόσο, ως διαχειριστικό σχέδιο βγάζει περισσότερο νόημα αν σκεφτούμε ότι μία από τις λειτουργίες του κράτους στο νεοφιλελευθερισμό είναι η ανάληψη εκ μέρους του νέων καθηκόντων και ρόλων, μεταξύ των οποίων είναι και η δημιουργία νέων κερδοσκοπικών ευκαιριών για ιδιώτες. Από αυτή τη σκοπιά, ο εξαναγκασμός ενός εκατομμυρίου προσφύγων να ταξιδεύουν σε όλη την Ελλάδα δημιούργησε αμέτρητες ευκαιρίες για επιχειρηματίες κάθε είδους: από τις (ιδιωτικές) ναυτιλιακές εταιρείες, που χρέωναν «ειδικές τιμές» για τη μεταφορά των προσφύγων από τα νησιά στον Πειραιά, μέχρι τους ιδιώτες ντόπιους που πουλούσαν εξωφρενικά ακριβά και κακής ποιότητας φαγητό σε παράνομες καντίνες υπό την ανοχή των αρχών, στο σταθμό της Ειδομένης και αλλού. Και τα δύο αυτά παραδείγματα «επιχειρηματικών» πρωτοβουλιών βασίζονταν στην καταφανή παραβίαση της ελληνικής νομοθεσίας, αλλά οι αρχές που ήταν επιφορτισμένες με την επιβολή της νομοθεσίας προτίμησαν την απουσία και την αδράνεια.

Δεύτερη φάση: Το απόν-παρόν κράτος και η εμφάνιση ενός άναρχου ανθρωπισμού

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 2015, στον απόηχο της νέας μεταναστευτικής πολιτικής της ΠΓΔ της Μακεδονίας, οι «ζούγκλες» που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή της Ειδομένης εξαφανίστηκαν. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι αρχές της γειτονικής βαλκανικής χώρας νομιμοποίησαν τις συνοριακές διελεύσεις από την Ελλάδα προς και διαμέσου της επικράτειας της εισάγοντας το «χαρτί των εβδομήντα δύο ωρών» τον Ιούνιο του 2015. Τον Αύγουστο άνοιξε μια δομή αμέσως μετά τα σύνορα με την Ελλάδα, στη Γευγελή, όπου οι πρόσφυγες καταγράφονταν και εξασφάλιζαν τα εν λόγω έγγραφα.²² Λίγο αργότερα, ειδικά ταχεία τρένα άρχισαν να μεταφέρουν τους πρόσφυγες από το κέντρο καταγραφής κατευθείαν στα σύνορα με τη Σερβία. Αυτή ήταν η απάντηση της κυβέρνησης της ΠΓΔ της Μακεδονίας στις χαοτικές σκηνές που είχαν εκτυλιχτεί στον σιδηροδρομικό σταθμό της Γευγελής τις προηγούμενες βδομάδες, με χιλιάδες μετανάστες κυριολεκτικά να προσπαθούν να κωθούν σε κάποιο από τα τρία μικρά τρένα που αναχωρούσαν ημερησίως προς τα βόρεια. Ωστόσο, πριν ακριβώς από το άνοιγμα του κέντρου καταγραφής, οι Αρχές της ΠΓΔ της Μακεδονίας προσπαθούσαν να σταματήσουν τη διέλευση των συνόρων από την Ελλάδα που μέχρι τότε ανέχονταν. Έτσι, τα χωράφια γύρω από την Ειδομένη μετατράπηκαν σε πεδίο μάχης, καθώς οι πρόσφυγες προσπαθούσαν να εισέλθουν ούτως ή άλλως στην ΠΓΔ της Μακεδονίας και οι δυνάμεις ασφαλείας της χώρας απαντούσαν με δακρυγόνα, χειροβομβίδες κρότου-λάμψης και χτυπήματα με κλομπ. Συνέπεια του προσωρινού κλεισίματος των συνόρων ήταν χιλιάδες κόσμου να εγκλωβιστούν ξαφνικά στην Ειδομένη. Τα σύνορα, τελικά, άνοιξαν ξανά έπειτα από τρεις μέρες,²³ αλλά η κατάσταση που πρόλαβε να δημιουργηθεί προοιωνίστηκε τις εικόνες που θα εκτυλίσσονταν στην περιοχή αρκετούς μήνες αργότερα: τους χιλιάδες συγκεντρωμένους στα σύνορα πρόσφυγες, την αγωνία και το άγχος, τις απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης, τις διαδηλώσεις, την αστυνομική βία και την ενεργοποίηση του κινήματος αλληλεγγύης για την κάλυψη των βασικών αναγκών των προσφύγων. Ένα μέλος των ΓΧΣ μας αφηγήθηκε γλαφυρά τις συνέπειες του κλεισίματος των συνόρων:

22 Μέχρι τότε, υποτίθεται πως τα «χαρτιά των εβδομήντα δύο ωρών» παρέχονταν στους πρόσφυγες στον σιδηροδρομικό σταθμό της Γευγελής, αλλά στην πράξη οι άνθρωποι απλώς διέσχισαν την ΠΓΔ της Μακεδονίας χωρίς χαρτιά.

23 Bezec – Speer – Stojić Mitrović (2017). “Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime” (<http://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/2017/01/5-Governing-the-Balkan-Route-web.pdf>).

Ο καταυλισμός της Γευγελής, Σεπτέμβριος 2015 (πηγή: Moving Europe).

«Ξαφνικά, όταν έκλεισαν τα σύνορα στις 20 Αυγούστου, είχαμε εκεί εννιά χιλιάδες ανθρώπους να τρώνε και να αφοδεύουν στη μέση του πουθενά: μες στη σκόνη, μες στα χωράφια, στη ζέστη, στη βροχή. Μόνο ο σιδηροδρομικός σταθμός πρόσφερε κάποιου είδους προστασία, κι έτσι οι πρόσφυγες γέμισαν το χώρο με σκηνές που είχαν αγοράσει για να κρατούν τις οικογένειές τους ασφαλείς. Τότε εμείς εντατικοποιήσαμε τη διανομή μη τροφίμων αγαθών».

Ξεκινώντας ήδη από τον Ιούνιο του 2015, η κατάσταση στην Ειδομένη άλλαξε και πάλι, κι ένας νέος «τύπος κινητικότητας» αναδύθηκε. Οι πρόσφυγες μεταφέρονταν με μισθωμένα λεωφορεία από την Αθήνα κατευθείαν στην Ειδομένη και αποβιβάζονταν λίγο πριν από τα σύνορα, τα οποία διέσχιζαν μέσα σε λίγες ώρες. Τώρα που τα σύνορα ήταν πια ανοιχτά, ο τρόπος που οι άνθρωποι τα περνούσαν άρχισε να αποκτά κάποια επίσημα γραφειοκρατικά χαρακτηριστικά, όσον αφορά τις διαδικασίες με τις οποίες τούς υποδέχονταν και τον εφοδιασμό τους με κάποια βασικά αγαθά και υπηρεσίες. Η Ειδομένη δεν ήταν πλέον το απόμακρο σημείο διέλευσης που οι πρόσφυγες προσέγγιζαν μυστικά και κρύβονταν στις «ζούγκλες» με την αστυνομία να κάνει τα στραβά μάτια. Η τοπική κοινωνία, οι έμποροι και οι ΜΚΟ ήταν επίσης εκεί – κι αυτή τη φορά για τα καλά. Ένας από τους συγγραφείς επισκέφτηκε την Ειδομένη τον Σεπτέμβριο του 2015 και μας περιέγραψε τι είδε:

«Στην Ειδομένη έφταναν συνεχώς λεωφορεία, ιδίως τις απογευματινές και βραδινές ώρες, και αποβίβαζαν τον κόσμο σε ένα σημείο κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή. Εκεί τους περίμεναν αστυνομικοί που τους ένευαν να κάνουν γρήγορα και τους έδειχναν προς τη [ΠΓΔ] Μακεδονία. Κάποιες εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω,

Ο συνοριακός φράχτης, Μάρτιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

αστυνομικοί χώριζαν τους πρόσφυγες σε ομάδες των πενήντα ατόμων, οι οποίες έφευγαν για τα σύνορα κάθε πέντε δέκα λεπτά. Εκτός από την αστυνομία, ήταν εκεί και η Ύπατη Αρμοστεία, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, οι ΓΧΣ και η βουλγαρική ΜΚΟ “Orient”. Όλοι αυτοί μοίραζαν νερό, φαγητό και ρούχα, και πρόσφεραν ιατρική βοήθεια [...]. Εκτός από την Ύπατη Αρμοστεία και τις ΜΚΟ, υπήρχαν δύο καντίνες κι ένας πλανόδιος πωλητής που πουλούσε αντιπιακό εξοπλισμό και είδη κάμπινγκ. Στην πλευρά της [ΠΓΔ της] Μακεδονίας, οι ομάδες των προσφύγων περνούσαν από μια ομάδα αστυνομικών και μετά έπαιρναν έναν χωματόδρομο, στις άκρες του οποίου πλανόδιοι πουλούσαν τσιγάρα και κάρτες κινητών. Λίγες εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω, έφταναν σε έναν καταυλισμό με χωρητικότητα αρκετές χιλιάδες κόσμου, που ανέγειρε η κυβέρνηση της [ΠΓΔ της] Μακεδονίας με τη βοήθεια της Ύπατης Αρμοστείας. Εκεί βρίσκονταν και άνθρωποι του ΔΟΜ».²⁴

Σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, από την 1η Ιουλίου 2015 μέχρι το τέλος του χρόνου πέρασαν από τη Γευγελή (επομένως και από την Ειδομένη) 687.047 μετανάστες.²⁵ Μετά το προσωρινό κλείσιμο των συνόρων τον Αύγουστο, η διέλευση μέσω της Ειδομένης διακόπηκε για δεύτερη φορά στις 19 Νοεμβρίου του 2015. Εκείνη τη μέρα, η Σλοβενία ανακοίνωσε ότι εφεξής θα αρνούνταν

24 bordermonitoring.eu (2015): “Kurzbericht von der griechisch-mazedonischen Grenze” (<http://bordermonitoring.eu/verein/2015/09/kurzbericht-von-der-griechisch-mazedonischen-grenze/>).

25 UNHCR (2016). “FYR Macedonia inter-agency operational update 18-31 December 2015” (<https://data2.unhcr.org/en/documents/download/46675>).

Αστυνομικοί ελέγχουν τα έγγραφα προσφύγων, Νοέμβριος 2015
(πηγή: *Moving Europe*).

την είσοδο σε μετανάστες που δεν προέρχονταν από τη Συρία, το Ιράκ ή το Αφγανιστάν (τα λεγόμενα «κράτη ΣΙΑ»). Η πρακτική του διαχωρισμού των προσφύγων με βάση τη χώρα προέλευσης υιοθετήθηκε αμέσως και από τις αρχές της ΠΓΔ της Μακεδονίας. Επιπλέον, οι τελευταίες ξεκίνησαν την ανέγερση φράχτη στα σύνορα με την Ελλάδα.²⁶ Δεν χρειάστηκε πολύ για να βρεθούν ξανά κολλημένοι στην Ειδομένη περίπου χίλιοι μετανάστες, των οποίων ο αριθμός αυξήθηκε ραγδαία καθώς συνέχισαν να καταφθάνουν λεωφορεία με επιβάτες από χώρες εκτός «ΣΙΑ». Κάποιοι από όσους δεν πέρασαν επέστρεψαν σε κάποια από τις μεγάλες πόλεις, συνήθως στην Αθήνα, έχοντας αναγκαστεί μάλιστα να πληρώσουν και για την επιστροφή τους.²⁷ Οι περισσότεροι, ωστόσο, διάλεξαν να μείνουν εκεί. Διαδήλωσαν μαζικά και με διάφορους τρόπους με αίτημα την ελεύθερη διέλευση (όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στη συνέχεια), και έστησαν μικρές σκηνές, για να μένουν μέχρι να τους παρουσιαστεί μια νέα ευκαιρία. Οι ανθρωπιστικοί οργανισμοί άρχισαν κι αυτοί να στήνουν μεγαλύτερες σκηνές, οι οποίες μπορούσαν να παράσχουν προσωρινή φιλοξενία σε εκατοντάδες ανθρώπους.²⁸ Πριν από αυτή τη φάση, υπήρχε ένας μικρός αριθμός σκηνών που είχαν στήσει η Ύπατη Αρμοστεία και κάποιες ΜΚΟ και χρησιμοποιούνταν κυρίως για αποθήκευση προμηθειών, παροχή ιατρικής βοήθειας και, στην καλύτε-

ρη περίπτωση, ως ένα μέρος για να κάθονται οι άνθρωποι που περίμεναν, πολλές φορές μέσα στη νύχτα, για να περάσουν τα σύνορα.

Η απόφαση να κλείσουν τα σύνορα τον Νοέμβριο του 2015 για όλες τις εθνικότητες εκτός από τις τρεις προαναφερθείσες ήταν ένα σημείο καμπής για τη δημιουργία του καταυλισμού της Ειδομένης. Ο καταυλισμός άρχισε να μεγαλώνει και να διαμορφώνεται ως τέτοιος, όχι μόνο ως προς το χώρο που καταλάμβανε, αλλά και ως ένα σύνολο καθημερινών κοινωνικών πρακτικών οι οποίες κανονικοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Ένας εργαζόμενος σε ελληνική ΜΚΟ, περιγράφοντας χαρακτηριστικά τη μεταβολή, είπε ότι η Ειδομένη άρχισε να μετατρέπεται σε ένα είδος χωριού ή κοινότητας. Αλλά αυτή η μεταμόρφωση συνεπαγόταν επίσης νέες μορφές αναταραχών, βίας, ανθρώπινου πόνου και αγωνίας, που με τη σειρά τους επηρέασαν και όσους δούλευαν με τους πρόσφυγες. Ο εν λόγω εργαζόμενος μας αφηγήθηκε σχετικά:

«Ήταν εκεί ένας τύπος από τον ΟΗΕ, ο οποίος μού είπε: “Τώρα έχουμε πρόβλημα, είναι αυτό που περιμέναμε”. Μία ώρα μετά, η αστυνομία μάς ανακοίνωσε ότι “μόνο Σύροι, Ιρακινοί και Αφγανοί περνάνε” και ξεκίνησαν οι επαναπροωθήσεις. Είπαμε μεταξύ μας πως τώρα θα έχουμε μάχες, η Ειδομένη δεν θα είναι πια το ωραίο μέρος όπου όλοι χαμογελούν. Γιατί αυτό κάναμε, χαμογελούσαμε στον κόσμο που περνούσε λέγοντας: “Γεια σας, καλό ταξίδι να ‘χετε”. Τώρα ο κόσμος θα μένει πια στην Ειδομένη, που σημαίνει ότι πρέπει να τους βοηθάς σε εικοσιτετράωρη βάση, δεν είναι πια ένα σάντουιτς, ένα νερό κι ένα “καλό ταξίδι”. Τώρα θα έχεις ανθρώπους που θα προσπαθήσουν να περάσουν τα σύνορα παράνομα, θα τους πιάσουν, θα τους δέιρουν και θα τους στείλουν πίσω. Τώρα θα θέλεις φάρμακα, γιατρούς, θα χρειαστεί περισσότερη φροντίδα. Θυμάμαι ένα βράδυ, ήταν η πρώτη φορά που έκλαψα στην Ειδομένη. Ήταν μια μητέρα με τέσσερα παιδιά, Παλαιστίνη πρόσφυγας στη Συρία, αλλά λόγω διαβατηρίου την έστειλαν πίσω. Ήταν πολύ σκληρό· έβλεπε τους άλλους που περνούσαν και ρωτούσε: “Γιατί εμείς όχι;” Μετακομίσαμε σε μια άλλη περιοχή της Ειδομένης και, όταν στήθηκαν οι μεγάλες σκηνές και στρώθηκε χαλίκι, έμοιαζε πια με χωριό: εκεί το φαρμακείο, εκεί η πλατεία, εκεί η εκκλησία, τέτοια πράγματα. Από σημείο διέλευσης είχε γίνει πια καταυλισμός».

Για είκοσι μέρες, συγκεντρώνονταν στο σημείο όλο και περισσότεροι άνθρωποι, ενώ οι εγκαταστάσεις παρέμεναν πενιχρές, και σε κάθε περίπτωση ανεπαρκείς ακόμα και για την παροχή των πιο στοιχειωδών υπηρεσιών. Γράφτηκε ότι η Ύπατη Αρμοστεία εγκατέλειψε την περιοχή αρκετές φορές υπό την πίεση των συνθηκών· η παροχή φαγητού γινόταν άτακτα, και

26 euobserver.com (20/11/2015). “Balkan countries close borders to ‘economic migrants’” (<https://euobserver.com/migration/131192>).

27 bordermonitoring.eu (2015). “Live Ticker Idomeni” (bordermonitoring.eu/liveticker/2015/11/live-ticker-eidomeni/).

28 youtube.com (14/12/2015). “Police remove hundreds of migrants blocked at Greek-Macedonian border” (<https://www.youtube.com/watch?v=tadluFJLYr0>).

πολλές φορές τη διαχειρίζονταν οι ομάδες αλληλεγγύης ή και οι ίδιοι οι μετανάστες, ενώ οι νεοαφιθύντες αναγκάζονταν συχνά να κοιμούνται έξω στο κρύο. Ένας άνδρας από το Μαρόκο σκοτώθηκε όταν, στην προσπάθειά του να σκαρφαλώσει στην οροφή ενός βαγονιού, άγγιξε τα ηλεκτροφόρα καλώδια που βρίσκονταν πάνω.²⁹ Κάποιοι από τους μετανάστες προσπάθησαν να περάσουν τα σύνορα από άλλα, κοντινά σημεία, είτε μόνοι τους είτε με τη βοήθεια διακινητών, αλλά αντιμετωπίστηκαν με συλλήψεις, ξυλοδαρμούς και επαναπροωθήσεις από την αστυνομία της ΠΓΔ της Μακεδονίας.

Από τον Δεκέμβριο του 2015, το ελληνικό κράτος άρχισε να προσεγγίζει την κατάσταση στην Ειδομένη με πιο οργανωμένο τρόπο. Η αστυνομία, η οποία μέχρι τότε κρατούσε αποστάσεις και απέφευγε να επεμβαίνει στις συγκρούσεις μεταξύ των προσφύγων και των αστυνομικών της ΠΓΔ της Μακεδονίας, ανέλαβε έναν περισσότερο ενεργό ρόλο στην επιτήρηση του συνόρου. Πλέον οι Έλληνες αστυνομικοί εμφανίστηκαν μπροστά στη συνοριακή γραμμή και, σε συνεργασία με τους συναδέλφους τους από την άλλη πλευρά, δημιούργησαν έναν φυλασσόμενο περιφραγμένο διάδρομο με πύλη, ώστε να ελέγχουν πιο αποτελεσματικά τη διαδικασία της συνοριακής διέλευσης. Παρ' όλα αυτά, πολύς κόσμος εξακολουθούσε να συρρέει στην Ειδομένη, καθώς τα λεωφορεία έφερναν εκατοντάδες πρόσφυγες κάθε μέρα. Η αστυνομία και η Υπατη Αρμοστεία ξεκίνησαν να ενημερώνουν τους μετανάστες ότι έπρεπε να απελευθερώσουν τις σιδηροδρομικές γραμμές, όπου αρκετοί είχαν στήσει τις σκηνές τους, προκειμένου να ετοιμαστούν για αναχώρηση, καθώς είχε αποφασιστεί να εκκενωθεί ο καταυλισμός. Επιπλέον, οι αστυνομικοί σταματούσαν πια τα εισερχόμενα λεωφορεία αρκετά χιλιόμετρα πριν φτάσουν στην Ειδομένη, επιτρέποντας τη συνέχιση του ταξιδιού μόνο σε όσους επιβάτες πληρούσαν τα κριτήρια ώστε να περάσουν τα σύνορα. Το ίδιο συνέβαινε και με τα ταξί.³⁰

Στις 9 Δεκεμβρίου του 2015, ο ανεπίσημος καταυλισμός της Ειδομένης εκκενώθηκε για πρώτη φορά από την Ελληνική Αστυνομία. Οι πρόσφυγες απομακρύνθηκαν παρά τη θέλησή τους, και μεταφέρθηκαν σε καταυλισμούς που είχαν μόλις ετοιμαστεί σε διάφορα σημεία της ηπειρωτικής χώρας. Αν και φάνηκε ότι η αστυνομία ήθελε να αποφύγει τη χρήση βίας, η επιχείρηση τελικά δεν διεξήχθη ειρηνικά, αφού καταγγέλθηκαν ξυλοδαρμοί και έγιναν συλλήψεις.³¹ Επίσης, απαγορεύτηκε η κάλυψη της εκκένωσης

από τα ΜΜΕ. Όσοι δημοσιογράφοι βρίσκονταν ήδη στον καταυλισμό τέθηκαν υπό προσωρινή κράτηση, ενώ όσοι ανταποκριτές και εργαζόμενοι ΜΚΟ προσπάθησαν να πλησιάσουν εμποδίστηκαν από τους αστυνομικούς.³² Μετά την ολοκλήρωση της εκκένωσης, τα εισερχόμενα λεωφορεία ακινητοποιούνταν στο πρατήριο καυσίμων της ΕΚΟ, που βρίσκεται περίπου είκοσι πέντε χιλιόμετρα πριν από τα σύνορα. Μόνο οι πρόσφυγες που επιτρεπόταν να περάσουν τα σύνορα οδηγούνταν στην Ειδομένη, κι από εκεί στην ΠΓΔ της Μακεδονίας. Για όλους τους υπολοίπους, το ταξίδι σταματούσε εκεί.³³

Μετά την πρώτη αυτή εκκένωση, ο καταυλισμός της Ειδομένης άδειαζε. Όμως, στα τέλη Ιανουαρίου, οι ελληνικές αρχές επέτρεψαν και πάλι τη χρήση των υποδομών του, αφότου οι αρχές της ΠΓΔ της Μακεδονίας είχαν αρχίσει να αρνούνται για ένα διάστημα την είσοδο σε όλους.³⁴ Κατά τις βδομάδες που μεσολάβησαν, στο πρατήριο της ΕΚΟ είχαν συγκεντρωθεί χιλιάδες άνθρωποι.

Από τα τέλη Φεβρουαρίου του 2016 και μετά, οι δυνατότητες νόμιμης διέλευσης των συνόρων στην Ειδομένη περιορίστηκαν ακόμα περισσότερο. Από τις 20 Φεβρουαρίου, επιτρεπόταν να περάσουν τα σύνορα μόνο πρόσφυγες από τη Συρία και το Ιράκ (αναφερόμενες ως «χώρες ΣΙ»). Οι πρόσφατα αποκλεισμένοι Αφγανοί αντέδρασαν έντονα με διαδηλώσεις στην Ειδομένη (βλ. τη σχετική ενότητα πιο κάτω). Στις 23 Φεβρουαρίου του 2016, ο καταυλισμός της Ειδομένης εκκενώθηκε εκ νέου, αυτή τη φορά όμως μόνο «μερικών»: η αστυνομία ανάγκασε Αφγανούς κυρίως πρόσφυγες να επιβιβαστούν σε λεωφορεία και να φύγουν από την Ειδομένη. Στην πράξη, πάντως, τους ακόλουθους μήνες οι υποδομές του καταυλισμού της Ειδομένης παρέμειναν προσβάσιμες σε μετανάστες όλων των εθνικοτήτων, και ο αριθμός των ανθρώπων που έμεναν στην Ειδομένη συνέχισε να αυξάνεται – ιδίως όταν η κυβέρνηση της ΠΓΔ της Μακεδονίας εισήγαγε νέους, ακόμα πιο αυθαίρετους περιορισμούς εισόδου στη χώρα στα τέλη Φεβρουαρίου/αρχές Μαρτίου. Η είσοδος πλέον απαγορευόταν και σε όσους είχαν τουρκική βίζα, με το σκεπτικό ότι η Τουρκία είναι ασφαλής τρίτη χώρα. Οι αρχές αποφάσισαν επίσης να ελέγχουν τον συγκεκριμένο

in-idomeni).

32 esiea.gr (9/12/2015). «Επιχείρηση και εναντίον δημοσιογράφων στην Ειδομένη» (<https://www.esiea.gr/epixeirisi-kai-enantion-dimosiograf/>).

33 bordermonitoring.eu (2015). “Live Ticker Idomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/4/>).

34 ekathimerini.com (20/1/2016). “Authorities reopen camp as dozens gather at Idomeni in freezing conditions” (<http://www.ekathimerini.com/205257/article/ekathimerini/news/authorities-reopen-camp-as-dozens-gather-at-idomeni-in-freezing-conditions>).

29 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2015). Kilis Update 23/11/2015-29/11/2015. (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/514-enimerosi-23-29-noemvriou-2015>).

30 bordermonitoring.eu (2015). “Live Ticker Idomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/4/>).

31 sigmalive.com (9/12/2015). “Police detain protesting migrants in Idomeni” (<http://www.sigmalive.com/en/news/greece/138590/police-detain-protesting-migrants->

τόπο προέλευσης, προχωρώντας σε διαχωρισμό ανάμεσα σε ασφαλείς και μη ασφαλείς επαρχίες και πόλεις της Συρίας και του Ιράκ.³⁵ Όταν τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔ της Μακεδονίας έκλεισαν εντελώς και οριστικά, στις 8 Μαρτίου του 2016, εκτιμάται ότι στην Ειδομένη βρίσκονταν περισσότεροι από δεκατέσσερις χιλιάδες μετανάστες.³⁶ Ένας Σύρος πρόσφυγας μας αφηγήθηκε τη δική του εμπειρία:

«Όταν φτάσαμε στα σύνορα, η αστυνομία μάς έγραψε έναν αριθμό στο έγγραφο που είχαμε πάρει στο νησί. Για παράδειγμα, αυτά τα εκατό άτομα έχουν τον αριθμό 20. Περίμενα, λοιπόν, τη σειρά μου· δίπλα στη συνοριακή γραμμή, εκεί που ήταν η πύλη, υπήρχε μια σκηνή. Όλοι περιμέναμε μέσα σ' αυτή τη σκηνή. Εγώ έμεινα μέσα για δυο μέρες. Σχεδόν δεν είχε χώρο να κάτσεις. Όταν ήρθε η σειρά μου, στη μέση της νύχτας, έδειξα το διαβατήριό μου στους αστυνομικούς της [ΠΓΔ της] Μακεδονίας. Κι εκείνοι μου είπαν: “Α, εσύ είσαι από τη Δαμασκό, η Δαμασκός είναι ασφαλής πόλη”. Μου πέρασε απ' το νου ότι με δουλεύουν, κι όμως, μου είπαν: “Γύρνα πίσω!” Εν τω μεταξύ, δεν σου έδιναν χρόνο να τους μιλήσεις. Τον Φεβρουάριο, κάθε δύο μέρες έβγαине κι ένας νέος νόμος· για παράδειγμα, έχει το διαβατήριό σου σφραγίδα απ' την Τουρκία; Δεν περνάς. Έτσι, η σκηνή αναμονής ήταν γεμάτη σκουπίδια, πεταμένα χαρτιά και διαβατήρια παντού».

Τους νέους περιορισμούς ακολούθησαν διαμαρτυρίες και η ολοκληρωτική εκκένωση του καταυλισμού της Ειδομένης στις 24 Μαΐου του 2016. Η τελική εκκένωση ήταν μια διαδικασία που κράτησε αρκετές βδομάδες. Οι πρόσφυγες έλαβαν μια πρώτη ενημέρωση για το σχέδιο εκκένωσης της περιοχής περίπου έναν μήνα πριν αυτή να ξεκινήσει,³⁷ και στο ενδιάμεσο πολλοί μεταφέρθηκαν οικειοθελώς στους καινούργιους καταυλισμούς. Παρ' όλα αυτά, τόσο ως προς τη διαδικασία της ενημέρωσης, όσο και ως προς την εκκένωση την ίδια, η επιχείρηση εκτιμήθηκε ως μάλλον πρόχειρα οργανωμένη. Την ίδια εντύπωση προξενούσαν και οι υποδομές στους νέους καταυλισμούς, αλλά και η διοικητική διαχείριση των αιτήσεων ασύλου ή μετεγκατάστασης. Όλες οι ΜΚΟ, οι ομάδες αλληλεγγύης και οι εθελοντές, ακόμα και η Ύπατη Αρμοστεία, αποδοκίμασαν την εκκένωση της Ειδομένης

και τη μεταφορά των προσφύγων στους νέους καταυλισμούς.³⁸ Εκπρόσωποι των ΓΧΣ, για παράδειγμα, τόνισαν την έλλειψη πληροφόρησης κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της μεταφοράς προσφύγων παρά τη θέλησή τους «προς το άγνωστο και την αβεβαιότητα», αλλά και τις ελλείψεις σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες (φαγητό, ιατρική φροντίδα) κατά τη διάρκεια της επιχείρησης.³⁹ Εργαζόμενη μιας άλλης ελληνικής ΜΚΟ μας αφηγήθηκε πώς εκτυλίχθηκε η εκκένωση του Μαΐου:

«Έναν μήνα πριν από την τελική εκκένωση της Ειδομένης, απεσταλμένοι του Υπουργείου [Μεταναστευτικής Πολιτικής] άρχισαν να ενημερώνουν τους ανθρώπους στον καταυλισμό. Αλλά αυτό δεν έγινε με ιδιαίτερα οργανωμένο τρόπο· δεν είχαν καν διερμηνείς μαζί τους, χρησιμοποιούσαν εκείνους των ΜΚΟ. Είχαν μαζί τους και κάποια φυλλάδια, μεταφρασμένα στις βασικές γλώσσες, φαρσί και αραβικά. Έτσι, ξεκίνησε μια, ας πούμε, εθελούσια μεταφορά ευάλωτων ανθρώπων, με λεωφορεία μισθωμένα από το υπουργείο, τα οποία τούς πήγαιναν στους άλλους καταυλισμούς. Από μια φάση και μετά, έβαζαν απλώς τους ανθρώπους στα λεωφορεία και τους έλεγαν: “Θα πάτε κάπου αλλού”, χωρίς να τους λένε πού συγκεκριμένα. Είχαμε ανηλίκους που ανέβαιναν στα λεωφορεία χωρίς να έχουν ιδέα πού θα καταλήξουν. Μας πληροφορούσαν μέσω του *Google Maps* πού ήταν ο νέος τους καταυλισμός».

Κατά τους δυόμισι μήνες που μεσολάβησαν από το ολοκληρωτικό κλείσιμο των συνόρων μέχρι την τελική εκκένωση του καταυλισμού, ο αριθμός των εγκλωβισμένων είχε ανέλθει στις δεκαπέντε χιλιάδες άτομα. Πρωτοφανή έκταση πήραν, επίσης, τόσο η ορατότητα του καταυλισμού στα ΜΜΕ, όσο και η παρουσία (διεθνών) ΜΚΟ και εθελοντών στην περιοχή.⁴⁰ Μέχρι τα τέλη αυτής της περιόδου, η Ειδομένη είχε μετατραπεί σε μια σχεδόν φυσιολογική, με τον δικό της ιδιαίτερο τρόπο, «κοινότητα της μεθορίου». Αλλά πώς ήταν να ζει κανείς στον καταυλισμό σε αυτή την τελευταία φάση της ύπαρξής του;

35 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (09/3/2016). Σύντομη ενημέρωση από Ειδομένη (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/542-syntomi-enimerosi-apo-eidomeni-9-3-2016>).

36 theguardian.com (17/3/2016). “Migration crisis: Idomeni, the train stop that became ‘an insult to EU values’” (<https://www.theguardian.com/world/2016/mar/17/migration-crisis-idomeni-camp-greece-macedonia-is-an-insult-to-eu-values>).

37 mollyvalentineblog.wordpress.com (2/5/2016). “Politics & NGOs”.

38 aljazeera.com (26/5/2016). “Greece continues eviction of refugees from Idomeni” (<https://www.aljazeera.com/news/2016/05/greece-eviction-refugees-idomeni-160525131739287.html>).

39 msf.org (26/5/2016). “Greece: Involuntary eviction from Idomeni creates further hardship for refugees” (<https://www.msf.org/greece-involuntary-eviction-idomeni-creates-further-hardship-refugees>).

40 Η πλήρης περιγραφή της μαζικής και διεθνούς κάλυψης του καταυλισμού της Ειδομένης από κάθε είδους Μέσο θα απαιτούσε μια έκθεση μόνιμης.

Η σιδηροδρομική γραμμή στην Ειδομένη, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

Η καθημερινότητα στον καταυλισμό: μια οριακή κατάσταση

Στο δρόμο για τα σύνορα, οι πρόσφυγες περνούσαν πρώτα από τον παλιό σιδηροδρομικό σταθμό της Ειδομένης. Εκεί, μια δεκάδα εγκαταλειμμένων, αποσυρμένων βαγονιών παρείχε πια στέγη σε εκατοντάδες πρόσφυγες, συχνά ολόκληρες οικογένειες, που προσπαθούσαν να προστατευτούν από το κρύο, τον άνεμο και τη βροχή. Οι παλιές κλινάμαξες είχαν κρεβάτια, ενώ στα φορτηγά βαγόνια οι άνθρωποι κοιμόνταν πάνω σε κουβέρτες απλωμένες στο δάπεδο και χρησιμοποιούσαν απλωμένα σεντόνια για να χωρίζουν το χώρο σε «δωμάτια». Ένας από τους χώρους αυτούς χρησίμευε ως κέντρο πρώτων βοηθειών.⁴¹

Κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας, σκηνές κάλυπταν το χώρο μεταξύ των σιδηροτροχιών. Οι πρόσφυγες τις έστηναν πάνω στο πετρώδες υπόστρωμα, και κάποιες φορές πάνω στις σιδηροτροχιές, γιατί δεν είχαν πού αλλού να μείνουν περιμένοντας το άνοιγμα των συνόρων. Μερικές φορές, χρησιμοποιούσαν τις σκηνές τους για να εμποδίσουν το πέρασμα των τρένων, ως μέσο διαμαρτυρίας. Υπήρχαν σκηνές επίσης στα αριστερά και στα δεξιά των γραμμών· υπήρχαν σκηνές παντού. Τα χωράφια δίπλα στις γραμμές καλύπτονταν πια και αυτά από μικρές σκηνές, αλλά κι από μεγαλύτερες που είχαν στήσει η Ύπατη Αρμοστεία και οι ΓΧΣ. Κάποιες από αυτές τις μεγαλύτερες σκηνές φιλοξενούσαν περισσότερους ανθρώπους, που κοιμόνταν μάλιστα σε κρεβάτια· άλλες χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση προμηθειών ή ως χώροι δραστη-

41 [dailymail.co.uk](http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3614906/PICTURED-Refugee9s-train-home.html) (29/5/2016). "Refugees who made a train to nowhere their home" (<http://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3614906/PICTURED-Refugee9s-train-home.html>).

Ο σιδηροδρομικός σταθμός στην Ειδομένη, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

ριοτήτων και υπηρεσιών, όπως η ιατρική φροντίδα. Ακόμα περισσότερες σκηνές ήταν παραταγμένες κατά μήκος του αγκαθωτού φράχτη που είχαν ανεγείρει οι αρχές της ΠΓΔ της Μακεδονίας για να διαχωρίσουν το έδαφός τους από το ελληνικό. Καθώς η σιδηροδρομική γραμμή προς τα σύνορα περιβάλλεται κυρίως από χωράφια, οι περισσότερες σκηνές ήταν στημένες σε μαλακό χώμα που με λίγη βροχή μετατρέποταν γρήγορα σε λάσπη. Είχε ακόμα ισχυρούς ανέμους και κρύο, με θερμοκρασίες που έπεφταν στους -15 βαθμούς Κελσίου τις νύχτες του Ιανουαρίου.⁴²

Στις σκηνές και στα κοντέινερ που χρησιμοποιούσαν οι ΜΚΟ ως αποθήκες για τα προϊόντα προς διανομή, μπορούσε κανείς να βρει φάρμακα, ρούχα, παπούτσια, κάλτσες, αδιάβροχα, κουβέρτες, ξηρά τροφή (μπισκότα, κρουασάν, ξηρούς καρπούς και κουρμάδες), εμφιαλωμένο νερό, γάλα σε σκόνη, τσάι, ζάχαρη, παιδικά παιχνίδια, είδη υγιεινής όπως ξυραφάκια, σαπούνια, σαμπουάν, οδοντόκρεμες – συχνά, όμως, τα αγαθά αυτά δεν επαρκούσαν. Υπήρχαν επίσης σταθμοί πρώτων βοηθειών και παιδότοποι. Όλες τις ώρες της μέρας, κάπου υπήρχε μια μεγάλη ουρά ανθρώπων που περίμεναν κάτι που χρειάζονταν, είτε φαγητό, ρούχα ή τσάι, είτε την ευκαιρία να δουν έναν γιατρό, είτε απλώς κάποια αξιοπίστη ενημέρωση. Οι φήμες εξαπλώνονταν γρήγορα στην Ειδομένη, αλλά κανείς δεν μπορούσε να απαντήσει καθαρά στο τι θα απογίνονταν οι άνθρωποι του καταυλισμού ή τι θα γινόταν με τα σύνορα: θα άνοιγαν κάποτε, και πότε; θα μεταφέρονταν οι άνθρωποι κάπου αλλού; πού, και γιατί; Μία εργαζόμενη κάποιας ελληνικής ΜΚΟ στο πεδίο μάς είπε:

42 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (2016). Σύντομη ενημέρωση από Ειδομένη (Φεβρουάριος) (<https://www.gcr.gr/el/ekdoseis-media/ektheseis/reports/item/537-syntomi-enimerosi-apo-eidomeni-fevrouarios>).

«Μετά τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 2016, οι άνθρωποι είχαν πια συνηθίσει κάτι που προσωπικά δεν είχα ξαναδεί ποτέ. Είχαν συνηθίσει να περιμένουν στην ουρά για μια πληροφορία. Φαντάσου να περιμένεις σε μια ουρά με πενήντα άτομα μπροστά σου, και όλοι να περιμένετε να ακούσετε κάποια πληροφορία. Ο ένας την έλεγε στον άλλο. Κυκλοφορούσαν πολλές φήμες, τόσο από άλλους πρόσφυγες, όσο και από διακινητές. Έτσι, οι άνθρωποι έψαχναν πώς και πώς για αξιόπιστες πληροφορίες, ιδίως αφότου έκλεισαν τα σύνορα».

Ακόμα και όσο τα σύνορα ήταν ακόμα ανοιχτά, υπήρχε γενική έλλειψη ενημέρωσης. Όλοι όσοι βρίσκονταν στην Ειδομένη, είτε αστυνομικοί, είτε εργαζόμενοι ΜΚΟ, είτε εθελοντές, άκουγαν συνεχώς ερωτήσεις –«Πού θα πάμε έπειτα από δω;», «Τι βρίσκεται πέρα από τα σύνορα;», «Θα έχουμε πολύ περπάτημα;», «Πότε θα περάσουμε;»– ιδίως από όσους δεν είχαν κινητά με πρόσβαση στο Διαδίκτυο ή απλώς δεν ήξεραν να τα χρησιμοποιούν ώστε να ενημερωθούν μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Αυτή η αδιάκοπη αναζήτηση απαντήσεων και αξιόπιστων πληροφοριών έκανε αμέσως εντύπωση σε όσους έρχονταν στη μεθοριακή κοινότητα, σε οποιαδήποτε θέση κι αν βρίσκονταν, και όσο λίγο κι αν έμεναν, τελικά.

Ανάμεσα στις σκηνές, γυναίκες και άντρες μαγείρευαν σε ανοιχτή φωτιά, συνήθως την ίδια που τους ζέσταινε τις νύχτες. Η μυρωδιά των υλικών που καίγονταν, συνήθως μια μείξη από ξύλα και πλαστικά, ήταν παντού. Οι ΜΚΟ μοίραζαν στεγνά ξύλα, αλλά δεν ήταν πάντα αρκετά, ιδίως τις βροχερές μέρες. Όταν έβρεχε, ο τόπος γέμιζε λάσπη και νερόλακκους· οι σκηνές γέμιζαν νερό, οι άνθρωποι ήταν μούσκεμα μέχρι το κόκκαλο για μέρες. Κάποιες μέρες ο καιρός ήταν καλός, και ο κόσμος απολάμβανε το φαγητό ή το τσάι του έξω απ' τις σκηνές, συχνά συζητώντας και γελώντας, ενώ τα παιδιά έτρεχαν ολόγυρα, παίζοντας στα χωράφια, στις ράγες του τρένου ή δίπλα στο φράχτη. Ήταν βέβαια εξίσου συχνό θέαμα τα παιδιά που έκλαιγαν, τα άρρωστα μωρά, ακόμα και τα γεννητούρια. Άνθρωποι προσεύχονταν στη λάσπη ή σε αυτοσχέδιους χώρους προσευχής. Καμιά φορά, υπήρχε μουσική ή χορός, γίνονταν ακόμα και γάμοι. Κάποιες μέρες δίνονταν συναυλίες ή οργανώνονταν προβολές ταινιών, άλλοτε ζογκλέρ και μίμοι διασκέδαζαν τα παιδιά. Μια Σύρια που έμεινε στον καταυλισμό της Ειδομένης μαζί με τον σύζυγο και τα δύο παιδιά τους από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Μάιο του 2016, μας περιέγραψε την κατάσταση αρκετούς μήνες μετά:

«Όταν σκέφτομαι την Ειδομένη, θυμάμαι πρώτα απ' όλα τη βροχή και το κρύο. Είναι το χειρότερο πράγμα που έχει εκείνο το μέρος. Κολυμπούσαμε μέσα στη σκηνή. Τα πάντα ήταν βρεγμένα, και μετά ξεκινούσε ο αέρας. Ένας πολύ πολύ δυνατός άνεμος που

Ειδομένη, Απρίλιος 2016 (πηγή: *Moving Europe*).

καμιά φορά σήκωνε τη σκηνή. Όταν ο καιρός έφτιαχνε, έπρεπε να πλύνουμε τα ρούχα μας και, αν μπορούσαμε, να μαζέψουμε ξύλα για τις δύσκολες μέρες. Κρυώναμε πάρα πολύ. Κοιμόμασταν με τα μπουφάν. Φορούσαμε τα ίδια ρούχα μέρα νύχτα. Και μέσα στη σκηνή ήμασταν σαν σαρδέλες, όλοι μαζί. Δεν μπορούσαμε ούτε να κουνηθούμε. Ήταν πολύ δύσκολα. Δεν είχα κάνει μπάνιο για τρεις μήνες, μόνο το κεφάλι μου έλουζα. Έπρεπε να ζεστάνουμε το νερό ανάβοντας φωτιά με ξύλα, πράγμα που είναι πολύ δύσκολο. Οι ντουζιέρες που υπήρχαν ήταν πάρα πολύ βρόμικες! Και δεν είχαν και χώρο. Ήταν πάντα γεμάτες και βρόμικες. Δεν πήγα για ντους ποτέ. Από φαγητό; Θυμάμαι τόνο και σαρδέλες».

Μαζί με τους πρόσφυγες, υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός εργαζόμενων, εθελοντών, αστυνομικών και πολιτικών. Οι εθελοντές άνοιξαν ένα αυτοσχέδιο πολιτιστικό κέντρο, όπου γίνονταν μαθήματα σε παιδιά και ενήλικους, αλλά και παραστάσεις, προβολές και μουσικές βραδιές. Μια άλλη ομάδα εθελοντών έστησε ένα σημείο ελεύθερης πρόσβασης στο Διαδίκτυο. Ακτιβιστές και εθελοντές, ομάδες αλληλεγγύης, μικρές και μεγάλες ΜΚΟ από όλο τον κόσμο είχαν συγκεντρωθεί στην Ειδομένη για να στηρίξουν τους εγκλωβισμένους παρέχοντάς τους φαγητό, ιατρική βοήθεια, ρούχα, πληροφορίες ή ψυχαγωγία. Υπήρχαν ακόμη θρησκευτικές ομάδες, κρατικοί πράκτορες σε μυστικές αποστολές, και όλοι επιδίωκαν τους δικούς τους στόχους στα χωράφια της Ειδομένης.

Υπήρχαν επίσης πολλά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης: φωτογράφοι, τηλεοπτικά συνεργεία και ραδιοφωνικοί ανταποκριτές. Οι πρόσφυγες εκμεταλλεύτηκαν την παρουσία των ΜΜΕ για να διαδώσουν το μήνυμά τους υπέρ του ανοίγματος των συνόρων. Αφηγήθηκαν τις ιστορίες τους, εξομολογήθηκαν τις δυσκολίες και τα όνειρά τους. Με τη σειρά τους, τα ΜΜΕ

εκμεταλλεύτηκαν κι αυτά την ευκαιρία: για αρκετούς μήνες, δραματικές εικόνες και βίντεο από την Ειδομένη εμφανίζονταν καθημερινά στις ειδήσεις, στην Ελλάδα και διεθνώς. Ωστόσο, όσο περνούσε ο καιρός, τα δραματικά ρεπορτάζ άλλαξαν στάση, η οποία από συμπονετική έγινε σταδιακά μάλλον σκεπτικιστική.

Τόσο μέσα στον καταυλισμό, όσο και γύρω από αυτόν, λάμβαναν χώρα πολλές άτυπες ή και ύποπτες συναλλαγές. Η Ειδομένη είχε αναπτύξει τη δική της κλειστή οικονομία, τη δική της αγορά. Υπήρχαν πάγκοι και περίπτερα, όπου πρόσφυγες πουλούσαν φαλάφελ, τσάι ή συσκευασμένα σνακ.⁴³ Καντίνες είχαν ανοίξει σε διάφορα σημεία πουλώνοντας σάντουιτς, αναψυκτικά και παγωτά την άνοιξη· μικροέμποροι έρχονταν καθημερινά για να πουλήσουν φρούτα, αδιάβροχα, ρούχα και αντίσκυα από τα επιβατηγά τους οχήματα, και γρήγορα τους μιμήθηκαν ή συνεργάστηκαν μαζί τους και κάποιοι πρόσφυγες· εταιρείες κινητής τηλεφωνίας πουλούσαν κάρτες SIM. Αλλά η αγορά της Ειδομένης είχε και μια άλλη, σκοτεινή πλευρά: λαθρεμπόριο, πορνεία, δουλεμπόριο, ναρκωτικά. Αυτή την πλευρά μάς περιέγραψε μία εργαζόμενη ελληνικής ΜΚΟ:

«Είχε αρχίσει να αναπτύσσεται μια κάποιοι είδους κανονικότητα, η οποία όμως είχε και τις επικίνδυνες πλευρές της. Η Ειδομένη μετατράπηκε σιγά σιγά σε χωριό, υπήρχαν ας πούμε καταστήματα, αλλά υπήρχαν και γονείς που εγκατέλειπαν τα παιδιά τους ή τα εξέδιδαν, γυναίκες κλειδωμένες στα βαγόνια που προσπαθούσαν να βγάλουν τα λεφτά που χρειάζονταν για να συνεχίσουν το ταξίδι τους, διακινητές παντού που προσπαθούσαν να ψαρέψουν νέους πελάτες. Τα σύνορα έχουν πολλά κακά: δουλεμπόριο, σεξουαλική εκμετάλλευση. Έχω δύο περιπτώσεις κατά νου, δυο γυναίκες που δεν είχαν χρήματα για να συνεχίσουν το ταξίδι, και ο διακινητής τους είπε: “Μην ανησυχείτε, θα τον βρούμε τον τρόπο”».

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων που διεξαγάγαμε, αυτή η ιδέα της μονιμότητας ή της «κανονικότητας» μας αναφέρθηκε συχνά, ιδίως από ακτιβιστές και εργαζόμενους ΜΚΟ, που είχαν βρεθεί στο πεδίο – έστω κι αν δεν χρησιμοποιούσαν όλοι τους δραματικούς όρους του παραπάνω αποσπάσματος. Αναμφίβολα, το κλείσιμο των συνόρων μεταμόρφωσε σταδιακά την Ειδομένη σε κάποιο είδους μικρή κοινότητα. Ήταν, παρ’ όλα αυτά, μια κοινότητα μεγάλων αντιθέσεων. Απ’ τη μια πλευρά, έβλεπε κανείς μια μαζική κινητοποίηση ατόμων και ομάδων, που συνέθεταν ένα εκτεταμένο δίκτυο αλληλεγγύης και σωματικής και ψυχολογικής στήριξης των προ-

Η κλειστή πύλη προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας, Απρίλιος 2016 (πηγή: *Moving Europe*).

σφύγων, απ’ την άλλη, όμως, η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην Ειδομένη ήταν γεμάτη εκμετάλλευση, στερήσεις και σωματικό και ψυχολογικό πόνο. Ένας εργαζόμενος ελληνικής ΜΚΟ συνόψισε τη μετατροπή της Ειδομένης από προσωρινό σημείο συνοριακής διέλευσης σε οιονεί μόνιμη κοινότητα ως εξής:

«Στην αρχή, η πύλη στα σύνορα ήταν απλώς δύο δέντρα, αλλά μετά εξελίχτηκε σε μια πόρτα που έμοιαζε με πόρτα φυλακής: μια κανονική σιδερόφρακτη πόρτα που άνοιγε κι έκλεινε. Σε κάποια φάση, τα σύνορα έκλεισαν εντελώς. Πολλή θλίψη, πολλή λάσπη, όλοι άρρωστοι, τα παιδιά να κλαίνε, πυρετός, κρύο, σκηνές. Υπήρχαν ήδη δέκα καντίνες, και κάποιοι άρχισαν να πουλάνε σκηνές, ρούχα, κινητά, κάρτες SIM, υπήρχαν ακόμα και κομμώτριες. Οι εταιρείες έστειλαν ανθρώπους για να πουλάνε καρτοκινητά. Κάποιος πουλούσε λαχανικά, κάποιος άλλος φρούτα, είχε γίνει χωριό κανονικό. Ο κόσμος είχε αρχίσει να το νιώθει σπίτι του. Αλλά τώρα είχε κρύο και βροχή, και οι δημοσιογράφοι χρησιμοποιούσαν τις φωτογραφίες άρρωστων ξυπόλυτων παιδιών. Η όμορφη Ειδομένη είχε γίνει πια κουρασμένη. Οι διακινητές επέστρεψαν, ήρθαν μυστικοί πράκτορες, θρησκευτικές ομάδες. Υπήρχε εκμετάλλευση. Μέσα στον κόσμο υπήρχαν ο μορφωμένος, ο τρελός, ο πρεζάκις, ο φανατικός. Ήταν κοινωνία ολόκληρη. Οι άνθρωποι χρειάζονταν ψυχολογική υποστήριξη. Κάποιοι ήθελαν να αυτοκτονήσουν, κάποιοι να αυτοπυρποληθούν. Σταμάτησαν να χαμογελούν, ένοιωθαν χαμένοι, είχαν γίνει σαν ζόμπι. Δεν ήξεραν τι θα συμβεί. Κάποιοι έλεγαν ότι τα σύνορα θα ξανανοίξουν, κάποιοι άλλοι πως όχι, κάποιοι έλεγαν να περάσουν απέναντι απ’ το ποτάμι. Υπήρχε πολλές

43 munchies.vice.com (25/5/2016). “Meet the Falafel King of the Idomeni Refugee Camp” (https://munchies.vice.com/en_uk/article/wnb79z/meet-the-falafel-king-of-the-idomeni-refugee-camp).

θόρυβος στην Ειδομένη, όλοι φώναζαν: οι αστυνομικοί, οι ΜΚΟ, οι πρόσφυγες, τα μικρά παιδιά που έκλαιγαν. Ήταν ένα μικρό μέρος, αλλά έκανε θόρυβο λες και ήταν χώρα ολόκληρη».

Ο ίδιος συνεντευξιαζόμενος μας περιέγραψε επίσης τις σωματικές και ψυχολογικές συνέπειες που επέφερε στον ίδιο η εμπειρία του στην Ειδομένη:

«Ήμουν πολύ θυμωμένος. Είχα χάσει δεκατρία κιλά. Δεν είχα όρεξη, είχαν αρχίσει να με εκνευρίζουν οι συνάδελφοί μου. Δεν θέλαμε πια να πηγαίνουμε στη δουλειά, ενώ στην αρχή είχα τόσο πολλή ενέργεια, ώστε καθόμουν παραπάνω. Μετατρεπόμεσταν σε μηχανές – όχι μόνο όσοι δουλεύαμε για τις ΜΚΟ, και οι εθελοντές το ίδιο. Είχα έναν πρόσφυγα που ήταν ο ψυχολόγος μου. Είχαμε γίνει φίλοι και με στήριζε ψυχολογικά. Μου έλεγε: “Μην είσαι λυπημένος. Σκέψου αυτό: έχεις το σπίτι σου, όπου θα πας να κάνεις μπάνιο, να ξεκουραστείς, να κοιμηθείς και μένεις μ’ έναν άνθρωπο που σε στηρίζει”».

Παρά τις επιδεινούμενες συνθήκες, πολλοί πρόσφυγες προτιμούσαν να μείνουν στην Ειδομένη παρά να φύγουν για άλλες τοποθεσίες (βλ. τη σχετική ενότητα στο κεφάλαιο για την τρίτη φάση της ιστορίας). Εκτός από το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές οι συνθήκες στους άλλους καταυλισμούς ήταν εξίσου κακές με αυτές που επικρατούσαν στην Ειδομένη, αν όχι χειρότερες, πρέπει να υπογραμμιστεί η ψυχολογική σημασία που είχε για πολλούς πρόσφυγες το να βρίσκονται όσο πιο κοντά στα σύνορα μπορούσαν και το να παραμένουν «ορατοί», όπως μας εξήγησε ένας νεαρός Σύρος:

«Όλοι αυτοί οι άνθρωποι παραμέναμε στην Ειδομένη γιατί θέλαμε να έχουμε το νου μας στην πόρτα. Κάθε μέρα, με το που ξυπνούσαμε, βγάζαμε το κεφάλι απ’ τη σκηνή να τσεκάρουμε: υπάρχει καθόλου κίνηση στα σύνορα; Κι επίσης, επειδή υπήρχαν πολλοί δημοσιογράφοι, ξέραμε ότι μπορούσαμε να προκαλέσουμε την προσοχή του κόσμου στην κατάσταση που επικρατούσε εκεί, ώστε να μη μας ξεχάσουν».

Η διευρυνόμενη γεωγραφία της Ειδομένης

Όταν, τον Νοέμβριο του 2015, ο τυποποιημένος, νόμιμος διάδρομος που χρησιμοποιούσαν οι πρόσφυγες για να διασχίσουν τα Βαλκάνια περιορίστηκε στους προερχόμενους από τις χώρες «ΣΙΑ» και ο καταυλισμός της Ειδομένης εκκενώθηκε για πρώτη φορά, νέες «μικρές Ειδομένες» άρχισαν να ξεφυτρώνουν εκεί κοντά. Μία από αυτές ήταν, και πάλι, στα γύρω δάση.

Το πρατήριο καυσίμων στο Πολύκαστρο, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

Από τη στιγμή που όσοι μετανάστες δεν προέρχονταν από τις χώρες «ΣΙΑ» δεν είχαν πια τη δυνατότητα μόνιμης διέλευσης προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας, κάποιοι από αυτούς άρχισαν να καταφεύγουν στο δάσος αναζητώντας άτυπες διόδους, ακριβώς όπως στην πρώτη φάση, πριν αναπτυχθεί ο άτυπος καταυλισμός που έγινε διαβόητος παγκοσμίως. Η γερμανική εφημερίδα *Süddeutsche Zeitung* δημοσίευσε ρεπορτάζ για αυτή την εξέλιξη τον Ιανουάριο του 2016,⁴⁴ όπου παρουσιάζονταν οι νέες «ζούγκλες» που αναδύονταν τη στιγμή που οι εκτενείς πια υποδομές του καταυλισμού της Ειδομένης έμεναν αχρησιμοποίητες:

«[Οι ΓΧΣ] ανέγειραν έναν καταυλισμό στο ύπαιθρο. Από εκείνη τη στιγμή, υπάρχουν ντουζιέρες και υποδομές υγιεινής, παιδότοποι και μεγάλες, θερμαινόμενες σκηνές – μέσα στις οποίες έχουν στηθεί μικρότερες για λόγους ιδιωτικότητας. Μια φορά τη μέρα, καθαρίζονταν τα πάντα και τα σκουπίδια απομακρύνονταν. Κι όμως, κανένας πρόσφυγας δεν επιτρέπεται να κοιμηθεί εκεί πια, ή να κάνει ένα μπάνιο. Δεν το επιτρέπουν οι ελληνικές αρχές. [Αντιθέτως], πολλοί από εκείνους που προσπαθούν να προχωρήσουν προς τα βόρεια από κάποια ερημιά έχουν καταφύγει στα δάση γύρω από την Ειδομένη. Μένουν σε εγκαταλειμμένα σπίτια και αχυρώνες ή καταλύουν σε αυτοσχέδιες, πρόχειρες παράγκες [...]. Παρά τους κινδύνους, ο αριθμός των ανθρώπων που κρύβονται στο δάσος αυξάνεται κάθε μέρα. Δεν είναι ξεκάθαρο πόσοι ακριβώς βρίσκονται εκεί, αλλά όταν οι διακινητές πηγαίνουν στα γνωστά σημεία

44 [sueddeutsche.de](http://www.sueddeutsche.de/politik/fluechtlinge-fluechtlinge-in-idomeni-wo-der-traum-von-europa-endet-1.2815965) (13/1/2016). “Flüchtlinge in Idomeni – wo der Traum von Europa endet” (<http://www.sueddeutsche.de/politik/fluechtlinge-fluechtlinge-in-idomeni-wo-der-traum-von-europa-endet-1.2815965>).

παραλαβής, βρίσκουν εκατοντάδες να τους περιμένουν. Είναι συχνά άνθρωποι που έχουν συλληφθεί επανειλημμένα στην [ΠΓΔ] Μακεδονία, αλλά αρνούνται να εγκαταλείψουν την προσπάθεια».

Τον Δεκέμβριο του 2015, οι ελληνικές αρχές άρχισαν να εφαρμόζουν μια νέα πολιτική (που αναφέρθηκε και παραπάνω): σταματούσαν πλέον τα λεωφορεία μεταφοράς των προσφύγων σε ένα πρατήριο καυσίμων κοντά στο Πολύκαστρο, περίπου είκοσι πέντε χιλιόμετρα πριν από τα σύνορα. Με αυτό τον τρόπο, οι αρχές ήλπιζαν να αποτρέψουν μια νέα επέκταση του καταυλισμού της Ειδομένης και να ελέγξουν πιο αποτελεσματικά το συννοριακό πέρασμα. Ωστόσο, μεγάλες ομάδες προσφύγων –κουρασμένων από την αναμονή και την εγκατάλειψη– ξεκινούσαν ξανά και ξανά να περπατούν στο πλάι του αυτοκινητόδρομου κατευθυνόμενοι προς την Ειδομένη. Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, έκλεισαν το δρόμο διαμαρτυρόμενοι και απαιτώντας άμεση μεταφορά στα σύνορα. Στο μεταξύ, παρότι ο αριθμός των προσφύγων στο πρατήριο αυξανόταν ραγδαία και οι καιρικές συνθήκες γίνονταν όλο και χειρότερες, η αναγκαία ανθρωπιστική υποδομή αναπτυσσόταν εκεί με πολύ αργούς ρυθμούς. Δύο εργαζόμενοι των ΓΧΣ ήταν παρόντες στη δημιουργία του καταυλισμού στο πρατήριο καυσίμων στις 9 Δεκεμβρίου του 2015, μετά την πρώτη εκκένωση του καταυλισμού της Ειδομένης.

«Οι αστυνομικοί σταματούσαν τα λεωφορεία στο πρατήριο της ΕΚΟ, που βρίσκεται είκοσι πέντε χιλιόμετρα μακριά απ' την Ειδομένη. Εκεί δημιουργήθηκε ένας δεύτερος καταυλισμός, και πάλι στη μέση του πουθενά, που ήταν πραγματικά άθλιος: τα πάντα αφημένα στην τύχη, σ' ένα βενζινάδικο όπου, μια φωτιά να έπιανε, όλοι αυτοί οι άνθρωποι θα ανατινάζονταν. Και μιλάμε για έξι χιλιάδες ανθρώπους, ήρθαν διακόσια πενήντα λεωφορεία. Ξεσπούσαν καβγάδες, δεν υπήρχε ουρά για τα λεωφορεία, αυτά έφευγαν με τα πράγματα των προσφύγων, άφηναν τους ανθρώπους απ' έξω, τα μικρά παιδιά, έξω στο κρύο. Ανοίξαμε έναν δεύτερο καταυλισμό στο προαύλιο του πρατηρίου, και προσπαθήσαμε να ταΐσουμε τον κόσμο. Είχαμε θερμαινόμενες σκηνές, ιατρικό προσωπικό, καθαριότητα, φρουρούς. Αλλά η κατάσταση ήταν ανεξέλεγκτη. Προσπαθήσαμε να φροντίσουμε τους πιο ευάλωτους, να δώσουμε σκηνές στις μπότες, στις εγκύους. Σε κάποια φάση ήρθε και η Ύπατη Αρμοστεία με την ιδέα να στηθεί ένας τεράστιος καταυλισμός, αλλά η ιδέα δεν πραγματοποιήθηκε, ίσως γιατί η κυβέρνηση δεν συμφώνησε, ή οι τοπικές αρχές, ποιος ξέρει. Το αποτέλεσμα, πάντως, ήταν ότι οι άνθρωποι αναγκάζονταν να σταματήσουν σε ένα βενζινάδικο στη μέση του πουθενά. Έρχονταν εκατόν είκοσι λεωφορεία τη μέρα. Πολλές φορές, ο κόσμος αγανακτούσε, έκλειναν το δρόμο, συγκρούονταν με την αστυνομία. Υπήρχαν παντού

φωτιές, ακριβώς δίπλα στα καύσιμα. Κάναμε διανομές ξύλων για να μπορούν οι άνθρωποι να ζεσταίνονται και να μαγειρεύουν. Δεκαπέντε τόνοι ξύλα τη μέρα, και πάλι δεν έφταναν».

Επιπλέον, ένας νέος καταυλισμός άρχισε να αναπτύσσεται γύρω από το ξενοδοχείο «Χαρά», μια μικρή μονάδα έξω από το χωριό των Ευζώνων, που είχε γίνει διάσημο ως σημείο συνάντησης των διακινητών με τους πελάτες τους προτού δημιουργηθεί ο τυποποιημένος, νόμιμος διάδρομος. Το ξενοδοχείο ανέκτησε την προηγούμενη σπουδαιότητά του όταν έκλεισαν τα σύνορα και οι μετανάστες άρχισαν να εξαρτώνται και πάλι από τις «υπηρεσίες» των διακινητών. Πολύ γρήγορα, ο χώρος στάθμευσης του ξενοδοχείου και οι γύρω διαθέσιμοι χώροι γέμισαν με σκηνές, ενώ η ρεσεψιόν μετατράπηκε σε μικρό αυτοσχέδιο μαγαζάκι με τρόφιμα και είδη κατασκήνωσης. Σκηνές στήθηκαν και ακριβώς απέναντι από το ξενοδοχείο, στην άλλη πλευρά του αυτοκινητόδρομου, σε ένα εγκαταλειμμένο πρατήριο της ΒΡ. Όπως συνέβη και αλλού, η κατάσταση έγινε χαοτική. Ένα μέλος ΜΚΟ μας αφηγήθηκε πώς οι πρόσφυγες έκαναν ό,τι μπορούσαν για να επιβιώσουν, τη στιγμή που κάποιοι εκμεταλλεύονταν την ευάλωτη κατάστασή τους για να κερδοσκοπήσουν – με εξαίρεση κάποιους ντόπιους αγρότες, οι οποίοι δεν μπορούσαν να δουλέψουν πια στα γεμάτα σκηνές, ποδοπατημένα χωράφια τους:

«Κάποιες από τις μικρές σκηνές [στο ξενοδοχείο “Χαρά”] ήταν κατεστραμμένες, και ο κόσμος κατέφυγε σε ένα μεγάλο κτήριο κοντά στον καταυλισμό της Ειδομένης, το οποίο χρησιμοποιούσε το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης για την εξέταση εισαγόμενων βοοειδών. Έκοβαν δέντρα για τη φωτιά. Έκαναν ό,τι θα έκανες κι εσύ για να επιβιώσεις έξω στη βροχή, αν δεν είχες τίποτα πάνω σου. Οι πρόσφυγες κατέλαβαν και τα γύρω χωράφια. Οι αγρότες διαμαρτύρονταν γιατί είχαν ζημιωθεί. Έχασαν τη σοδειά του σιταριού και δεν πήραν καμία αποζημίωση. Κάποιοι έβγαλαν λεφτά, αλλά κάποιοι έχασαν κιόλας».

Στο μεταξύ, ακόμα και πριν από τη δεύτερη εκκένωση της Ειδομένης στα τέλη Μαΐου 2016, το ελληνικό κράτος ξεκίνησε να ανοίγει επίσημους καταυλισμούς σε άλλα μέρη της Βόρειας Ελλάδας. Στο κεφάλαιο για την τρίτη φάση εξέλιξης της Ειδομένης, θα περιγράψουμε κάποια από αυτά αναλυτικά.

Διελύσεις και επαναπροωθήσεις

Μετά τον Νοέμβριο του 2015, οι επαναπροωθήσεις μεταναστών έγιναν ξανά καθημερινή πρακτική της αστυνομίας της ΠΓΔ της Μακεδονίας: όποιος πιανόταν να έχει περάσει άτυπα τα σύνορα, μεταφερόταν άμεσα πίσω σε

ελληνικό έδαφος. Όχι μόνο δεν δινόταν στους εν λόγω μετανάστες καμία δυνατότητα να υποβάλουν αίτημα ασύλου ή να ασκήσουν ένδικο μέσα στη ΠΓΔ της Μακεδονίας, αλλά σε μερικές περιπτώσεις τούς ξυλοφόρτωναν κιόλας. Μέλος του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες μας είπε:

«Μακριά από την επίσημη συνοριακή πύλη, άνθρωποι που προέρχονταν από χώρες που δεν τους επέτρεπαν τη διέλευση περνούσαν τα σύνορα παράνομα. Αυτοί οι άνθρωποι επαναπροωθούνταν, επίσης παράνομα. Οι επαναπροωθήσεις γίνονταν συνήθως τη νύχτα, όταν η πύλη ήταν επισήμως κλειστή. Κι όμως, άνοιγε, αν και όχι για να περάσουν οι άνθρωποι προς τα εκεί που ήθελαν, αλλά για να σταλούν πίσω από εκεί που ήθελαν να φύγουν. Κι εκεί τους περίμεναν μισθωμένα ιδιωτικά λεωφορεία για να τους επιστρέψουν στην Αθήνα. Δεν τους πήγαιναν πάντα σε καταυλισμούς, πολλές φορές τούς άφηναν σε κάποια πλατεία, και κατασκήνωναν εκεί. Κάποιοι γύρισαν στην Ειδομένη και προσπάθησαν να περάσουν τα σύνορα ξανά. Και κάποιοι από αυτούς γύρισαν από τη [ΠΓΔ] Μακεδονία χτυπημένοι. Οι αστυνομικές υπηρεσίες των δύο κρατών έμοιαζαν να συνεργάζονται σε αυτές τις παράνομες επαναπροωθήσεις, γιατί Έλληνες αστυνομικοί συνόδευαν όσους επαναπροωθούνταν και δεν μας άφηναν να τους μιλήσουμε. Υπήρχαν άνθρωποι δαγκωμένοι από σκυλιά. Κάποια στιγμή συναντήσαμε μια ομάδα εννέα ανδρών, ο ένας εκ των οποίων είχε ένα πολύ άσχημο σημάδι στον ώμο από δάγκωμα σκύλου και μας είπε ότι άλλοι είχαν πληγές στα χέρια γιατί προσπαθούσαν να προστατέψουν το λαιμό τους. Φαίνεται ότι η αστυνομία χρησιμοποιούσε σκυλιά εκπαιδευμένα να δαγκώνουν. Προσπαθούσαμε να μάθουμε τι είχαν απογίνει άνθρωποι που περνούσαν, αν τους είχαν ξυλοφορτώσει. Γενικά, όσο πιο πολλά χρήματα είχαν πάνω τους, τόσο πιο πολλές ληστείες είχαμε και τόσο πιο πολλοί άνθρωποι γύριζαν πίσω με ανοιγμένα κεφάλια. Είδαμε πολύ ακραία πράγματα. Προσωπικά, δεν το άντεχα. Ήταν σαν ταινία τρόμου. Πήγαινες το απόγευμα να μοιράσεις νερό και γάλα για τα παιδιά και δεν ήξερες αν θα έβλεπες μπροστά σου ανθρώπους μισοπεθαμένους».

Πολλοί μετανάστες χρειάστηκε να κάνουν πολλαπλές προσπάθειες να διασχίσουν τα σύνορα, και μετά την επικράτεια της ΠΓΔ της Μακεδονίας, μέχρι να πετύχουν το στόχο τους. Ήταν αναγκασμένοι να προσπαθούν ξανά και ξανά με τη βοήθεια διακινητών, οι οποίοι έκαναν και πάλι αισθητή την παρουσία τους στην περιοχή. Οι επαναλαμβανόμενες απόπειρες διέλευσης δεν απαιτούσαν πολλά χρήματα μόνο, αλλά περιλάμβαναν και συλλήψεις, εκφοβισμούς, ξυλοδαρμούς, επαναπροωθήσεις. Μια οικογένεια από τη Συρία μας μίλησε για την εμπειρία αυτή:

Μετανάστες που συνέλαβε η αστυνομία της ΠΓΔ της Μακεδονίας και περιμένουν να επαναπροωθηθούν, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

«Προσπαθήσαμε να περάσουμε στην [ΠΓΔ] Μακεδονία επτά φορές. Την έβδομη φορά τα καταφέραμε. Σε μία από αυτές περάσαμε δύο νύχτες στο δάσος περπατώντας σαν τρελοί. Στο σημείο όπου υποτίθεται πως θα μας περίμενε αυτοκίνητο, βρήκαμε αστυνομικούς. Όποιος σάς πει ότι έκανε το πέρασμα μόνος του, λέει ψέματα. Είναι πάρα πολύ δύσκολο, σχεδόν αδύνατο. Δεν μπορείς να διασχίσεις αυτά τα μέρη, είναι αδύνατο. Εμείς πληρώσαμε μόνο μια φορά: δώσαμε τα χρήματα σε ένα τρίτο πρόσωπο, στο οποίο θα τηλεφωνούσαμε όταν θα ήμασταν ασφαλείς για να τα δώσει. Σε μία από τις απόπειρες που κάναμε, πλησιάσαμε σε ένα πέρασμα όπου ήταν ήδη συγκεντρωμένα πολλά άτομα, μπορεί και εκατό. Την ώρα που έλεγα στην οικογένεια: “Να γυρίσουμε πίσω, δεν θα τα καταφέρουμε”, ακούσαμε κάποιον να φωνάζει: “Στοπ, στοπ!” Ήταν δυο Έλληνες αστυνομικοί με τα όπλα στραμμένα καταπάνω μας. Και σταματήσαμε όλοι, μόνο οι διακινητές το έβαλαν στα πόδια. Ήρθαν κι άλλοι αστυνομικοί και μας γύρισαν πίσω, περπατούσαμε για τρεις ώρες. Από δίπλα μάς συνόδευαν αργά δύο μεγάλα λεωφορεία, άδεια, αλλά δεν μας άφηναν να επιβιβαστούμε. Μας ανάγκασαν να περπατήσουμε μέχρι που φτάσαμε στην Ειδομένη, και μας μιλούσαν πολύ άσχημα. Στην έβδομη προσπάθεια, περπατήσαμε περίπου δέκα ώρες μέχρι που φτάσαμε στο προσυμφωνημένο σημείο. Το αυτοκίνητο που υποτίθεται πως θα μας περίμενε εκεί άργησε, κι όταν τελικά ήρθε, είδαμε ότι ήταν ένα μικρό βανάκι – ένα μικρό βανάκι για τριάντα δύο άτομα! Έπειτα από λίγο έσκασε το ένα λάστιχο. Ο οδηγός άνοιξε την πόρτα και μας είπε: “Βγείτε, κρυφτείτε πίσω από εκείνο το δέντρο και περιμένετε, θα επιστρέ-

ψω”. Ήταν γύρω στις πέντε το απόγευμα. Μέχρι τις πέντε το πρωί, περιμέναμε πίσω από το δέντρο που μας έδειξε, στη βροχή, χωρίς νερό, χωρίς φαγητό, χωρίς τίποτα, γιατί ο διακινητής μάς είχε πει να μην έχουμε τίποτα μαζί μας στο αυτοκίνητο. Έτσι, πήραμε μόνο τα απολύτως απαραίτητα και αφήσαμε τα υπόλοιπα πίσω, φαγητά, υπνόσακους, τα πάντα. Περιμέναμε στη βροχή για δώδεκα ώρες. Στις πέντε το πρωί, ο διακινητής ήρθε, μας μάζεψε και μας πήγε στα σύνορα με τη Σερβία».

Συγκρούσεις, διαμαρτυρίες και εξεγέρσεις

Εξελίξεις όπως το κλείσιμο των συνόρων, ο περιορισμός των νόμιμα διερχόμενων σύμφωνα με τη χώρα προέλευσης και η επιμήκυνση του χρόνου αναμονής συχνά επέφεραν τις διαμαρτυρίες των εγκλωβισμένων στην Ειδομένη. Οι συγκεκριμένες μορφές διαμαρτυρίας είχαν μεγάλη ποικιλία. Κάποιες φορές, οι διαδηλωτές κρατούσαν πλακάτ και φώναζαν συνθήματα ή έκλειναν τον αυτοκινητόδρομο, τη σιδηροδρομική γραμμή ή το συνοριακό πέρασμα. Άλλες φορές, ωστόσο, άνθρωποι έκαναν απεργία πείνας ή έραβαν το στόμα τους, και βίαιες συγκρούσεις ξεσπούσαν με την αστυνομία και τον στρατό της ΠΓΔ της Μακεδονίας.

Αμέσως μόλις έκλεισαν τα σύνορα για τους καταγόμενους από χώρες εκτός «ΣΙΑ» στις 19 Νοεμβρίου του 2015, όσοι βρέθηκαν ξαφνικά εγκλωβισμένοι διαδήλωναν για μέρες δίπλα στο συνοριακό πέρασμα, κρατώντας πλακάτ και φωνάζοντας συνθήματα. Πολλά ρεπορτάζ εστίαστηκαν στην ομάδα των Ιρανών που έραψαν το στόμα τους.⁴⁵ Ύστερα από μέρες ειρηνικών διαμαρτυριών, τα πνεύματα ξαφνικά οξύνθηκαν, όταν εκατοντάδες άνθρωποι προσπάθησαν να διασπάσουν τις γραμμές της αστυνομίας της ΠΓΔ της Μακεδονίας.⁴⁶ Μια πρώτη κορύφωση ήρθε στις 28 Νοεμβρίου του 2015, όταν στρατιώτες της ΠΓΔ της Μακεδονίας ξεκίνησαν να ανεγείρουν φράχτη ύψους τριών μέτρων εκεί όπου πριν υπήρχαν απλώς λίγες κουλούρες νατοϊκού συρματοπλέγματος στο έδαφος. Ένας μετανάστης έπαθε ηλεκτροπληξία όταν σκαρφάλωσε στην οροφή ενός βαγονιού. Ένα από τα πιο σοβαρά επεισόδια ήταν όταν διαδηλωτές πετροβόλησαν τους αστυνομικούς της ΠΓΔ της Μακεδονίας, οι οποίοι απάντησαν με δακρυγόνα και χειροβομβίδες κρότου-λάμψης, εισερχόμενοι μάλιστα σε ελληνικό

Ραμμένα στόματα, Νοέμβριος 2015 (πηγή: Moving Europe).

έδαφος.⁴⁷ Η ένταση εξαπλώθηκε γρήγορα, όχι μόνο μεταξύ των εγκλωβισμένων μεταναστών και της αστυνομίας της ΠΓΔ της Μακεδονίας, αλλά και μεταξύ όσων είχαν τη δυνατότητα να περάσουν και όσων δεν την είχαν – οι οποίοι, παρ’ όλα αυτά, εξακολουθούσαν να καταφθάνουν στον καταυλισμό. Οι διαδηλώσεις και οι αποκλεισμοί της σιδηροδρομικής γραμμής και της συνοριακής διάβασης συνεχίστηκαν σε ημερήσια βάση μέχρι την πρώτη εκκένωση του καταυλισμού, στις 9 Δεκεμβρίου του 2015.⁴⁸ Ένας μετανάστης από την Γκάμπια, που είχε μείνει στην Ειδομένη για τρεις βδομάδες εκείνο το διάστημα, μας έδωσε μια απλή εξήγηση για τις συνεχιζόμενες εντάσεις και διαμαρτυρίες:

«Το κράτος είχε παρουσία εκεί μέσω της αστυνομίας, και αυτό που έκανε το κράτος ήταν να εμποδίζει τον κόσμο να περάσει τα σύνορα. Οι άνθρωποι πάλευαν, πετούσαν πέτρες, διαδήλωναν, αγωνίζονταν για τα δικαιώματά τους. Το θεωρούσαν άδικο να επιτρέπεται η διέλευση σε μόνο τρεις εθνικότητες».

Ένα μέλος των ΓΧΣ μας αφηγήθηκε τα γεγονότα απ’ την πλευρά του: «Οι άλλοι [εκτός των “ΣΙΑ”], μεταξύ των οποίων βρίσκονταν Ιρανοί, Μαροκινοί, Αλγερινοί, Σουδανοί και Σομαλοί –οι οποίοι έχουν επίσης πόλεμο στην πατρίδα τους– δεν μπορούσαν να περάσουν. Οργανώθηκαν, λοιπόν, έκλεισαν τη σιδηροδρομική γραμμή, κάποιιοι –δεκατέσσερις από αυτούς– έραψαν τα στόματά τους, και έλεγαν: “Κανείς δεν περνάει, αν δεν περάσουμε κι εμείς”. Φαντά-

45 youtube.com (23/11/2015). “Migrants near Macedonia border hold hunger strike” (<https://www.youtube.com/watch?v=k3byoSnXvKI>).

46 telegraph.co.uk (26/11/2015). “Clashes between migrants and police break out on the Greek-Macedonian border” (<https://goo.gl/2aWxSd>).

47 reuters.com (28/11/2015). “Police, migrants clash on Macedonia border; soldiers build fence” (<https://goo.gl/8T3wB2>).

48 bordermonitoring.eu (2015). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/4/>).

Ο αποκλεισμένος αυτοκινητόδρομος μπροστά από το πρατήριο καυσίμων στο Πολύκαστρο, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

ξεσαι να είσαι στα σύνορα και να βλέπεις τους άλλους να περνούν; Μπορούσαμε να νιώσουμε την ένταση να κλιμακώνεται. Στις 9 Δεκεμβρίου, ήρθε η αστυνομία και διέταξε την εκκένωση του καταυλισμού. Έβαλαν όλο τον κόσμο σε λεωφορεία και τους έστειλαν πίσω στην Αθήνα. “Αρκετά”, έλεγαν, “μόνο οι τρεις εθνικότητες μπορούν να περάσουν”».

Οι διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν και μετά την πρώτη εκκένωση, αλλά με διαφορετικά χαρακτηριστικά: τοποθεσία, ένταση, μορφή και στόχο. Από τον Δεκέμβριο του 2015 μέχρι τον Φεβρουάριο του 2016, η εστία είχε μεταφερθεί στο πρατήριο καυσίμων έξω από το Πολύκαστρο, και διαμαρτυρίες ξεσπούσαν όταν οι μετανάστες περίμεναν για ώρες ή και μέρες ακόμα μέχρι η αστυνομία να επιτρέψει στα λεωφορεία τους να συνεχίσουν έως τα σύνορα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, επιχειρήσαν επανειλημμένα να κλείσουν τον αυτοκινητόδρομο με αίτημα να μεταφερθούν αμέσως στα σύνορα.⁴⁹

Όταν η πρόσβαση στον *τυποποιημένο, νόμιμο διάδρομο* των Βαλκανίων περιορίστηκε κι άλλο τον Φεβρουάριο του 2016 στους προερχόμενους μόνο από τη Συρία και το Ιράκ, ξεκίνησε νέος γύρος διαμαρτυριών, αυτή τη φορά ακριβώς μπροστά από το φράχτη. Πολλοί πρόσφυγες –ιδίως Αφγανοί, που ήταν οι άμεσα θιγόμενοι του νέου μέτρου– περπάτησαν μέχρι την Ειδομένη από το πρατήριο του Πολυκάστρου (ή και μακρύτερα ακόμα) με την ελπίδα ότι θα κατάφερναν να περάσουν. Όταν είδαν πως η συνοριακή πύλη ήταν κλειστή για αυτούς, προχώρησαν σε νέες διαδηλώσεις και καθιστικές διαμαρτυρίες. Η σιδηροδρομική γραμμή αποκλείστηκε πολ-

49 bordermonitoring.eu (2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/4/>).

Ο αποκλεισμένος αυτοκινητόδρομος μπροστά από το σημείο συνοριακής διέλευσης, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

λές φορές, και οι διαμαρτυρίες συνεχίστηκαν και μετά τη μερική εκκένωση του καταυλισμού της Ειδομένης στις 23 Φεβρουαρίου του 2016, οπότε οι Αφγανοί απομακρύνθηκαν από την περιοχή με λεωφορεία. Κι αυτό γιατί εκείνη τη μέρα εμφανίστηκαν και πολλοί νεοαφιχθέντες που δεν τους επιτράπηκε η διέλευση, οι οποίοι ενώθηκαν με τους ήδη εγκλωβισμένους και ξέσπασαν σε νέες διαμαρτυρίες, οι οποίες το επόμενο διάστημα εντάθηκαν⁵⁰ και έγιναν βίαιες: στις 29 Φεβρουαρίου, διαδηλωτές γκρέμισαν τμήμα του φράχτη πάνω στη σιδηροδρομική γραμμή, και η αστυνομία της ΠΓΔ Μακεδονίας απάντησε με ρίψη δακρυγόνων, προκαλώντας μαζικό πανικό.⁵¹

Καθώς η πρόσβαση στην ΠΓΔ της Μακεδονίας όλο και περιοριζόταν, ακόμα και για τους πρόσφυγες από τη Συρία και το Ιράκ, οι διαμαρτυρίες στην Ειδομένη εντεινόταν. Συχνά έπαιρναν τη μορφή προσωρινού αποκλεισμού της σιδηροδρομικής γραμμής. Πολλοί ακόμα έλπιζαν ότι θα κατάφερναν, τελικά, να περάσουν τα σύνορα νόμιμα, αλλά αυτή η ελπίδα χάθηκε όταν η πύλη έκλεισε οριστικά στις 8 Μαρτίου. Περίπου την ίδια περίοδο, οι καιρικές συνθήκες επιδεινώθηκαν πολύ, με διαρκείς σφοδρές βροχοπτώσεις.⁵² Με το θάρος που τους έδινε η απελπισία, χιλιάδες μετανάστες, που παρέμεναν εγκλωβισμένοι στην Ειδομένη για μέρες ή και βδομάδες ακόμα, ξεκίνησαν στις 14 Μαρτίου γι’ αυτό που γρήγορα ονομά-

50 bordermonitoring.eu (2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/3/>).

51 spiegel.de (29/2/2016). “In Idomeni zeigt sich Europas Versagen” (<https://goo.gl/4TAEzy>).

52 bordermonitoring.eu (2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/page/3/>).

Η «Πορεία Ελπίδας», Μάρτιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

στηκε «Πορεία Ελπίδας» και επιχειρήσαν να περάσουν στο έδαφος της ΠΓΔ Μακεδονίας από ένα πέρασμα μερικά χιλιόμετρα μακριά από την Ειδομένη, όπου δεν υπήρχε φράχτης.

Πολλά ρεπορτάζ (διεθνών) ΜΜΕ υπαινίχθηκαν ότι την πορεία είχαν καλέσει και οργανώσει διεθνείς εθελοντές, με τεκμήριο ένα αραβόφωνο φυλλάδιο με λεπτομερή χάρτη, που είχε μοιραστεί στον καταυλισμό της Ειδομένης λίγες μέρες νωρίτερα. Αναφέρθηκε επίσης ότι κατά τη διάρκεια της πορείας τρία άτομα έχασαν τη ζωή τους καθώς περνούσαν το ποτάμι στο σημείο όπου αυτό συμπίπτει με τη συνοριακή γραμμή. Στην πραγματικότητα, το τραγικό αυτό συμβάν είχε λάβει χώρα την προηγούμενη νύχτα, αλλά το φυλλάδιο όντως υπήρξε. Επιπλέον, αρκετοί διεθνείς εθελοντές (όπως και δημοσιογράφοι) ακολούθησαν αυθόρμητα την πορεία όταν κατάλαβαν ότι χιλιάδες άνθρωποι αναχωρούσαν από την Ειδομένη.⁵³ Πάντως, παρά τις φήμες, η πορεία ήταν αποτέλεσμα αυτοοργάνωσης των μεταναστών, όπως επιβεβαίωσε ένα επιτόπιο ρεπορτάζ του *Time* στην Ειδομένη.⁵⁴

Οι συμμετέχοντες στην πορεία κατάφεραν όλοι να περάσουν στην ΠΓΔ της Μακεδονίας, αλλά συνελήφθησαν από τις δυνάμεις ασφαλείας της χώρας. Αφού διαχωρίστηκαν οι δημοσιογράφοι και οι εθελοντές από την ομάδα, οι πρόσφυγες επαναπροωθήθηκαν σε ελληνικό έδαφος. Ένας εργαζόμενος ελληνικής ΜΚΟ μας περιέγραψε τι συνέβη μετά την «Πορεία Ελπίδας»:

53 vice.com (17/3/2016). "Haben Helfer in Idomeni wirklich das Leben von Flüchtlingen riskiert?" (<https://goo.gl/WPeH4T>).

54 time.com (16/3/2016). "Inside the Harrowing Night Hundreds of Refugees Tried to Escape Greece" (<http://time.com/4261105/refugees-escape-greece-macedonia/?xid=tcoshare>).

«Τους έστειλαν πίσω μέσα στη νύχτα. Εγώ έτυχε να δουλεύω και πήγα να τους μαζέψω με το αυτοκίνητό μου. Είπα σ' έναν αστυνομικό: "Έρχεται κόσμος απ' τη γέφυρα, είναι καλύτερα να πάμε να τους μαζέψουμε, δώσε μας άδεια", γιατί ήταν παράνομο να πάρεις μετανάστες στο αυτοκίνητό σου μεταξύ Θεσσαλονίκης και Ειδομένης. Η αστυνομία σου έπαιρνε την άδεια κυκλοφορίας, κι εμείς χρησιμοποιούσαμε τα ιδιωτικά μας αυτοκίνητα. Πήρα μια γυναίκα εννέα μηνών έγκυο και την πήγα στην Ειδομένη, όπου την παρέλαβε ασθενοφόρο και την οδήγησε στο νοσοκομείο για να γεννήσει. Την επόμενη μέρα ο κόσμος κατάλαβε ότι δεν υπήρχε πια ελπίδα, έστω κι αν λέμε ότι αυτή πεθαίνει τελευταία. Ήξεραν ότι τα σύνορα δεν πρόκειται να ξαναοίξουν, αλλά έμειναν εκεί γιατί δεν είχαν άλλη επιλογή, δεν είχαν πουθενά αλλού να πάνε».

Από τότε, πέρασαν περισσότεροι από δύο μήνες προτού ο καταυλισμός της Ειδομένης εκκενωθεί οριστικά στα τέλη Μαΐου του 2016, και κατά τη διάρκειά τους οι μετανάστες εξακολούθησαν να οργανώνουν διαδηλώσεις και καθιστικές διαμαρτυρίες στο φράχτη, στη σιδηροδρομική γραμμή και στον αυτοκινητόδρομο, και συνέχισαν να αυτοτραυματίζονται. Για να αναφέρουμε μόνο δύο παραδείγματα: στις 23 Μαρτίου του 2016, περίπου πεντακόσιοι διαδηλωτές και διαδηλώτριες έκλεισαν το δρόμο Θεσσαλονίκης-Σκοπίων, μόλις μία μέρα αφότου δύο πρόσφυγες αποπειράθηκαν να αυτοπυρποληθούν,⁵⁵ ενώ στις 10 Απριλίου, όταν η απόπειρα των συγκεντρωμένων να ρίξουν το φράχτη στα σύνορα απαντήθηκε με ρίψη δακρυγόνων από την αστυνομία της ΠΓΔ της Μακεδονίας, οι ΓΧΣ κατέγραψαν πάνω από διακόσιους τραυματίες, μεταξύ των οποίων γυναίκες και παιδιά.⁵⁶

Ελληνικό κράτος, ανθρωπιστικοί δρώντες και τοπική κοινωνία

Κατά τη δεύτερη φάση εξέλιξης της προσφυγικής εγκατάστασης της Ειδομένης, δεν ήταν μόνο η γεωγραφία των καταυλισμών που επεκτεινόταν, αλλά και ο αριθμός των μη κρατικών δρώντων που πολλαπλασιάστηκε: από μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, όπως οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, μέχρι εθελοντές από διάφορες χώρες και ντόπιους ακτιβιστές. Ο διευθυνόμενος ρόλος αυτών των

55 zeit.de (23/3/2016). "Hundert Flüchtlinge blockieren Autobahn bei Idomeni" (<https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2016-03/idomeni-griechenland-fluechtling-protest>).

56 youtube.com (11/4/2016). "Idomeni: Tear gas as migrants try to scale Greek border fence" (<https://www.youtube.com/watch?v=NfENBI5QsaY>).

Μετανάστες περιμένουν κάποια ενημέρωση, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

μη κρατικών δρώντων ερμηνεύεται πρωτίστως ως συνέπεια της ιδιαίτερης παρούσας απουσίας των ελληνικών αρχών, με δύο διαφορετικούς τρόπους. Απ' τη μια πλευρά, οι ελληνικές αρχές δεν παρείχαν καμία ανθρωπιστική βοήθεια ή υπηρεσία, οπότε ήταν αναγκαίο να εισέλθει κάποιος άλλος στο πεδίο, που να αναλάβει αυτόν το ρόλο. Απ' την άλλη πλευρά, η παράξενη ανυπαρξία κρατικών δομών έδωσε την ευκαιρία σε αρκετούς μη κρατικούς δρώντες να παίρνουν πρωτοβουλίες με μεγάλο βαθμό ελευθερίας, αν και συχνά με ασυντόνιστο τρόπο, όπως μας είπε ένα μέλος ελληνικής ΜΚΟ:

«Περιστασιακά, επισκέπτονταν την Ειδομένη υπουργοί, βουλευτές, τοπικοί δημοτικοί σύμβουλοι και άλλοι, υποσχόμενοι μπροστά στις κάμερες πράγματα που δεν συνέβαιναν ποτέ. Το κράτος ήταν απόν, γεγονός που με μία έννοια ήταν συνεπές με το γράμμα του νόμου, μια και ο καταυλισμός ήταν άτυπος και λειτουργούσε ουσιαστικά με την ανοχή του κράτους. Η αστυνομία αποτελούσε τη μόνη επίσημη παρουσία του κράτους στην Ειδομένη, και είχε εντολές να μην επεμβαίνει. Πού και πού, οι αστυνομικοί του καταυλισμού άλλαζαν ρόλους, άλλοτε οργανώνοντας ομάδες ανθρώπων για να περάσουν τα σύνορα, κι άλλοτε ελέγχοντας τα χαρτιά των μεταναστών. Επίσης, συνεργάζονταν με κοντινά αστυνομικά τμήματα. Αλλά, ακόμα κι όταν σημειώνονταν μεγάλοι καβγάδες, κρατούσαν αποστάσεις και επενέβαιναν μόνο όταν τα πράγματα έφταναν στα άκρα, και πάλι όμως χωρίς τη χρήση βίας, αλλά κυρίως με την απειλή της».

Η σχεδόν ολοκληρωτική απουσία κυβερνητικών δομών στην Ειδομένη είχε ως πρόσθετο αποτέλεσμα την έλλειψη ενημέρωσης για τους εγκλωβισμένους. Αυτό ήταν ένα ακόμα στοιχείο που επέτεινε τη σύγχυση και το

Ειδομένη, Μάιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

άγχος που επικρατούσαν. Μία εργαζόμενη σε άλλη ελληνική ΜΚΟ μας είπε σχετικά:

«Για μένα, το κράτος δεν υπήρχε πουθενά. Μόνο σε δυο κοντινές όπου βρισκόταν η αστυνομία. Δεν υπήρχε σχέδιο, καμία ιδέα για το τι θα γινόταν, οι άνθρωποι εκεί ήξεραν μόνο ό,τι έδειχνε η τηλεόραση: τη συνάντηση Μέρκελ-Τσίπρα, τις ανακοινώσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν υπήρχε ούτε σχέδιο, ούτε ενημέρωση. Θυμάμαι με πόση αγωνία με ρωτούσαν: "Τι θα γίνει μ' εμάς; Τι είπε η τηλεόραση;" Τους απαντούσα ότι η τηλεόραση δεν έλεγε τι θα γίνει, αλλά απ' ό,τι ακουγόταν θα άνοιγαν καταυλισμούς. Και τότε με ρωτούσαν: "Τι καταυλισμούς; Καταυλισμός είναι κι αυτός εδώ"».

Ένας από τους συνεντευξιαζόμενους, αιρετός της τοπικής αυτοδιοίκησης, υπογράμμισε κι αυτός την «ανυπαρξία» του κράτους στην Ειδομένη, όπως και τις δυσκολίες επικοινωνίας μεταξύ των τοπικών και εθνικών αρχών:

«Στην Ελλάδα συνήθως τρέχουμε να λύσουμε τα προβλήματα, δεν σκεφτόμαστε από πριν τι πρόκειται να συμβεί. Αναλαμβάνουμε δράση μόνο όταν είμαστε αναγκασμένοι από τα προβλήματα. Γι' αυτό είχαμε και το θέμα της Ειδομένης, γιατί πάντα τρέχαμε πίσω από τα προβλήματα. Το κεντρικό κράτος δεν συνεργαζόταν με τις τοπικές αρχές. Θα έλεγα ότι κυρίως οι ΜΚΟ και ο ΟΗΕ έδειχναν ενδιαφέρον για την κατάσταση, παρά το κράτος. Τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι καλύτερα οργανωμένα, αλλά το κεντρικό κράτος απουσίαζε. Δεν υπήρχε κανένα σχέδιο, καμία πρόνοια για το τι μπορεί να συμβεί αύριο, μεθαύριο, την άλλη βδομάδα κτλ. Τα πάντα ήταν προσωρινά. Κάποια στιγμή, όλο το ανθρώπινο ποτάμι εξαφανίστηκε και μαζί του έφυγαν και τα προβλήματα. Δεν υπήρχε

καμία οργάνωση παρά μόνο μια αξιοσημείωτη, αν όχι ολοκληρωτική, απουσία του κράτους. Βέβαια, η διέλευση των συνόρων από εκείνο το σημείο ήταν παράνομη, και ίσως γι' αυτό το κράτος διάλεξε να είναι απόν».

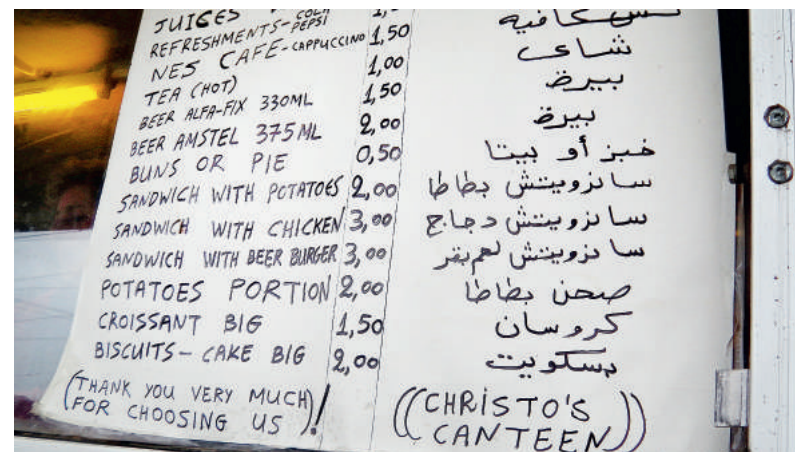
Η ιδιαίτερη παρουσία-απουσία του ελληνικού κράτους στους άτυπους καταυλισμούς της περιοχής της Ειδομένης επέτρεψε την ανάδυση ενός φαινομένου που θα μπορούσε να οριστεί ως άναρχος ανθρωπισμός: μια μορφή οριζόντιου ανθρωπισμού ανειλημμένου από μια πληθώρα ατομικών και συλλογικών δρώντων, ο οποίος μπορούσε να αναπτυχθεί σχετικά «ελεύθερα» χάρη στην ελάχιστη παρουσία γραφειοκρατικού ελέγχου και ο οποίος οδηγούσε σε μια πολυεπίπεδη συνεργασία που έφτανε μέχρι την ολοκληρωτική ανάμειξη ρόλων και καθηκόντων. Ένας εργαζόμενος ελληνικής ΜΚΟ μας εξήγησε σχετικά:

«Από κάποιο σημείο και μετά, όλοι συνεργάζονταν με όλους. Δεν είχα ξαναδεί ποτέ αναρχικό να συνεργάζεται με αστυνομικούς για οτιδήποτε, κι ούτε περίμενα ποτέ να το δω – κι όμως, εκεί συνέβαινε. Απλώς, κάναμε ό,τι χρειαζόταν να κάνουμε για να βοηθήσουμε τους ανθρώπους που βρίσκονταν εκεί. Ήταν σημαντικό να συνεννοούμαστε μεταξύ μας: κάναμε συνεχώς άτυπες συσκέψεις με τεχνοκράτες, τους μιλούσαμε και η γνώμη μας ακουγόταν».

Αλλά η συνεργασία δεν ήταν πάντα εύκολη ή εποικοδομητική, ιδίως σε ένα τόσο απαιτητικό, χαοτικό και καμιά φορά ανταγωνιστικό περιβάλλον, όπως μας υπογράμμισε ένας εργαζόμενος σε άλλη ελληνική ΜΚΟ:

«Οι σχέσεις με τις άλλες ΜΚΟ και ομάδες ήταν πολυεπίπεδες και δύσκολες. Υπήρχαν συχνά εντάσεις, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις υπήρχε και συνεργασία καλής γειτονίας. Προσωπικά, έβλεπα το πράγμα να λειτουργεί σε πιο προσωπικό επίπεδο. Είχε να κάνει σε μεγάλο βαθμό με τα άτομα. Μπορεί, για παράδειγμα, οι σχέσεις μου με μια ΜΚΟ να ήταν κακές, αλλά με κάποια άτομα που δούλευαν για τη συγκεκριμένη ΜΚΟ η συνεργασία να ήταν καλή. Από τη στιγμή που έκλεισαν τα σύνορα μέχρι την τελική εκκένωση, όταν η κατάσταση στον καταυλισμό καθημερινά χειροτέρευε, τα προβλήματα μεγάλωναν και ο πληθυσμός αυξανόταν, οι σχέσεις με τις άλλες οργανώσεις όλο και δυσκόλευαν. Υπήρχαν άνθρωποι που είχαν έρθει στην Ειδομένη ως εθελοντές γιατί το έβλεπαν λίγο σαν μόδα, αλλά υπήρχαν και άλλοι πολύ συνειδητοποιημένοι, ήξεραν πού βρίσκονταν και γιατί. Υπήρχαν οργανώσεις εθελοντών που πρόσφεραν πολύ σημαντική υποστήριξη. Έστησαν πολιτιστικό κέντρο, σχολείο, κουζίνα – και το φαγητό που πρόσφεραν ήταν πολύ ανώτερο από του κέτερινγκ».

Σε κάποιο βαθμό, οι δυσκολίες στη συνεργασία έκαναν την εμφάνισή

Ο τιμοκατάλογος μιας καντίνας στην Ειδομένη, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

τους με την παρέμβαση της Ύπατης Αρμοστείας, η οποία συνήθως αναλαμβάνει τον ηγετικό ρόλο στη διαχείριση των προσφυγικών καταυλισμών σε όλο τον κόσμο. Στην περίπτωση της Ειδομένης, η Ύπατη Αρμοστεία εμφανίστηκε αρκετά νωρίς, χωρίς όμως να αναλάβει τη διαχείριση και οργάνωση των υποδομών και των δραστηριοτήτων στο πεδίο. Έτσι, ιδίως όταν άρχισαν να τίθενται ζητήματα χρηματοδότησης, αναπτύχθηκε ένα κλίμα ανταγωνισμού μεταξύ των ΜΚΟ και των ομάδων αλληλεγγύης, και άρχισαν να εμφανίζονται εντάσεις. Ένας ακτιβιστής από τη Θεσσαλονίκη, που εργάστηκε εθελοντικά στην Ειδομένη, μας εξέφρασε την ενόχλησή του για τις κατηγορίες που απευθύνονταν από την κυβέρνηση και τα ΜΜΕ προς τα κινήματα αλληλεγγύης, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο αυτά αποκλείστηκαν από τους νέους καταυλισμούς μετά την εκκένωση της Ειδομένης:

«Η Ύπατη Αρμοστεία προσπαθούσε να περιφράξει τον χώρο και να διώξει τους αλληλέγγυους. Έλεγαν ότι έπρεπε να σταματήσουμε και ότι θα αναλάμβαναν εκείνοι όλη την ευθύνη. Αλλά αυτό δεν συνέβη ποτέ· αντιθέτως, ολοένα και περισσότερες ομάδες έρχονταν από το εξωτερικό, όπως, για παράδειγμα, η No Border Kitchen (Κουζίνα Χωρίς Σύνορα), που έφτασε να ετοιμάζει, σε συνεργασία με άλλες ομάδες, δέκα με δώδεκα χιλιάδες γεύματα τη μέρα. Με τις ΜΚΟ, τον πρώτο καιρό, ήμασταν όλοι μαζί, αλλά όταν ήρθε η Ύπατη Αρμοστεία, τα πράγματα άλλαξαν. Δεν ήθελαν τις ομάδες αλληλεγγύης στα πόδια τους, και η συνεργασία με τις ΜΚΟ άρχισε να χαλάει γιατί έκαναν αυτό που ήθελε η Ύπατη, μια και ήταν αυτή που έλεγε τις ροές του χρήματος. Αυτό που με τρελαίνει είναι που τώρα κατηγορούν όλοι μαζί τους αλληλέγγυους. Κι όμως, πίστεψέ με, το ένα εκατομμύριο των ανθρώπων που πέρασε από την Ει-

Κατάστημα της Western Union σε γκαράζ στο χωριό της Ειδομένης, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

δομένη ταϊσθηκε και εφοδιάστηκε με νερό και ρούχα χάρη κυρίως στους αλληλέγγυους».

Όπως φάνηκε στο κεφάλαιο για την πρώτη φάση, ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας περιοριζόταν αρχικά στο ενδιαφέρον που έδειξαν κάποιοι κάτοικοι της περιοχής για τις βιοτικές συνθήκες των μεταναστών, και στη βοήθεια που τους πρόσφεραν με κάποιες αναγκαίες προμήθειες. Ωστόσο, όταν στην περιοχή άρχισαν να εγκλωβίζονται ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι, ολοένα και περισσότεροι ντόπιοι κινητοποιήθηκαν για να τους στηρίξουν. Ένα μέλος μιας ελληνικής ΜΚΟ μας περιέγραψε πώς όλη αυτή η κινητοποίηση έγινε σταδιακά σημαντικό κομμάτι της τοπικής οικονομίας:

«Αυτό που συνέβη ήταν ότι, τελικά, έμαθαν να ανέχονται τους πρόσφυγες και να συνυπάρχουν μαζί τους, μια και στην περιοχή έπεφτε και πολύ χρήμα. Μπορείς να φανταστείς τον καταυλισμό με όλους αυτούς τους οργανισμούς απ' όλο τον κόσμο, συν τους εθελοντές και τις ομάδες αλληλεγγύης, να διαμένουν στα κοντινά χωριά και στην κωμόπολη; Επίσης, πολύς κόσμος από την περιοχή δούλεψε για τις ΜΚΟ, ακόμα και το κέτερινγκ το είχε πάρει μια τοπική επιχείρηση. Πολλά λεφτά, πάρα πολλά. Ήταν μια δύσκολη σχέση, με εντάσεις και ροπές συντηρητικές και ξενοφοβικές, αλλά την ίδια στιγμή υπήρχε μια σιωπηρή συμφωνία ότι, απ' τη στιγμή που οι πρόσφυγες είναι εδώ, μπορούμε κάλλιστα να εκμεταλλευτούμε την κατάσταση».

Απ' την άλλη πλευρά, ένας εργαζόμενος σε άλλη ελληνική ΜΚΟ μας τόνισε το γεγονός ότι υπήρχαν και πολλοί ντόπιοι που δεν είχαν κίνητρο το κέρδος και πρόσφεραν πολύτιμη βοήθεια χωρίς καν να τύχουν προβολής από τα ΜΜΕ:

«Ήταν πολύ συγκινητικό να βλέπεις την υποστήριξη των απλών ανθρώπων, το πώς άνοιξαν τα σπίτια τους. Υπήρχαν γέροι άνθρωποι που έρχονταν με τα αυτοκίνητά τους και έπαιρναν κόσμο από την Ειδομένη στο σπίτι τους, στην αρχή για λίγες μέρες, και αργότερα για να τους φιλοξενήσουν μόνιμα. Τέτοια υποστήριξη δεν την περίμενα με τίποτα! Κι όμως, αποσιωπήθηκε από τα ΜΜΕ. Έβλεπες την Ειδομένη στις ειδήσεις μόνο όταν έπεφταν δακρυγόνα, ή όταν υπήρχε νεκρός ή νεογέννητο, ή όταν την επισκεπτόταν κάποιος διάσημος ηθοποιός ή τραγουδιστής».

Τρίτη φάση: Ανάκτηση του ελέγχου - Καθιστώντας τους πρόσφυγες αόρατους

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ της εξέλιξης της Ειδομένης θα μπορούσε ουσιαστικά να χαρακτηριστεί ως ένας συνδυασμός:

- (α) της ανεξέλεγκτης μετακίνησης των προσφύγων, τόσο προς τον κύριο καταυλισμό ακριβώς πριν από τα σύνορα με την ΠΓΔ της Μακεδονίας, όσο και μεταξύ του κύριου και των γειτονικών καταυλισμών στην Ειδομένη,
- (β) του άτυπου χαρακτήρα των καταυλισμών αυτών,
- (γ) του πολλαπλασιασμού και της αυξανόμενης ποικιλίας των μη κρατικών δρώντων (ΜΚΟ, εγχώριων και διεθνών ακτιβιστών/εθελοντών) που εμπλέκονταν στους εν λόγω καταυλισμούς, και
- (δ) της ιδιαίτερης παρουσίας-απουσίας του ελληνικού κράτους και των δομών του.

Ο επακόλουθος άναρχος ανθρωπισμός υποχώρησε, ωστόσο, όταν ιδρύθηκαν καινούργιοι καταυλισμοί υπό κρατικό έλεγχο, και παράλληλα εφαρμόστηκαν ακόμα αυστηρότεροι περιορισμοί στη διέλευση των προσφύγων προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας – μια διαδικασία που ξεκίνησε στα τέλη του 2015 και αποτέλεσε μια τρίτη φάση εξέλιξης για την Ειδομένη. Πάντως, για αρκετούς μήνες, υπήρχε μια πολύμορφη αλληλοεπικάλυψη μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης φάσης, η οποία μάς δείχνει ότι οι τρεις φάσεις που διακρίνουμε εδώ δεν είναι τόσο ξεκάθαρες και διακριτές χρονικές περίοδοι, όσο ουσιαδώς ανάμεικτοι χρονότοποι.

Η πρώτη σοβαρή απόπειρα του ελληνικού κράτους να ανακτήσει τον έλεγχο της περιοχής της Ειδομένης σημειώθηκε μετά το κλείσιμο των συνόρων για όσους και όσες δεν προέρχονταν από τις χώρες «ΣΙΑ». Τότε ξεκίνησε μια προσπάθεια να πειστούν οι άνθρωποι που δεν τους επιτρεπόταν η διέλευση να αποχωρήσουν εθελοντικά από την περιοχή. Η προσπάθεια αυτή δεν απέδωσε ιδιαίτερα. Ωστόσο, μετά την πρώτη εκκένωση του καταυλισμού της Ειδομένης στις 9 Δεκεμβρίου του 2015, γύρω στα δύο χιλιάδες άτομα υποχρεώθηκαν να επιβιβαστούν σε λεωφορεία και να μεταφερθούν στην Αθήνα. Περίπου χίλια εξ αυτών κατέληξαν στο πρώην Ολυμπιακό Γήπεδο Τάε Κβον Ντο, που είχε μετατραπεί σε προσφυγικό καταυλισμό.⁵⁷ Εκεί, οι υποδομές και οι συνθήκες διαβίωσης και υγιεινής ήταν πολύ κακές, η έλλειψη ενημέρωσης διάχυτη και οι ενδείξεις κάποιου σχεδιασμού για το μέλλον ελάχιστες. Ένα ρεπορτάζ του Al Jazeera περιέγραφε τη χαοτική κατάσταση που επικρατούσε τότε εκεί:

57 ekathimerini.com (14/12/2016). "Migrant center to open at site of old airport" (<https://goo.gl/4h4rKp>).

Το πρατήριο καυσίμων στο Πολύκαστρο μετά τη βροχή, Δεκέμβριος 2015
(φωτογραφία: Maria Oshana).

Το Ορφανοτροφείο μετά την κατεδάφισή του, Ιούλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

«Μέσα στο στάδιο υπήρχαν κουβέρτες σκορπισμένες σε όλη την έκταση του διαπέδου, πολλές από τις οποίες ήταν στοιβαγμένες δίπλα σε ξέχειλους κάδους απορριμμάτων. Από τις τουαλέτες έτρεχαν βρομόνερα στους διαδρόμους, όπου κοιμόνταν οικογένειες [...]. Σε συνέντευξη Τύπου που έδωσε στα εγχώρια ΜΜΕ την Πέμπτη ο υπουργός Μεταναστευτικής Πολιτικής Γιάννης Μουζάλας παραδέχτηκε ότι οι αρχές δεν ήταν καλά προετοιμασμένες για την επιστροφή μεταναστών και προσφύγων στην πρωτεύουσα, όπου μοιράστηκαν σε τρεις προσωρινές δομές. “Δεν ξέρω πού θα πάνε οι μετανάστες έπειτα από εδώ”, είπε ο Μουζάλας. “Θα το μάθετε όταν συμβεί”». ⁵⁸

Καθώς ο αριθμός των εγκλωβισμένων στην Ελλάδα εξακολούθησε να αυξάνεται, και οι συνθήκες στην Ειδομένη και στους άλλους καταυλισμούς γίνονταν όλο και πιο αβάσταχτες, το κίνημα αλληλεγγύης μεγάλωνε κι αυτό. Την περίοδο αυτή, κάποιες ομάδες αποφάσισαν να καταλάβουν διάφορα άδεια κτήρια στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη με στόχο να προσφέρουν στους πρόσφυγες χώρους με ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης εντός των αστικών κέντρων, αλλά και να τους δώσουν την ευκαιρία να καθορίσουν οι ίδιοι τον τρόπο οργάνωσης της καθημερινότητάς τους. ⁵⁹ Η πρώτη χρονικά και πιο γνωστή κατάληψη στη Θεσσαλονίκη που πρόσφερε στέγη σε πρόσφυγες οι οποίοι είχαν απομακρυνθεί από τα σύνορα ήταν

το «Ορφανοτροφείο», ένα εγκαταλειμμένο, κρατικής ιδιοκτησίας κτήριο που είχε περάσει στην τοπική ορθόδοξη μητρόπολη και το οποίο καταλήφθηκε στις αρχές Δεκεμβρίου του 2015, μετά την πρώτη εκκένωση της Ειδομένης. Στο «Ορφανοτροφείο» έμειναν, για εφτά μήνες, αρκετές δεκάδες άνθρωποι σε μια δομή με χαρακτηριστικά αυτοοργάνωσης και σε συνεργασία με την τοπική κοινωνία πολιτών. Η κατάληψη εκκενώθηκε με βίαιο τρόπο στα τέλη Ιουλίου του 2016, και μπουλντόζες κατεδάφισαν το κτήριο, θάβοντας στα χαλάσματα μεγάλες ποσότητες ρουχισμού, τροφίμων και φαρμάκων, που είχαν συγκεντρωθεί από το τοπικό κίνημα αλληλεγγύης. Ο βάνουσος τρόπος που εκκενώθηκε το κτήριο, αμέσως μετά την επιτυχή διοργάνωση της κατασκήνωσης «No Border» στη Θεσσαλονίκη (που είχε φιλοξενήσει χιλιάδες συμμετέχοντες από πολλές χώρες), απεικονίζει τον τρόπο με τον οποίο επιχείρησε το ελληνικό κράτος να ανακτήσει τον έλεγχο του «προσφυγικού ζητήματος». Η κυρίαρχη προσέγγιση είχε δύο όψεις: την ποινικοποίηση της αλληλεγγύης ⁶⁰ και μια σαφή προτίμηση για τις «ανθρωπιστικές μπίζνες», μια επιλογή αποκαλυπτική του κρατικού οράματος για τη θέση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία: άορατοι, εκτός αστικού χώρου, και μακριά από τους προβολείς των διεθνών ΜΜΕ που είχαν αποκαλύψει τις άθλιες συνθήκες στην Ειδομένη.

Δεδομένων των πολύ δυσχερών συνθηκών και των προβλημάτων που αναπόφευκτα προκύπτουν σε τέτοια εγχειρήματα, η κατάληψη του «Ορφανοτροφείου» φαίνεται να λειτούργησε αρκετά καλά. Όχι μόνο παρείχε στους πρόσφυγες στέγη και τη δυνατότητα να καλύψουν κάποιες βασικές τους ανάγκες, αλλά λειτούργησε και ως χώρος συμμετοχής και ένταξης. Οι κάτοικοι της γειτονιάς αποδέχτηκαν την παρουσία των προσφύγων και σε ορισμένες περιπτώσεις στήριξαν το εγχείρημα ενεργά. Ένας ακτιβιστής από τη Θεσσαλονίκη μάς αφηγήθηκε πώς λειτούργούσε το «Ορφανοτροφείο»:

«Νομίζω ότι στο Ορφανοτροφείο γινόταν πολύ καλή δουλειά. Υπήρχε μια κουζίνα, υπήρχαν δωμάτια και κοινόχρηστοι χώροι, υπήρχε χώρος ιατρικής βοήθειας και αποθήκη. Θεωρώ επίσης ότι η εκκένωση των καταλήψεων, και ιδίως του Ορφανοτροφείου, ήταν μεγάλο λάθος γιατί ειδικά αυτό πρόσφερε ένα ζωντανό παράδειγμα για το πώς οι μετανάστες μπορούν να ενταχθούν στην κοινωνία. Είχαν βγάλει όλοι ΑΜΚΑ, τις κάρτες τους για ιατρικές επισκέψεις, είχαν αναπτύξει σχέσεις με την κοινωνία. Επίσης, ήταν ένα κτήριο εγκαταλειμμένο, που είχε ξαναμπει σε λειτουργία. Οι καταλήψεις πρόσφεραν καταλύματα καλής ποιότητας χωρίς να

58 aljazeera.com (12/12/2015). “Anger in Greek refugee camp after Idomeni eviction” (<https://goo.gl/ztYxtq>).

59 www.washingtonpost.com (5/8/2016). “Welcome to Greece’s refugee squats” (<https://wapo.st/2N8eh17>).

60 roarmag.org (2016). “Criminalizing solidarity: Syriza’s war on the movements” (<https://roarmag.org/essays/criminalizing-solidarity-movement-refugees-greece/>).

ενοχλούν κανέναν. Το “Ορφανοτροφείο” το υποδέχτηκαν πολύ θετικά οι κάτοικοι της Τούμπας, που είναι, έτσι κι αλλιώς, εργατική συνοικία: υπήρχαν πολλοί που μας επισκέπτονταν, γιαγιάδες έφερναν πράγματα, έπιαναν κουβέντα με τους ενοίκους».

Από τα τέλη Φεβρουαρίου του 2016 και μετά, όταν η πρόσβαση στον τυποποιημένο, νόμιμο διάδρομο απαγορεύτηκε στους Αφγανούς και έγινε πια προφανές ότι σύντομα θα έκλεινε για όλους αφήνοντας δεκάδες χιλιάδες μετανάστες εγκλωβισμένους στην Ελλάδα, το ελληνικό κράτος ξεκίνησε να ετοιμάζει επίσημους καταυλισμούς στη Βόρεια Ελλάδα. Υποτίθεται ότι οι περισσότεροι από αυτούς θα ήταν προσωρινοί, και σε κάποιες περιπτώσεις στήθηκαν στο πόδι. Η κυβέρνηση εντόπιζε πιθανές τοποθεσίες, κατά κανόνα μεγάλους χώρους σε απομακρυσμένες περιοχές –πρώην στρατιωτικές εγκαταστάσεις ή εγκαταλειμμένες αποθήκες σε βιομηχανικές ζώνες–, τις ενοικίαζε αν ήταν απαραίτητο –συχνά σε πολύ υψηλές τιμές– και τις γέμιζε με σκηνές. Σε πολλές περιπτώσεις, δεν γινόταν καμία προετοιμασία για τις υπόλοιπες αναγκαίες υποδομές: δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό ή ηλεκτρισμός, και συχνά δεν υπήρχαν καν αρκετές τουαλέτες ή ντουζιέρες. Κι όμως, αυτές οι δομές χαρακτηρίζονταν καταυλισμοί και άνοιγαν κανονικά. Οι ανεπαρκείς υποδομές και υπηρεσίες στους νέους καταυλισμούς υπέστησαν σφοδρή κριτική, μια και οι συνθήκες που επικρατούσαν σε αυτούς πολλές φορές απλώς αναπαρήγαγαν εκείνες της Ειδομένης. Ένας εργαζόμενος ελληνικής ΜΚΟ με εμπειρία και από την Ειδομένη μάς μίλησε για τη νέα κατάσταση:

«Σιγά σιγά, εμφανίστηκαν καινούργιοι καταυλισμοί. Στημένοι βιαστικά, χωρίς βασικές υπηρεσίες όπως ιατρική βοήθεια ή καθαριότητα, χωρίς πόσιμο νερό, χωρίς τουαλέτες. Σε αυτούς τους καταυλισμούς δεν έφτιαξαν τίποτε άλλο παρά μικρές Ειδομένες. Οι άνθρωποι δεν βρίσκονταν πια στα σύνορα, αλλά οι συνθήκες διαβίωσης παρέμεναν φριχτές. Σε κάποιους καταυλισμούς δεν υπήρχε γιατρός παρά για μία βάρδια. Το φαγητό ήταν εξίσου απαίσιο παντού, γιατί τις συμβάσεις για όλους τους καταυλισμούς τις πήρε μία εταιρεία. Ιδίως το καλοκαίρι, ο κόσμος έτρωγε σαπισμένα τρόφιμα».

Ωστόσο, σε αντίθεση με τους άτυπους καταυλισμούς της Ειδομένης, στους επίσημους καταυλισμούς όχι μόνο ελεγχόταν αυστηρά η κίνηση των μεταναστών, αλλά περιορίστηκε και σε κάποιες περιπτώσεις απαγορεύτηκε και η είσοδος των εθελοντών, των ΜΚΟ και των δημοσιογράφων. Ήταν μια ακόμα ένδειξη της νέας προσέγγισης που είχαν υιοθετήσει οι ελληνικές αρχές, στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν τον έλεγχο του «προσφυγικού ζητήματος»: η επιδίωξή τους ήταν να καταστήσουν τους πρόσφυγες αόρατους κρατώντας τους μακριά από την υπόλοιπη κοινω-

νία, αφήνοντας όμως ανοιχτή την πόρτα στις ευκαιρίες για ανθρωπιστικές μπίζνες.

«Γεμίζοντας» τους νέους καταυλισμούς

Οι ελληνικές αρχές ακολούθησαν στην αρχή δύο στρατηγικές για να γεμίσουν τους νέους καταυλισμούς. Τα λεωφορεία που μετέφεραν μετανάστες από τα λιμάνια προς την Ειδομένη κατευθύνονταν πλέον προς αυτούς, συχνά χωρίς οι επιβάτες να το ξέρουν ή και παρά τη θέλησή τους. Με την άφιξή τους στους επίσημους καταυλισμούς, οι πρόσφυγες απογοητευόταν, όχι μόνο από τον προορισμό αυτόν καθαυτόν, αλλά και από τις συνθήκες που έβρισκαν εκεί. Ένα μέλος ελληνικής ΜΚΟ που εργάστηκε ανάμεσα τους για πολύ καιρό, θυμόταν καλά τη δυσπιστία και το άγχος τους:

«Υπήρχαν άνθρωποι που έρχονταν στο γραφείο και μας έλεγαν: “Δεν ήξερα πού με πήγαιναν, μόλις βγήκα απ’ το πλοίο με έβαλαν σε ένα λεωφορείο και τώρα είμαι εδώ, στα Διαβατά”. Νόμιζαν πως θα πήγαιναν στην Ειδομένη. Οι συνθήκες ήταν τόσο απαράδεκτες, ώστε οι πρώτοι που υποχρεώθηκαν να πάνε σε αυτούς τους λεγόμενους “καταυλισμούς” δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι είχαν φτάσει στον προορισμό τους! Μας έλεγαν: “Πώς μπορώ να εμπιστευτώ τις διαδικασίες μιας χώρας, εν προκειμένω της Ελλάδας ή και της Ευρωπαϊκής Ένωσης ακόμα, όταν βάζουν εμένα και τα πέντε παιδιά μου να κοιμηθούμε σε μια σκηνή μέσα στη λάσπη;»

Την ίδια στιγμή, όσοι παρέμεναν στους άτυπους καταυλισμούς της Ειδομένης ενθαρρύνονταν να μετακομίσουν οικειοθελώς στους νέους καταυλισμούς, και όχι μόνο από κρατικούς λειτουργούς. Και η Ύπατη Αρμοστεία διαφήμιζε αυτή τη δυνατότητα, ενημερώνοντας τον κόσμο ότι οι συνθήκες στους επίσημους καταυλισμούς ήταν πολύ καλύτερες, και πως η μετακίνησή τους εκεί θα τους επέτρεπε να υποβάλλουν αιτήσεις για μετεγκατάσταση και οικογενειακή επανένωση σε άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντούτοις, όπως θα διαπίστωναν σύντομα όσοι αποδέχονταν την προσφορά, στους νέους καταυλισμούς δεν υπήρχε καμία δυνατότητα να αιτηθούν οτιδήποτε, και οι συνθήκες ήταν τόσο απαράδεκτες, ώστε, πολύ συχνά, δεν είχαν καμία διαφορά από εκείνες που επικρατούσαν στους άτυπους καταυλισμούς της Ειδομένης.⁶¹ Παρ’ όλα αυτά, η εκστρατεία πειθούς εκ μέρους του κράτους και της Ύπατης Αρμοστείας εντάθηκε. Στα τέλη Απριλίου του 2016, για παράδειγμα, οι ελληνικές αρχές διένειμαν ένα φυλ-

61 bordermonitoring.eu (13/3/2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/03/13/13-03-2016/>).

λάδιο στην Ειδομένη,⁶² μεταφρασμένο σε διάφορες γλώσσες, που έγραφε μεταξύ άλλων τα εξής:

Αυτός ο καταυλισμός δεν καλύπτει καμία από τις βασικές καθημερινές σας ανάγκες και θα σταματήσει να λειτουργεί. Θα μετακινηθείτε, με γρήγορο και εύτακτο τρόπο, στους καταυλισμούς που λειτουργούν υπό την αιγίδα του ελληνικού κράτους [...]. Αμέσως μετά την είσοδό σας στη δομή υποδοχής, οι ελληνικές αρχές θα σας ενημερώσουν για το δικαίωμά σας να αιτηθείτε άσυλο στην Ελλάδα.

Η στρατηγική «εθελούσιας εκκένωσης» των άτυπων καταυλισμών της Ειδομένης μάλλον απέτυχε, και η αποτυχία αυτή οφειλόταν εν μέρει στο ότι μαθεύτηκε πόσο κακές ήταν οι συνθήκες που επικρατούσαν στους επίσημους καταυλισμούς, αλλά όχι μόνο. Για ψυχολογικούς λόγους, πολλοί πρόσφυγες δεν ήθελαν να αφήσουν τη θέση που είχαν δίπλα στα σύνορα, στην οποία κάποιοι είχαν περάσει ήδη αρκετές βδομάδες. Σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας, στα τέλη Μαρτίου του 2016, περίπου είκοσι χιλιάδες μετανάστες διέμεναν στη Βόρεια Ελλάδα, οι μισοί εκ των οποίων στην Ειδομένη. Οι άλλοι μισοί είχαν διασκορπιστεί στους πέντε επίσημους καταυλισμούς της περιφέρειας, που ήταν ανοικτοί ήδη από τότε. Περίπου τέσσερις χιλιάδες άνθρωποι φιλοξενούνταν στο Χέρσο (επίσημη χωρητικότητα: δυόμισι χιλιάδες), τρεις χιλιάδες στη Νέα Καβάλα (επίσημη χωρητικότητα: δυόμισι χιλιάδες), δύο χιλιάδες τριακόσιοι στα Διαβατά (επίσημη χωρητικότητα: δυόμισι χιλιάδες), εννιάκόσιοι στα Γιαννιτσά (επίσημη χωρητικότητα: οχτακόσιοι) και τετρακόσιοι στη Βέροια (επίσημη χωρητικότητα: τετρακόσιοι).⁶³ Βεβαίως, αυτοί οι αριθμοί κάθε άλλο παρά στατικοί ήταν, μια και υπήρχαν συνεχείς ροές ανθρώπων μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων καταυλισμών. Πολλοί πρόσφυγες δοκίμαζαν για να αποφασίσουν ποια ήταν η καλύτερη επιλογή: πού θα έβρισκαν ένα αρκετά καλό μέρος για να μείνουν, το οποίο όμως θα τους επέτρεπε να συνεχίσουν το ταξίδι τους ή, έστω, να αιτηθούν ένα καλύτερο καθεστώς διαμονής; Ένας ακτιβιστής που εργαζόταν για μια ελληνική ΜΚΟ στην Ειδομένη μάς περιέγραψε τους ενεργούς εκείνο τον καιρό παράγοντες έλξης και άπωσης ανάμεσα στους διάφορους καταυλισμούς:

«Η Ειδομένη ήταν σαν μαγνήτης: “Πρέπει να πάω στην Ειδομένη, είτε ανοίξουν τα σύνορα είτε όχι”. Αλλά στην Ειδομένη οι άνθρωποι σκέφτονταν: Πρέπει να βρω μια καλύτερη σκηνή, ένα καλύτερο μέρος για να τη στήσω, ένα δωμάτιο, ένα σπίτι. Έτσι, αυτοί από τους

επίσημους καταυλισμούς εξακολούθησαν να πηγαίνουν στην Ειδομένη, ακόμα κι όταν εκείνοι που ήταν στην Ειδομένη έφευγαν. Δεν υπήρχε ενημέρωση».

Η αναλογία των προσφύγων που διέμεναν σε επίσημους και ανεπίσημους καταυλισμούς άλλαξε απότομα όταν οι δεύτεροι εκκενώθηκαν οριστικά τον Μάιο του 2016 και οι περισσότεροι παραμένοντες σε αυτούς υποχρεώθηκαν να μεταφερθούν σε κάποιον από τους πρώτους – ή να «εξαφανιστούν». Μία εργαζόμενη μιας ελληνικής ΜΚΟ μας εξήγησε τι σήμαινε αυτό στην πράξη:

«Όσοι βρίσκονταν στους καταυλισμούς ήταν κυρίως άνθρωποι που είχαν φτάσει τον Φεβρουάριο ή τον Μάρτιο, μόνο και μόνο για να δουν την πόρτα να κλείνει στα μούτρα τους. Κάποιοι είχαν ακόμα στα χέρια το χαρτί με τον αριθμό που είχε η ομάδα τους για να περάσει τα σύνορα. Κάποιοι είχαν όντως φτάσει μπροστά στη συνοριακή πύλη όταν τους είπαν ότι δεν τους επιτρεπόταν πια να περάσουν. Στην Ειδομένη μπορούσαμε τουλάχιστον να πούμε ότι οι άνθρωποι ήταν εκεί από επιλογή, ενώ τώρα τους αναγκάζεις να πάνε στους [καινούργιους] καταυλισμούς. Και όσο περισσότερη πίεση δέχονται οι άνθρωποι, τόσο χειρότερες γίνονται οι συνθήκες, τόσο περισσότερο ανεβαίνουν και οι άλλες εντάσεις. Αυτό αντιμετωπίζουμε τώρα. Όλοι αναφέρονται στην κακή διατροφή, στις κακές συνθήκες. Το κράτος τούς λέει να κάνουν υπομονή, γιατί δεν μπορεί να τους προσφέρει κάτι καλύτερο προς το παρόν. Αλλά δεν ξέρω αν είναι λογικό να το ζητάς αυτό από ανθρώπους που, εκτός από τον καιρό που πέρασαν στην Ειδομένη, ζουν με τα παιδιά τους από τον Ιούνιο μέχρι τον Σεπτέμβριο σε μια σκηνή, σε ένα μέρος όπου το φαγητό δεν είναι καλό, όπου όταν βρέχει η σκηνή τους γεμίζει νερό κι όπου τους τρώει όλη μέρα ο ήλιος, γιατί δεν υπάρχει ούτε ένα δέντρο για σκιά».

Η ζωή στους επίσημους καταυλισμούς

Προκειμένου να δώσουμε μια εικόνα του πώς ήταν οι επίσημοι καταυλισμοί και οι συνθήκες διαβίωσης σε αυτούς, τόσο όταν άνοιξαν, όσο και αργότερα, θα περιγράψουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τρεις από αυτούς: το Χέρσο, τη Νέα Καβάλα και τα Διαβατά. Επιπλέον, θα περιγράψουμε και τον καταυλισμό στα Λαγκαδικία, ο οποίος ξεχώρισε λόγω των προσπαθειών των φιλοξενούμενων προσφύγων να οργανώσουν οι ίδιοι την καθημερινότητά τους εκεί, μια πρωτοβουλία που μάλλον δεν ενθουσίασε τους αρμόδιους για τις υποδομές και τη λειτουργία του καταυλισμού κρατικούς

62 bordermonitoring.eu (26/4/2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/30/26-4-2016-idomeni-flyer-by-greek-authorities/>).

63 UNHCR (2016). “Site profiles - Greece” (<http://data2.unhcr.org/en/documents/download/47297>).

Χέρσο, Μάρτιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

λειτουργούς.⁶⁴ Τέλος, θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε κάποια βασικά σημεία που αφορούν τις συνθήκες στους επίσημους καταυλισμούς, τα οποία τόνισαν οι ίδιοι άνθρωποι που μας μίλησαν.

Το Χέρσο είναι ένα χωριό είκοσι χιλιόμετρα μακριά από την Ειδομένη, με λιγότερους από χίλιους κατοίκους. Λίγες εκατοντάδες μέτρα έξω από το χωριό, σε ένα παλιό στρατόπεδο, εύκολα προσβάσιμο με τα πόδια αλλά χωρίς συγκοινωνιακή σύνδεση, στήθηκαν μικρές σκηνές για να φιλοξενήσουν αρκετές χιλιάδες ανθρώπους. Ο καταυλισμός ήταν περιφραγμένος, και όποιος έμπαινε περνούσε από έλεγχο στην πύλη, η οποία άνοιξε επισήμως στις 24 Φεβρουαρίου του 2016.⁶⁵ Όταν άνθρωποι του Moving Europe επισκέφτηκαν τον καταυλισμό μερικές βδομάδες αργότερα,⁶⁶ ανέφεραν ότι οι υποδομές του ήταν πολύ ελλιπείς και ότι δεν προσφερόταν απολύτως καμία δυνατότητα υποβολής αιτήματος για άσυλο ή μετεγκατάσταση, παρά τις υποσχέσεις που μοίραζαν οι αρμόδιοι στην Ειδομένη για να πείσουν τους εκεί εγκατεστημένους να μετακινηθούν:

«Υπάρχει ένα στρώμα λάσπης περίπου είκοσι εκατοστών, που καλύπτει όλο τον καταυλισμό, συμπεριλαμβανομένου του εσωτερικού των σκηνών. Το φαγητό που διανεμήθηκε εδώ τις τελευταίες μέρες ήταν κρύο και ληγμένο. Υπάρχουν παντού σκουπίδια και πουθενά η παραμικρή παρουσία ΜΚΟ. Άνθρωποι από την Ύπατη

64 Κάποιοι από τους συγγραφείς επισκέφτηκαν τον καταυλισμό τον Ιούλιο 2016, δύο μήνες μετά την οριστική εκκένωση της Ειδομένης.

65 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (02/03/2016). Σύνοψη ενημέρωση από Ειδομένη (2/3/2016-1/3/2016) (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/541-syntomi-enimerosi-apo-eidomeni-29-2-2016-25-2-2016>).

66 bordermonitoring.eu (13/3/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/03/13/13-03-2016/>).

Χέρσο, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

Αρμοστεία ήρθαν πριν από μερικές μέρες, έκαναν έναν γύρο κι έφυγαν. Τις υποσχέσεις της Ύπατης Αρμοστείας περί δυνατότητας εγγραφής στο πρόγραμμα μετεγκατάστασης τις θυμίζει μόνο ένας εγκαταλειμμένος λευκός θαλαμίσκος, ξεχασμένος σε μια έρημη γωνιά του καταυλισμού, δίπλα στους παλιούς κοιτώνες».

Κάποιες βδομάδες μετά, οι απεσταλμένοι του Moving Europe επισκέφτηκαν εκ νέου τον καταυλισμό και, σύμφωνα με την έκθεσή τους, οι συνθήκες ήταν μεν βελτιωμένες, αλλά σε πολύ μικρό βαθμό. Είχε περάσει πάνω από ένας μήνας από τα εγκαίνια, κι όμως, ο καταυλισμός είχε ακόμα ελάχιστες τουαλέτες και ντουζιέρες. Σύμφωνα με το Moving Europe, ο καταυλισμός φιλοξενούσε σε εκείνη τη φάση δυόμισι χιλιάδες άτομα που κοιμόνταν σε τετρακόσιες σαράντα σκηνές χωρίς στρώματα – ακόμα και οι σοβαρά άρρωστοι που χρειάζονταν ειδική μεταχείριση. Πολλοί είχαν ήδη ξεκινήσει να εγκαταλείπουν τον καταυλισμό χωρίς να ενημερώνουν τη διοίκηση, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια αναντιστοιχία ανάμεσα στον αριθμό των φιλοξενούμενων σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία και στον –πολύ χαμηλότερο– πραγματικό.⁶⁷ Στα τέλη Απριλίου του 2016 ξέσπασαν ταραχές στον καταυλισμό, κατά τις οποίες οι προσωρινά διαμένοντες μετανάστες πέταξαν έξω από το στρατόπεδο τους ανθρώπους της διοίκησης. Οι διαμαρτυρίες που πυροδότησαν τα επεισόδια οφείλονταν κυρίως στην ακραία αβεβαιότητα που βίωναν οι μετανάστες, έχοντας ήδη περάσει στον καταυλισμό βδομάδες ή ακόμα και μήνες σε πολύ δύσκολες συνθήκες, χωρίς δυνατότητα υποβολής αιτήματος για άσυλο στην Ελλάδα, μετεγκατάστασης ή οικογενειακής επανένωσης, και χωρίς την παραμικρή ενημέρωση για το

67 bordermonitoring.eu (24/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/24/24-04-2016/>).

Νέα Καβάλα, Απρίλιος 2016 (πηγή: Moving Europe).

μέλλον τους.⁶⁸ Τον Οκτώβριο του 2016, ο επίσημος αριθμός των φιλοξενούμενων στον καταυλισμό του Χέρσου είχε υποχωρήσει στους χίλιους περίπου, που σημαίνει ότι πολλοί τον εγκατέλειψαν και εξαφανίστηκαν, είτε μένοντας στην Ελλάδα παράτυπα, είτε κατορθώνοντας να περάσουν τα σύνορα με άτυπα μέσα. Ο καταυλισμός έκλεισε επισήμως τον Δεκέμβριο του 2016, όταν οι άνθρωποι που είχαν απομείνει σε αυτόν μετακινήθηκαν σε διαμερίσματα, ξενοδοχεία ή άλλους καταυλισμούς.⁶⁹

Ο καταυλισμός της Νέας Καβάλας βρίσκεται κοντά στον ανεπίσημο καταυλισμό που είχε δημιουργηθεί στο πρατήριο καυσίμων έξω από το Πολύκαστρο, στο χώρο ενός παλιού στρατιωτικού αεροδρομίου. Παραμένει μέχρι σήμερα ανοιχτός, παρότι είχε ανακοινωθεί επίσημα το κλείσιμό του ήδη από τον Σεπτέμβριο του 2016.⁷⁰ Άνοιξε στις 28 Φεβρουαρίου του 2016, ελάχιστες μέρες μετά τον καταυλισμό του Χέρσου.⁷¹ Τους πρώτους μήνες, οι φιλοξενούμενοι έμεναν σε εξακόσιες μικρές σκηνές σε πολύ άσχημες συνθήκες, με κακές υποδομές και υπηρεσίες, ενώ η γενικότερη λειτουργία της διοίκησης ήταν μάλλον ανεπαρκής.⁷² Η κατάσταση έμοιαζε πολύ με

εκείνη του Χέρσου, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Η έκθεση του Moving Europe περιέγραφε ως εξής τις συνθήκες που επικρατούσαν στον καταυλισμό τον Απρίλιο του 2016:⁷³

Αυτή τη στιγμή, στον καταυλισμό Νέας Καβάλας κοντά στο Πολύκαστρο ζουν περίπου τριεσήμερις χιλιάδες άτομα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία. Αλλά κανείς δεν ξέρει πόσα όντως βρίσκονται εκεί. Μας είπαν ότι πολλά άτομα που εγγράφονται στον καταυλισμό τον εγκαταλείπουν έπειτα από μερικές μέρες για να γυρίσουν στην Ειδομένη ή να πάνε αλλού, χωρίς να ενημερώνουν τη διοίκηση. Μέσα στον καταυλισμό βρίσκονται μερικές εκατοντάδες μικρές σκηνές και κάποιες μεγάλες. Στην είσοδο, αστυνομικοί ή στρατιώτες ελέγχουν την ειδική ταυτότητα με την οποία εφοδιάζονται οι φιλοξενούμενοι ή την άδεια εισόδου, αλλά στο φράχτη που περιβάλλει τον καταυλισμό έχουν ανοιχτεί ήδη τρύπες. Φιλοξενούμενοι μετανάστες μάς είπαν ότι κάθε μέρα τρώνε ρυζομακάρονα. Όσοι έχουν χρήματα, αγοράζουν σνακ και αναψυκτικά από την καντίνα του καταυλισμού. Οι τουαλέτες και οι ντουζιέρες δεν επαρκούν. Δεν υπάρχει δυνατότητα υποβολής αιτήματος ασύλου, μετεγκατάστασης ή επανεγκατάστασης εντός του καταυλισμού [...]. Στη Νέα Καβάλα, είναι εξαιρετικά ασαφές ποιος είναι υπεύθυνος για όσα συμβαίνουν τώρα ή θα συμβούν στο μέλλον. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια ενός εργαζόμενου της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ, που συναντήσαμε έξω από τον καταυλισμό: «Κανείς δεν ξέρει τίποτα».

Για μήνες, οι συνθήκες στον καταυλισμό της Νέας Καβάλας δεν βελτιώνονταν. Έτσι, μάλλον φυσιολογικά, τον Ιούλιο του 2016 παρέμεναν σε αυτόν μόλις χίλια πεντακόσια άτομα, κυρίως Κούρδοι και Γεζίντι, που είχαν μεταφερθεί κατευθείαν εκεί μόλις έφτασαν στην Ελλάδα.⁷⁴ Μόνο πολύ αργότερα οι σκηνές αντικαταστάθηκαν από κοντέινερ.⁷⁵ Όπως στο Χέρσο, οι συνθήκες που επικρατούσαν στον καταυλισμό πυροδότησαν διαμαρτυρίες: οι μετανάστες απέκλεισαν τον αυτοκινητόδρομο τον Μάρτιο του 2016⁷⁶ και πραγματοποίησαν πορεία προς το κοντινό Πολύκαστρο τον Απρίλιο.⁷⁷

68 bordermonitoring.eu (29/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/05/02/29-04-2016-cherso/>).

69 greecevol.info (7/9/2016). "Cherso" (<https://bit.ly/2NGseOk>) - https://www.ecoi.net/en/file/local/1254956/1930_1485858949_greecefactsheetdecember-2016.pdf

70 stokokkino.gr (6/9/2016). «Ποια κέντρα φιλοξενίας στην Κεντρική Μακεδονία κλείνουν και ποια αναβαθμίζονται» (<https://goo.gl/9qzfHC>).

71 Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (02/03/2016). Σύνοψη ενημέρωση από Ειδομένη (2/3/2016-1/3/2016) (<https://www.gcr.gr/el/component/k2/item/541-syntomi-enimerosi-apo-eidomeni-29-2-2016-25-2-2016>).

72 bordermonitoring.eu (24/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/24/24-04-2016/>).

73 bordermonitoring.eu (7/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/07/a-visit-to-nea-kavala-camp/>).

74 travellingbureau.blogspot.eu (24/7/2016). "Nea Kavala: Abgedrängt auf Militärcamp ohne fließendes Wasser" (<http://travellingbureau.blogspot.eu/2016/07/24/nea-kavala/>).

75 weareherecentre.org (2016). "Nea Kavala camp" (<http://weareherecentre.org/nekavala/>).

76 bordermonitoring.eu (23/3/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/03/24/23-3-2016/>).

77 bordermonitoring.eu (24/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni>).

Διαβατά, Απρίλιος 2016 (πηγή: *Moving Europe*).

Τον Φεβρουάριο του 2017, είχαν απομείνει στον καταυλισμό μόλις οχτακόσια πενήντα τρία άτομα.⁷⁸

Ο καταυλισμός των Διαβατών ήταν ο πρώτος που άνοιξε στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, πριν από την εκκένωση της Ειδομένης (μετά άνοιξαν αρκετοί ακόμα). Ο χώρος του καταυλισμού βρίσκεται στα περίχωρα της πόλης και, όπως στο Χέρσο και στη Νέα Καβάλα, ήταν παλιότερα στρατιωτική εγκατάσταση. Ο καταυλισμός άνοιξε στις 24 Φεβρουαρίου 2016 και λειτουργεί ακόμη και σήμερα. Με συνολική χωρητικότητα δυόμισι χιλιάδων ατόμων, τον Ιούνιο 2016 φιλοξένησε χίλιους οχτακόσιους τέσσερις πρόσφυγες σε εκατόν εβδομήντα μία σκηνές και εκατόν τριάντα τέσσερις «προσφυγικές οικιστικές μονάδες».⁷⁹ Μόλις μια μέρα αφότου άνοιξε, και αψηφώντας τις αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν παραταχθεί για να εμποδίσουν τον κόσμο να φύγει, εκατοντάδες φιλοξενούμενοι γκρέμισαν το φράχτη του καταυλισμού και ξεκίνησαν να περπατούν προς την Ειδομένη.⁸⁰ Η έκθεση του *Moving Europe* δίνει μια εικόνα για τις συνθήκες που επικρατούσαν στα Διαβατά τον Απρίλιο 2016:⁸¹

Η έκταση περιβάλλεται από έναν φράχτη που δεν είναι ικανός να σταματήσει τον οποιονδήποτε θέλει να μπει στον καταυλισμό ή να

Λαγκαδίκια, Αύγουστος 2016 (πηγή: *Moving Europe*).

βγει από αυτόν άτυπα, γιατί είναι ήδη γεμάτος τρύπες. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει μια επίσημη είσοδος, όπου ελέγχονται όσοι μπαίνουν στον καταυλισμό από την αστυνομία ή τον στρατό [...]. Ένας φιλοξενούμενος μας έλεγε ότι το μόνο φαγητό που διανέμεται όλη τη μέρα είναι ένας χυμός το πρωί και μια μερίδα ρυζομακάρονα με ψωμί το μεσημέρι – το βράδυ τίποτα. Επίσης, μας ανέφερε ότι σε πολλές σκηνές κοιμούνται δύο οικογένειες μαζί, και σε κάποιες ακόμα και τρεις. Οι μόνοι άντρες φιλοξενούνται στο κτήριο που υπάρχει στον καταυλισμό.

Τον Απρίλιο 2016, περίπου είκοσι πέντε σκηνές καταστράφηκαν από πυρκαγιά. Αν και κανείς από τους ενοίκους δεν τραυματίστηκε, όλα τους τα υπάρχοντα χάθηκαν: ρούχα, διαβατήρια, χρήματα. Φαίνεται ότι η πυρκαγιά οφείλεται σε μια ανοικτή φωτιά που κάποιοι άναψαν για να μαγειρέψουν, και εξαπλώθηκε γρήγορα λόγω του δυνατού ανέμου και της πολύ μικρής απόστασης μεταξύ των σκηνών.⁸² Έπειτα από μια μακρά περίοδο ταραχών και διαδηλώσεων, στα Διαβατά έμειναν, στις 21 Φεβρουαρίου 2017 και ενώ στη θέση των σκηνών στήνονταν κοντέινερ, μόλις τριακόσια εξήντα τρία άτομα.⁸³ Τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας δείχνουν ότι ο αριθμός των φιλοξενούμενων στον καταυλισμό δεν άλλαξε μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού.⁸⁴ Στις 17 Αυγούστου του 2017, οι ένοικοι του

bordermonitoring.eu/2016/04/24/24-04-2016/).

78 aida (2017). "Country Report: Greece" (http://www.asylumineurope.org/sites/default/files/report-download/aida_gr_2016update.pdf).

79 https://en.wikipedia.org/wiki/Diavata_refugee_camp#cite_note-week5-3

80 bordermonitoring.eu (25/2/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/02/25/25-02-2016/>).

81 bordermonitoring.eu (21/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/21/21-04-2016/>).

82 bordermonitoring.eu (5/4/2016). "Live Ticker Eidomeni" (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/04/06/5-4-2016-a-visit-to-the-diavata-camp/>).

83 aida (2017). "Country Report: Greece" (http://www.asylumineurope.org/sites/default/files/report-download/aida_gr_2016update.pdf).

84 UNHCR (2017). "Site Profiles June 2017" (<https://data2.unhcr.org/en/documents/download/58471>).

καταυλισμού απέκλεισαν την είσοδο διαμαρτυρόμενοι για την επικείμενη τότε άφιξη νεοφερμένων από τα νησιά, με τους οποίους θα έπρεπε να μοιραστούν τα δίκωρα κοντέινερ όπου έμεναν με τις οικογένειές τους.⁸⁵

Τον Απρίλιο του 2016, άνοιξε κι άλλος καταυλισμός στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, κοντά στο χωριό Λαγκαδίκια, περίπου σαράντα χιλιόμετρα μακριά από την πόλη. Ο καταυλισμός λειτουργούσε κι αυτός σε πρώην στρατιωτική έκταση υπό την κοινή διοίκηση του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής και της Ύπατης Αρμοστείας. Οι περισσότεροι από τους χίλιους περίπου φιλοξενούμενους (κυρίως οικογένειες) που έμεναν εκεί τους πρώτους μήνες προέρχονταν από την Ειδομένη. Τους είχαν υποσχεθεί, κυρίως η Ύπατη Αρμοστεία, ότι οι συνθήκες στα Λαγκαδίκια θα ήταν πολύ καλύτερες και πως σύντομα θα είχαν πρόσβαση στις διαδικασίες οικογενειακής επανένωσης και μετεγκατάστασης. Είχε μάλιστα κυκλοφορήσει κι ένα βίντεο, παραγωγής της Ύπατης Αρμοστείας, όπου τα Λαγκαδίκια διαφημιζόνταν ως ένα μέρος «πλήρους αξιοπρέπειας». Όταν όμως μεταφέρθηκαν εκεί, οι πρόσφυγες διαπίστωσαν ότι οι περισσότερες υποσχέσεις ήταν κενές περιεχομένου.⁸⁶

Όταν κάποιοι από τους συγγραφείς της παρούσας μελέτης επισκεφτήκαμε τον καταυλισμό, το πρώτο πράγμα που μας έκανε εντύπωση ήταν τα πολλά ενοικιαζόμενα αυτοκίνητα που ήταν σταθμευμένα στο δρομάκι που οδηγούσε στην είσοδο, ενδεικτικά της έντονης παρουσίας επαγγελματιών και εθελοντικών ομάδων από το εξωτερικό στον καταυλισμό. Στην είσοδο μας περίμενε προσωπικό ασφαλείας τριών διαφορετικών ειδών (αστυνομία, στρατονομία και ιδιωτική εταιρεία φύλαξης), το οποίο έλεγξε τις ταυτότητές μας και, έπειτα από μια σύντομη συνομιλία, μας επέτρεψε να περπατήσουμε στον καταυλισμό για μισή ώρα. Είδαμε σκηνές της Ύπατης Αρμοστείας των έξι ατόμων, όπως και κοντέινερ εξοπλισμένα με ντουζιέρες και τουαλέτες. Όλη η έκταση ήταν περιφραγμένη, αλλά ένα τμήμα με πολλά κοντέινερ ήταν περικλειστο με πρόσθετο φράχτη διπλάσιου ύψους από τον εξωτερικό και με αγκαθωτό συρματόπλεγμα στην κορυφή. Δύο μέλη της αυτοοργανωμένης προσφυγικής ΜΚΟ Jafra, που μας μίλησαν εκτός καταυλισμού, μας έδωσαν μια εξήγηση για το σκοπό του δεύτερου αυτού φράχτη που φωτίζει την οπτική των ιδίων των προσφύγων και την εμπειρία τους από τη ζωή στους καταυλισμούς.

«Έφτιαξαν αυτό τον ειδικό χώρο, γιατί πολλές φορές οι άνθρωποι έκλεβαν ρούχα που χρειάζονταν και δεν τους είχαν διανεμηθεί. Την τελευταία φορά που φέραμε πολλά ρούχα, μας είπαν:

“Οχι, δεν μπορείτε να τα φέρετε μέσα στον καταυλισμό”. Οπότε πήγαμε στο βουνό, δίπλα στον καταυλισμό. Ξαφνικά, όλοι οι άνθρωποι από τον καταυλισμό εμφανίστηκαν, και δώσαμε τα πάντα την ίδια μέρα. Αυτός ο φράχτης δεν είναι για να προστατέψουν τα πράγματά τους, είναι γιατί φοβούνται».

Η Jafra, που οργανώθηκε από τους ίδιους τους πρόσφυγες στα Λαγκαδίκια, ήταν μια καινοτόμα εθελοντική οργάνωση, αλλά η συνεργασία μεταξύ αυτής και των επίσημων ΜΚΟ του καταυλισμού αποδείχτηκε πολύ δύσκολη. Η Jafra είχε ανακαίνισει έναν από τους στρατώνες και λειτουργούσε εκεί σχολείο και πολιτιστικό κέντρο, όπου οργάνωνε γιορτές υποδοχής για τους νεοφερμένους, κινηματογραφικές προβολές, δραστηριότητες για τις γυναίκες και τα παιδιά, και άλλες εκδηλώσεις. Ωστόσο, οι δραστηριότητες της οργάνωσης δεν καταγράφονταν ποτέ επίσημα, μια και όλα της τα μέλη έμεναν και τα ίδια στον καταυλισμό και η δουλειά τους απλώς προέκυπε αυθόρμητα. Οι σχέσεις τους με τις επίσημα καταγεγραμμένες οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στον καταυλισμό δεν ήταν ανέφελες· κάθε άλλο. Ένα από τα μέλη της Jafra μας τις περιέγραψε ως μάλλον ανταγωνιστικές παρά συνεργατικές:

«Είναι εκεί η Ύπατη Αρμοστεία, το Δανικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, η Άρσις, η Μετάδραση και μια ομάδα από την Ισπανία. Παρακαλέσαμε τους Δανούς να μη φέρουν κάποιον απ' έξω, όμως εκείνοι έφεραν δέκα εθελοντές από την Ισπανία για να στήσουν ένα σχολείο για πρόσφυγες. Είπαν πως θα δούλευαν με τα παιδιά κάθε μέρα από το μεσημέρι μέχρι τις 2 μ.μ. Μια βδομάδα μετά, είχαν γίνει είκοσι και δούλευαν από το μεσημέρι μέχρι τις 4 μ.μ. Δημιούργησαν μια άλλη ομάδα προσφύγων, με διαφορετικό λογότυπο και όνομα. Τους μιλήσαμε για τις ιδέες μας για τους επόμενους μήνες, και την άλλη μέρα ανακοίνωσαν τα ίδια πράγματα. Κάναμε προβολές ταινιών, ξεκίνησαν κι αυτοί προβολές ταινιών. Οργανώσαμε δραστηριότητες για τις γυναίκες, ξεκίνησαν κι αυτοί δραστηριότητες για τις γυναίκες. Συνεχώς δημιουργούμε πράγματα, αλλά νιώθουμε ότι εκείνοι θα προτιμούσαν να μας έχουν υπό τον έλεγχό τους. Το Δανικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες έχει ακόμα και δική του ασφάλεια».

Τον Ιούλιο του 2016, μήνες αφότου είχαν ανοίξει οι νέοι, επίσημοι καταυλισμοί στη Βόρεια Ελλάδα, το Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ.) επισκέφτηκε δεκάξι από αυτούς και εξέδωσε έκθεση για τις συνθήκες υγιεινής και τους υγειονομικούς κινδύνους που εντόπισε εκεί. Η έκθεση υπογράμμιζε ότι οι συνθήκες στους καταυλισμούς, περιλαμβανομένων εκείνων γύρω από τη Θεσσαλονίκη, ήταν τόσο κακές, ώστε συνεπάγονταν σοβαρούς κινδύνους, όχι μόνο για την

85 kathimerini.gr (17/8/2017). «Διαμαρτυρία προσφύγων στο Κέντρο Φιλοξενίας Διαβατών» (<https://goo.gl/dV5kC6>).

86 bordermonitoring.eu (15/5/2016). “Live Ticker Eidomeni” (<http://livetickereidomeni.bordermonitoring.eu/2016/05/15/lagkadikia-camp/>).

υγεία των ενοίκων, αλλά και του γενικού πληθυσμού εκτός καταυλισμών. Η National Herald έγραψε σχετικά: ⁸⁷

Το συμπέρασμα ήταν πως ο εξαερισμός των χώρων ήταν ανεπαρκής για τους εκατοντάδες μετανάστες που έμεναν εκεί, με μόλις μια κουβέρτα ή κουρτίνα να ξεχωρίζει τη μία οικογένεια από την άλλη. Σημείωσαν επίσης ανεπαρκή πρόσβαση σε τρεχούμενο νερό, ταυτόχρονα με τη συγκέντρωση μεγάλων ποσοτήτων απορριμμάτων και αποβλήτων στις εγκαταστάσεις [...]. Η έκθεση ζητούσε το σταδιακό κλείσιμο όλων των δομών φιλοξενίας και την ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινότητες. “Οι προηγούμενες χρήσεις των αποθηκών πολλαπλασιάζουν τους ενδεχόμενους κινδύνους για την υγεία των προσφύγων”, ανέφερε η έκθεση».

Οι διαμένοντες στους καταυλισμούς διέτρεχαν κινδύνους και για την ψυχική τους υγεία, εκτός από τη σωματική. Η μόνιμη διαμονή σε καταυλισμούς συνεπάγεται ψυχολογική πίεση, που επέρχεται τόσο από τη στέρηση βασικών αγαθών, όπως η επαρκής τροφή και στέγαση, όσο και από την απουσία πόρων και υπηρεσιών που δίνουν ευκαιρίες μάθησης και ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ένας από τους εγκλωβισμένους στην Ελλάδα πρόσφυγες, που μας μίλησε, υπογράμμισε τις διανοητικές και ψυχολογικές συνέπειες της διαρκούς διαμονής σε έναν απομονωμένο καταυλισμό χωρίς δραστηριότητες και υποδομές, συγκρίνοντάς τη με φυλάκιση:

«Η ζωή στους καταυλισμούς δεν είναι εύκολη, γιατί δεν έχεις πρόσβαση στα πράγματα που χρειάζεσαι για την καθημερινότητά σου. Το φαγητό είναι τυπικό παράδειγμα: σου δίνουν πολύ κακό φαγητό που δεν κοστίζει τίποτα. Αν είσαι φοιτητής, δεν έχεις πρόσβαση στο Διαδίκτυο για να ακούς ραδιόφωνο, για παράδειγμα. Είσαι εκεί και μοιάζει σαν να είσαι στη φυλακή. Αισθάνεσαι σαν να σου βασανίζουν το μυαλό. Σχεδόν δεν βγαίνεις έξω· άσχημα πράγματα συμβαίνουν».

Οι επίσημοι καταυλισμοί, όντας δομές με τέτοια ελλείμματα σε υποδομές και σε ευκαιρίες, όχι μόνο υπερτονίζουν το διαχωρισμό μεταξύ του «μέσα» και του «έξω» κόσμου, αλλά και τις ταξικές διαφορές και ανισότητες που διατρέχουν τους ίδιους τους πληθυσμούς που φιλοξενούνται. Σε συνθήκες ακραίας στέρησης ακόμα και βασικών αγαθών, πόσο μάλλον ευρύτερης προοπτικής, οι αντιθέσεις ανάμεσα σε αυτούς που, έστω και μέσα στον καταυλισμό, έχουν τους πολιτιστικούς ή υλικούς πόρους που

τους επιτρέπουν να τα βγάζουν πέρα με λιγότερα προβλήματα, καθυστερήσεις και παρατυπίες, και σε εκείνους που δεν τους έχουν, γίνονται ακόμα πιο έντονες. Όπως μας εξήγησε ένας ακτιβιστής εργαζόμενος σε ελληνική ΜΚΟ, η εκπαίδευση και οι επικοινωνιακές δεξιότητες είναι πρόνοια που κάποιοι πρόσφυγες χρησιμοποιούν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, τη στιγμή που όσοι τις στερούνται συχνά μένουν εγκλωβισμένοι στην απομόνωση του καταυλισμού:

«Οι τελευταίοι πρόσφυγες που ήρθαν ήταν πολύ φτωχοί. Κατάφεραν να περάσουν όταν η τιμή [του ταξιδιού από την Τουρκία στην Ελλάδα] έπεσε από τα δύο χιλιάδες στα πεντακόσια ευρώ. Οπότε στους καταυλισμούς βλέπεις ότι υπάρχει μια μεσαία τάξη, δηλαδή άνθρωποι που έχουν φέρει χρήματα μαζί τους, υπάρχουν οι φτωχοί, και υπάρχουν κι οι αναλφάβητοι. Ακόμα και σε έναν μικρό καταυλισμό των τετρακοσίων ατόμων, μπορείς να διακρίνεις κοινωνικά στρώματα: αν μιλάς αγγλικά, είσαι καλυμμένος υγειονομικά, μπορούν να σε φροντίσουν καλύτερα γιατί μπορείς να επικοινωνήσεις. Η επικοινωνία αναδείχτηκε σε πολύ σημαντικό ζήτημα. Εκείνοι που μπορούν να επικοινωνήσουν καλύτερα, θα πάρουν περισσότερα. Μπορούν να βγουν απ' τον καταυλισμό, γιατί μπορούν να ρωτήσουν ποια λεωφορεία πηγαίνουν στην πόλη· μπορούν να εξερευνήσουν την πόλη· και μπορούν, για παράδειγμα, να ανακαλύψουν πού διανέμονται ρούχα δωρεάν».

Ειδικά για τους ανηλίκους και την περαιτέρω ανάπτυξή τους, οι συνθήκες στους επίσημους καταυλισμούς είναι πολύ προβληματικές. Το άγχος, η ανασφάλεια, η βία, η προσωρινότητα και οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης προσφέρουν ελάχιστες ευκαιρίες για μάθηση και ένταξη, και συνθέτουν ένα πολύ δυσοίωνα πλαίσιο για τα παιδιά και τους εφήβους. Τις δύσκολες συνθήκες στις οποίες αναγκάζονταν να διαβιώσουν τα παιδιά των καταυλισμών το καλοκαίρι του 2016 μας περιέγραψε ένας άλλος εργαζόμενος ελληνικής ΜΚΟ:

«Έπειτα, είναι και τα παιδιά. Μια γενιά κατεστραμμένη. Έχουν χρόνια να πάνε σχολείο. Μετακινούνται από καταυλισμό σε καταυλισμό. Το μόνο παιχνίδι που ξέρουν είναι να πετάνε πέτρες το ένα στο άλλο. Δεν έχουν στόχους, δεν έχουν όρια, δεν έχουν πρόγραμμα. Δεν έχουν αυτά που θέλουν, ζουν σε μια σκηνή. Έχω μιλήσει με γονείς που μου έλεγαν: “Φοβάμαι πως το παιδί μου θα καταλήξει στη μαφία ή στον ISIS”. Και είναι λογικό, γιατί το παιδί δεν βλέπει τίποτα καλό γύρω του, και άρα δεν έχει κανένα πλαίσιο αναφοράς για να διαφοροποιήσει το καλό από το κακό».

⁸⁷ thenationalherald.com (27/7/2016). “Greek Health Agency Says Refugee Centers Unsafe, Should Close” (<https://www.thenationalherald.com/131658/>).

Εμπόδια στη μετεγκατάσταση και την οικογενειακή επανένωση

Όσο υπήρχε ο τυποποιημένος, νόμιμος διάδρομος κατά μήκος των Βαλκανίων, σχεδόν κανένας πρόσφυγας δεν υπέβαλλε αίτημα ασύλου στην Ελλάδα. Και είχαν τους λόγους τους: η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων που έφτασαν άτυπα στα ελληνικά νησιά μπορούσε εύκολα να βρει τρόπους να συνεχίσει το ταξίδι της προς τις χώρες προορισμού, συνήθως της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης, μέσα σε ελάχιστες μέρες. Ωστόσο, η πρόσβαση στο ελληνικό σύστημα ασύλου απέκτησε πολύ μεγαλύτερη σημασία, όταν η πρόσβαση στον τυποποιημένο, νόμιμο διάδρομο περιορίστηκε τον Νοέμβριο του 2015, και ιδίως όταν αποκλείστηκε εντελώς τον Μάρτιο του 2016.

Ήδη από το 2014, η ελληνική κυβέρνηση εγκαινίασε ένα σύστημα καταγραφής αιτημάτων ασύλου και ορισμού ραντεβού για συνεντεύξεις μέσω Skype, το οποίο όμως αποδείχτηκε εξαιρετικά προβληματικό. Παρ' όλα αυτά, τον Μάιο του 2015, η εγγραφή μέσω Skype έγινε υποχρεωτική. Όταν το κλείσιμο του τυποποιημένου, νόμιμου διαδρόμου εγκλώβισε πενήντα χιλιάδες ανθρώπους στην Ελλάδα, η διαδικασία μέσω Skype κατέρρευσε εντελώς, μια και ήταν πρακτικά αδύνατον να συνδεθεί οποιοσδήποτε με την Υπηρεσία Ασύλου, η οποία ήταν προσβάσιμη μέσω Skype ελάχιστες ώρες τη βδομάδα. Μόλις τον Ιούνιο/Ιούλιο του 2016 θεσπίστηκε η λεγόμενη διαδικασία «προεγγραφής», σε συνεργασία με την Ύπατη Αρμοστεία και την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO). Τη διαδικασία ακολούθησαν συνολικά 27.592 άτομα, τα οποία απέκτησαν με αυτό τον τρόπο τουλάχιστον το δικαίωμα προσωρινής διαμονής στην Ελλάδα. Όσοι προεγγράφηκαν ενημερώθηκαν στη συνέχεια με SMS ή με ηλεκτρονική αίτηση για την ημερομηνία του ραντεβού που θα τους επέτρεπε να ολοκληρώσουν την εγγραφή τους. Μέχρι τα τέλη του 2016, μόνο 12.905 από τους προεγγεγραμμένους αιτούντες είχαν ολοκληρώσει την εγγραφή τους, ενώ 6.083 είχαν κλείσει ραντεβού με την υπηρεσία, αλλά δεν προσήλθαν.⁸⁸

Εδώ είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι μόνο η ολοκληρωμένη εγγραφή επιτρέπει στους αιτούντες άσυλο να υποβάλουν αίτηση για οικογενειακή επανένωση σύμφωνα με τον κανονισμό «Δουβλίνο III», ή για μετεγκατάσταση. Σύμφωνα με τον κανονισμό «Δουβλίνο III», οι αιτούντες άσυλο που έχουν κοντινούς συγγενείς στους οποίους έχει ήδη χορηγηθεί άσυλο ή επικουρική προστασία σε άλλη χώρα του «Δουβλίνου III», ή οι οποίοι έχουν ήδη αιτηθεί άσυλο σε άλλη χώρα του «Δουβλίνου III», αλλά δεν

έχουν ακόμη αναγνωριστεί, έχουν το δικαίωμα ή τη δυνατότητα να επανενωθούν μαζί τους στη χώρα αυτή. Ωστόσο, οι εν λόγω αιτούντες άσυλο δεν μπορούν να υποβάλουν απευθείας αίτημα για οικογενειακή επανένωση· τη διαδικασία αναλαμβάνουν τα κράτη «αποστολής» και «παραλαβής», αφού όμως έχουν καταγραφεί επισήμως τα αντίστοιχα αιτήματα ασύλου και στα δύο κράτη.⁸⁹ Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι χιλιάδες πρόσφυγες που είχαν εγκλωβιστεί στην Ελλάδα αλλά είχαν συγγενείς σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν μπορούσαν καν να ενταχθούν στη διαδικασία οικογενειακής επανένωσης για πολλούς μήνες ή και για πάνω από έναν χρόνο, απλώς και μόνο γιατί δεν μπορούσαν να ολοκληρώσουν την εγγραφή τους στην Ελληνική Υπηρεσία Ασύλου. Αυτή η πραγματικότητα ερχόταν σε έντονη αντίθεση με τις υποσχέσεις που μοιράζονταν αφειδώς στην Ειδομένη από το ελληνικό κράτος και την Ύπατη Αρμοστεία, όταν πληροφορούσαν τον κόσμο ότι η μετακόμισή τους στους επίσημους καταυλισμούς θα τους επέτρεπε να ξεκινήσουν τη διαδικασία οικογενειακής επανένωσης.

Τα ίδια προβλήματα εμφανίστηκαν και στο πρόγραμμα μετεγκατάστασης, το οποίο επιτρέπει θεωρητικά σε αιτούντες άσυλο να μετακινηθούν από την Ελλάδα σε κάποιο άλλο κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν και η επιλογή αυτή είναι επισήμως διαθέσιμη στους πολίτες μόνο λίγων, επιλεγμένων χωρών: εκείνων των οποίων οι πολίτες λαμβάνουν άσυλο από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ποσοστό τουλάχιστον εβδομήντα πέντε τοις εκατό των αιτούντων – οπότε, είναι κυρίως οι Σύροι που επωφελούνται από το πρόγραμμα μετεγκατάστασης. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες δεν μπορούν να διαλέξουν οι ίδιοι τη χώρα προορισμού, ενώ, όπως και στο πρόγραμμα οικογενειακής επανένωσης, μπορούν να αιτηθούν μετεγκατάσταση μόνο αφού έχουν εγγραφεί κανονικά ως αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα.⁹⁰ Η ελληνική κυβέρνηση έδωσε στη δημοσιότητα τα εξής στοιχεία για το 2016:⁹¹

Η Υπηρεσία είχε καταγράψει 21.431 αιτήσεις ατόμων που μπορούσαν να υπαχθούν στο πρόγραμμα της μετεγκατάστασης έως και τις 27 Δεκεμβρίου, ενώ αντίστοιχα είχε δεχτεί 13.634 θέσεις από άλλα Κράτη-Μέλη. Άρα υπάρχουν 9.000 άτομα έτοιμα προς μετεγκατάσταση, για τα οποία δεν υπάρχουν θέσεις, ενώ η αποδοχή των αιτημάτων, που θα έπρεπε να γίνεται εντός δέκα (10) εργάσιμων ημερών, στην πράξη κρατά πολύ περισσότερο – έως και

88 aida (2017). "Registration of the asylum application: Greece" (<http://www.asylumineurope.org/reports/country/greece/asylum-procedure/access-procedure-and-registration/registration-asylum>).

89 familie.asyl.net (2017). "Grundsätze nach der Dublin III VO" (<https://familie.asyl.net/innerhalb-europas/nach-dublin-iii-vo/grundsätze-dublin-iii-verordnung/>).

90 w2eu.info (2016). "Greece – Relocation" (<http://w2eu.info/greece/en/articles/greece-legal.en.html>).

91 Ελληνική Δημοκρατία – Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (17/1/2017). «Δελτίο Τύπου: Το έργο της Υπηρεσίας Ασύλου το 2016» (<https://goo.gl/CxFx7D>).

έξι μήνες. Ενώ η Ελλάδα έχει αποστείλει 13.345 αιτήματα σε άλλα Κράτη-Μέλη, έχουν γίνει αποδεκτά 10.712, ενώ έχουν αναχωρήσει 7.000 άτομα περίπου [...]. [H] Εθνική Μονάδα Δουβλίνου το 2016 απέστειλε στο πλαίσιο του κανονισμού «Δουβλίνου» 4.886 εξερχόμενα αιτήματα ανάληψης ευθύνης για οικογενειακή επανένωση. Μέχρι στιγμής έχουν γίνει αποδεκτά για 2.462 υποθέσεις, και αντίστοιχα έχουν απορριφθεί για 1.001 υποθέσεις [...]. 1.107 άτομα έχουν ταξιδέψει στη χώρα τελικού προορισμού.

Οι αριθμοί που παρουσιάζονται εδώ δείχνουν ότι, για τον μακρόχρονο εγκλωβισμό δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων στους επίσημους ελληνικούς καταυλισμούς, δεν ευθύνεται μόνο η ανεπάρκεια των ελληνικών αρχών να καταγράψουν εγκαίρως τις αιτήσεις ασύλου, αλλά και η «πρακτική αντίσταση» των άλλων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία φαίνεται και από μεταγενέστερα στοιχεία. Παρότι το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισε το 2015 ότι συνολικά εκατόν εξήντα χιλιάδες άτομα από την Ιταλία και την Ελλάδα θα έπρεπε να μετεγκατασταθούν σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα σε δύο χρόνια, μόνο 20.869 άτομα είχαν όντως μετεγκατασταθεί έως τις 13 Ιουνίου 2017, τα 13.973 από την Ελλάδα. Κάποιες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν δέχτηκαν ούτε έναν πρόσφυγα. Το 2016, μόνο 739 άτομα μετεγκαταστάθηκαν από την Ελλάδα στη Γερμανία (όπου πολλοί πρόσφυγες έχουν συγγενείς) με τον κανονισμό «Δουβλίνο III», παρότι η Ελλάδα υπέβαλε 3.179 αιτήματα μετεγκατάστασης εκείνη τη χρονιά, και η Γερμανία ενέκρινε 2.483 από αυτά.⁹² Τον Μάιο του 2017, διέρρευσε στον Τύπο μια επιστολή του Έλληνα υπουργού Μεταναστευτικής Πολιτικής Γιάννη Μουζάλα προς τον Γερμανό υπουργό Εξωτερικών Τόμας ντε Μεζιέρ, που αποκάλυπτε ότι, έπειτα από σχετικό αίτημα της Γερμανίας, οι δύο κυβερνήσεις είχαν προβεί σε ανεπίσημη συμφωνία να καθυστερούν τις διαδικασίες οικογενειακής επανένωσης.⁹³

Συνθήκες ανθρωπιστικές «μπίζνες»

«Αυτό που δεν μου άρεσε στη ΜΚΟ που εργαζόμουν ως εθελόντρια, ήταν ότι, όταν ήρθαν οι χρηματοδοτήσεις από το εξωτερικό για τα Διαβατά, οι άνθρωποι που είχαν βρεθεί στην Ειδομένη ή που πρόσφεραν για χρόνια πολύτιμη βοήθεια παραμερίστηκαν. Το

προσωπικό και τα στελέχη που είχαν έρθει απ' το εξωτερικό έπαιρναν πολλά λεφτά –τρία, τέσσερα ή πέντε χιλιάδικα– τη στιγμή που οι Έλληνες συνάδελφοί τους έπαιρναν το ένα τρίτο των χρημάτων, ή δούλευαν και δωρεάν τα βράδια. Δεν θέλω να πω ότι δεν υπάρχουν ΜΚΟ που κάνουν καλή δουλειά. Αλλά εκφράζω αυτό το παράπονο, γιατί δεν μου αρέσει που ο άνθρωπος πόνος γίνεται επιχείρηση».

Αυτή η δήλωση έγινε από Ελληνίδα ακτιβίστρια που πρόσφερε εθελοντική εργασία για μεγάλη ΜΚΟ στην Ειδομένη και δείχνει πώς η χρηματοδότηση των ανθρωπιστικών αποστολών εκτοξεύτηκε καθώς όλο και περισσότεροι πρόσφυγες εγκλωβίζονταν στην Ελλάδα για όλο και περισσότερο καιρό, και πώς αυτό δημιούργησε ανταγωνιστικές σχέσεις σε διάφορα επίπεδα: εντός των ανθρωπιστικών οργανώσεων, μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και του ελληνικού κράτους. Επιπλέον, παρ' όλη αυτή την εισροή χρηματοδότησης, οι συνθήκες στους καταυλισμούς δεν βελτιώθηκαν ουσιαστικά ή, στην καλύτερη περίπτωση, βελτιώθηκαν –για να το θέσουμε διπλωματικά– με πολύ αργούς ρυθμούς. Σύμφωνα με υπολογισμούς που δημοσιεύονται στην έκθεση *Refugees Deeply*,⁹⁴ τη διετία 2015-2016 ξοδεύτηκαν ή διατέθηκαν στην Ελλάδα οχτακόσια τρία εκατομμύρια δολάρια, με το μεγαλύτερο μέρος τους (πεντακόσια σαράντα ένα εκατομμύρια δολάρια) να προέρχεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η διαίρεση αυτού του ποσού με τους εκτιμώμενους πενήντα εφτά χιλιάδες πρόσφυγες που εγκλωβίστηκαν στην Ελλάδα μετά το οριστικό κλείσιμο των συνόρων (μια και τις ανάγκες τους φιλοδοξούσε να καλύψει το μεγαλύτερο μέρος των χρηματοδοτήσεων) μας δίνει ένα ποσό ύψους δεκατεσσάρων χιλιάδων δολαρίων για κάθε δικαιούχο.

Με αυτό το οικονομικό υπόβαθρο, δεν προκαλεί καμία έκπληξη ότι η Ύπατη Αρμοστεία, η οποία διατηρούσε στη χώρα ένα γραφείο με δώδεκα υπαλλήλους, επεκτάθηκε σε μια μεγάλη επιχείρηση με δώδεκα γραφεία και προσωπικό εξακοσίων ατόμων. Όπως δεν προκαλούν έκπληξη και τα ασύλληπτα ποσά που ξόδεψαν οι ελληνικές αρχές για την ενοικίαση άδειων αποθηκών και άλλων εγκαταστάσεων εντελώς ακατάλληλων για τη φιλοξενία ανθρώπων. Οι συγγραφείς της έκθεσης *Refugees Deeply* έχουν δίκιο που επισημαίνουν ότι μια τόσο τεράστια, ανεξέλεγκτη μεγέθυνση των ροών χρηματοδότησης οδηγεί αναπόφευκτα σε συγκρούσεις συμφερόντων, για παράδειγμα, όταν οι ανθρωπιστικοί οργανισμοί αρχίζουν να εξισορροπούν το συμφέρον των προσφύγων με εκείνα του μεγαλύτερου χρηματοδότη, εν

92 Bundesregierung (21/2/2017). "Ergänzende Informationen zur Asylstatistik für das Jahr 2016" (<http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/18/112/1811262.pdf>).

93 www.thelocal.de (29/5/2017). "Greece, Germany agree to slow refugee family reunification: report" (<https://www.thelocal.de/20170529/greece-germany-agree-to-slow-refugee-family-reunification-report>).

94 newsdeeply.com (6/3/2017). "The Refugee Archipelago: The Inside Story of What Went Wrong in Greece" (<https://www.newsdeeply.com/refugees/articles/2017/03/06/the-refugee-archipelago-the-inside-story-of-what-went-wrong-in-greece>).

προκειμένω της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, έκπληξη δεν προκαλεί ούτε το γεγονός ότι, σε μια κατάσταση κατά την οποία μεγάλο μέρος της χρηματοδότησης αποδίδεται κατευθείαν σε μη κρατικούς φορείς, οι οποίοι λειτουργούν παράλληλα με τις δομές του *de facto* χρεωκοπημένου ελληνικού κράτους, δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για δυσπιστία και κακοδιαχείριση, όπως και πολυάριθμες ευκαιρίες για ιδιωτικό κέρδος.

Πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμιστεί ότι και το ίδιο το ελληνικό κράτος ήταν απολύτως απροετοίμαστο για το κλείσιμο του *τυποποιημένου, νόμιμου διαδρόμου*, παρότι ήταν ξεκάθαρο ότι κάτι τέτοιο θα συνέβαινε αργά ή γρήγορα. Σημαντικό ρόλο στην ανεπαρκή κρατική ανταπόκριση έπαιξαν οι ενδοκυβερνητικές συγκρούσεις που αφορούσαν τη «διαχείριση» του «προσφυγικού ζητήματος» και της επικείμενης «κρίσης». Σύμφωνα με την έκθεση *Refugees Deeply*, ο υπουργός Άμυνας Πάνος Καμμένος, αρχηγός του μικρότερου κυβερνητικού εταίρου, των δεξιών ANEΛ, συμφώνησε να αναλάβει πρωτοβουλίες για την προετοιμασία προσφυγικών καταυλισμών σε στρατιωτικές εκτάσεις και εγκαταστάσεις πολύ αργά και μόνο εφόσον ο προϋπολογισμός του υπουργείου αυξηθή κατά εβδομήντα τέσσερα εκατομμύρια δολάρια. Μια άλλη –πιο προσωπικού χαρακτήρα– σύγκρουση αναπτύχθηκε μεταξύ του τότε υπουργού Μεταναστευτικής Πολιτικής Γιάννη Μουζάλα και του Οδυσσέα Βουδούρη, ο οποίος διορίστηκε από τον πρωθυπουργό ως επικεφαλής μιας νέας Γενικής Γραμματείας του υπουργείου.

Αποτέλεσμα αυτής της διάχυτης δυσλειτουργικότητας ήταν ότι ο χειμώνας του 2016-2017 βρήκε πολλούς πρόσφυγες να φιλοξενούνται σε σκηνές, ακόμα και όταν αυτές άρχισαν να καλύπτονται με χιόνι. Όπως γράφει η έκθεση *Refugees Deeply*, σε εκείνο το σημείο, εκατοντάδες άνθρωποι μεταφέρθηκαν βιαστικά σε παραθαλάσσια ξενοδοχεία ή πολυτελή ορεινά θέρετρα στη Βόρεια Ελλάδα. Η πανικόβλητη αυτή αντίδραση δεν μπορούσε να κρύψει, ωστόσο, ότι η συντριπτική πλειονότητα των υποσχέσεων που είχαν δώσει την άνοιξη του 2016 η ελληνική κυβέρνηση και η Υπατη Αρμοστεία στους εγκλωβισμένους της Ειδομένης δεν ήταν τίποτε άλλο από αερολογίες.

Τελικές παρατηρήσεις: Από το χρόνο στο χώρο

ΔΙΑΚΡΙΝΟΝΤΑΣ ΤΡΕΙΣ ΧΡΟΝΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ στην ιστορία της Ειδομένης, προσπαθήσαμε να αποδώσουμε το πλαίσιο της τραγωδίας που εκτυλίχθηκε την άνοιξη του 2016 καθιστώντας την Ειδομένη διαβόητη σε όλο τον κόσμο, όταν πάνω από δέκα χιλιάδες άνθρωποι εγκλωβίστηκαν στη λάσπη του ανεπίσημου προσφυγικού καταυλισμού στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και ΠΓΔ της Μακεδονίας. Όπως δείξαμε στη μελέτη, τα γεγονότα εκείνης της περιόδου –που οι τηλεθεατές όλου του κόσμου παρακολουθούσαν στα βραδινά δελτία ειδήσεων– δεν ήταν παρά το πιο ορατό σύμπτωμα μιας πολύ μεγαλύτερης ιστορίας που είχε ξεκινήσει πριν και συνεχίστηκε και μετά. Ότι έγινε στην Ειδομένη τότε δεν ήταν κάποιο ατύχημα. Αντιθέτως, η ανάδυση των καταυλισμών στη συγκεκριμένη περιοχή και στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ήταν το άμεσο αποτέλεσμα κρίσιμων εξελίξεων και πολιτικών αλλαγών των προηγούμενων ετών. Επιπλέον, όπως φάνηκε πιο πάνω, η ιστορία της Ειδομένης δεν τελείωσε με την εκκένωση των καταυλισμών, αλλά συνεχίστηκε στους επίσημους καταυλισμούς που άνοιξαν σε όλη την Ελλάδα στις αρχές του 2016, και όπου βρίσκονται ακόμα πολλοί πρώην εγκλωβισμένοι της Ειδομένης.

Ο σκοπός αυτών των τελικών επισημάνσεων δεν είναι να συνοψίσουμε χρονολογικά τα ευρήματα της έρευνας, όπως τα παρουσιάσαμε πιο πάνω. Τουναντίον, θα θέλαμε σε αυτό το σημείο να στρέψουμε την οπτική της έρευνας από το χρόνο στο χώρο. Ο χώρος δεν είναι κάτι που απλώς υπάρχει, αλλά ένα κοινωνικό προϊόν και, ως τέτοιο, αποτελεί αντικείμενο διεκδίκησης. Πριν όμως απარიθμήσουμε τις διαφορετικές όψεις ή διαστάσεις που παρήγαγαν συνδυαστικά το χώρο «Ειδομένη», οφείλουμε κάποια προκαταρκτικά σχόλια. Σύμφωνα με την οπτική μας, λοιπόν, ο χώρος της Ειδομένης δεν περιορίζεται στα χωράφια κοντά στο φερώνυμο χωριό και δίπλα στο συνοριακό πέρασμα. Η Ειδομένη είναι μάλλον ένας σύνθετος χώρος υλοποιημένος με διαφορετικούς τρόπους, ο οποίος επεκτεινόταν ή συρρικνωνόταν ανάλογα με το εκάστοτε πλαίσιο. Οι διάφορες «ζούγκλες», ο κύριος καταυλισμός του συνοριακού περάσματος, το ξενοδοχείο «Χαρά», τα πρατήρια της ΕΚΟ και της BP, και οι επίσημοι καταυλισμοί δεν είναι παρά οι πιο σημαντικές και γνωστές πλευρές του χώρου αυτού. Επίσης, η Ειδομένη δεν ήταν ποτέ ανεξάρτητη από τους χώρους που την περιέβαλλαν, και ιδίως τα θαλάσσια σύνορα Ελλάδας-Τουρκίας (περιλαμβανομένων των ελληνικών νησιών) και την Κεντρική Ελλάδα, απ' τη μια πλευρά, και τη λεγόμενη «βαλκανική οδό», απ' την άλλη. Τα μέσα μεταφοράς, όπως τα λεωφορεία που έφερναν τους πρόσφυγες στην Ειδομένη, τα ανοίγματα

και το κλείσιμο των συνόρων, και οι επαναπροωθήσεις από την ΠΓΔ της Μακεδονίας συνιστούν μερικούς από τους τρόπους που αυτοί οι χώροι συνδέονταν μεταξύ τους.

Στο χώρο της Ειδομένης έπαιξαν ρόλο και αρκετοί διαφορετικοί δρώντες. Αρχικά, η ανάδυσή του ήταν το αποτέλεσμα μεταβαλλόμενων προσφυγικών και μεταναστευτικών μετακινήσεων που είχαν εν μέρει προκληθεί από τα κατασταλτικά μέτρα τα οποία πήρε η ελληνική κυβέρνηση κατά των προσφύγων/μεταναστών σε άλλες περιοχές της χώρας. Η άφιξη προσφύγων και μεταναστών στο χώρο της Ειδομένης προσέελκυσε τις δραστηριότητες διακινητών και άλλων εγκληματικών ομάδων, οι οποίες αφέθηκαν λίγο πολύ ανενόχλητες από την τοπική αστυνομική δύναμη. Αντιθέτως, οι συνοριακές αρχές της ΠΓΔ της Μακεδονίας ανέλαβαν έναν πιο ενεργό ρόλο, τόσο μέσω της συνεργασίας τους με τα δίκτυα των διακινητών και της μαφίας, όσο και επιδιδόμενες σε τακτικές επαναπροωθήσεις. Οι τελευταίες ανήκαν στα ελάχιστα γεγονότα που κινητοποιούσαν και τις ελληνικές τοπικές αστυνομικές αρχές, οι οποίες κατά τα άλλα αντιμετώπιζαν την κατάσταση στην Ειδομένη με παθητικότητα. Εξαιρέσεις σε αυτή τη στάση αποτέλεσαν οι δύο προσωρινές εκκενώσεις του κύριου καταυλισμού τον Δεκέμβριο του 2015 και τον Φεβρουάριο του 2016, όπως και η τελική εκκένωση όλων των καταυλισμών της Ειδομένης τον Μάιο του 2016. Οι ανθρωπιστικοί δρώντες είχαν ελάχιστη παρουσία στην αρχή και τους πρόσφυγες υποστήριζαν αποκλειστικά οι ντόπιοι, μέχρι που άρχισαν να λειτουργούν κάποιες ΜΚΟ και πρωτοβουλίες αλληλεγγύων από τη γύρω περιοχή. Ωστόσο, έως τις αρχές του 2016, η άφιξη όλο και περισσότερο ΜΚΟ και (διεθνών) εθελοντικών δομών κλιμακώθηκε σε μια πρωτοφανή συγκέντρωση ανθρωπιστικών δρώντων στο χώρο της Ειδομένης, συνέπεια της οποίας ήταν και η σταδιακή απομάκρυνση των τοπικών πρωτοβουλιών υποστήριξης των προσφύγων. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε, την οποία ονομάσαμε *άναρχο ανθρωπισμό*, με τη σειρά της αποδιαρθρώθηκε βήμα βήμα σε μια διαδικασία που ξεκίνησε όταν άνοιξαν οι πρώτοι επίσημοι καταυλισμοί στις αρχές του 2016 και ολοκληρώθηκε με την τελική εκκένωση του Μαΐου του 2016. Το νέο καθεστώς χαρακτηρίστηκε από τον αυξανόμενο κρατικό έλεγχο των ανθρωπιστικών μέτρων που εφαρμόζονταν πλέον σε επίσημους καταυλισμούς με αυστηρά ελεγχόμενη πρόσβαση.

Στην πορεία όλων αυτών των εκδοχών προσφυγικής εγκατάστασης στο χώρο της Ειδομένης, μπορούσε κανείς να παρατηρήσει με μεγάλη ποικιλία υποδομών. Οι διάσπαρτες παράγκες στις πρώτες «ζούγκλες», χτισμένες με σκουπίδια από τους ίδιους τους μετανάστες, αντικαταστάθηκαν από το οργανικά αναπτυσσόμενο, χαοτικό συνονθύλευμα του ανεπίσημου καταυλισμού στο συνοριακό πέρασμα της Ειδομένης, με τις μικρές σκηνές των μεταναστών, τις μεγαλύτερες των ΜΚΟ και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ,

τις κουζίνες, τους παιδότοπους και το πολιτιστικό κέντρο το οποίο λειτουργούσαν εθελοντές. Πολύ διαφορετικές, πάλι, είναι οι μακριές σειρές από πανομοιότυπες σκηνές που, στημένες με στρατιωτική πειθαρχία, γέμισαν τους επίσημους καταυλισμούς όπου μεταφέρθηκαν κατόπιν οι πρόσφυγες. Απ' τη μια πλευρά, αυτές οι διαφορετικού τύπου χωρικές υποδομές αναδύθηκαν ως αντανάκλαση των διαφορετικών διευθετήσεων της καθημερινής κοινωνικής ζωής, από την άλλη, όμως, και αυτές οι ίδιες επηρέασαν τις μορφές της τελευταίας. Η ανοιχτή, χαοτική, οργανικά αναπτυσσόμενη υποδομή των ανεπίσημων καταυλισμών πρόσφερε διαφορετικές προοπτικές για την ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής (καθώς και για τις σκοτεινές πλευρές της, όπως η πορνεία και το λαθρεμπόριο ναρκωτικών) απ' ό,τι οι περιφραγμένοι και αυστηρά ελεγχόμενοι επίσημοι καταυλισμοί.

Οι μεταλλαγές των χωρικών υποδομών επηρέαζαν κάθε φορά άμεσα και την οπτικοποίηση του χώρου της Ειδομένης, ειδικά αναφορικά με την κάλυψή του από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Σε αντίθεση με τις κρυμμένες παράγκες στα γύρω δάση, οι ανοιχτές και ευπρόσιτες εκτάσεις των καταυλισμών της Ειδομένης πρόσφεραν σε χιλιάδες δημοσιογράφους άμεση πρόσβαση σε εικόνες ανθρώπινου πόνου, συχνά σε ζωντανή σύνδεση. Την ίδια στιγμή, η μόνιμη παρουσία των ΜΜΕ άνοιξε ένα ευρύ παράθυρο ευκαιρίας στους πρόσφυγες: οι διαμαρτυρίες και τα αιτήματά τους μπορούσαν πια να μεταδοθούν και να ακουστούν. Ωστόσο, οι προβολές που τα ΜΜΕ έστρεψαν στις συνθήκες που επικρατούσαν εκεί άλλαξαν εκ νέου το χώρο της Ειδομένης, καθώς αναμφίβολα κινητοποιήσαν το ελληνικό κράτος να υιοθετήσει μια στρατηγική, κύρια μέριμνα της οποίας ήταν να λύσει το «πρόβλημα» της αρνητικής δημοσιότητας. Προκειμένου, λοιπόν, να ανακτήσει τον έλεγχο της δημόσιας συζήτησης, το ελληνικό κράτος εφάρμοσε αυστηρά μέτρα περιορισμού της πρόσβασης στους νέους επίσημους καταυλισμούς, όχι μόνο για τα ΜΜΕ, αλλά και για όλων των ειδών τους ανεξάρτητους παρατηρητές, στοχεύοντας να καταστήσει τον εκεί ανθρώπινο πόνο αόρατο.

Η *διαμαρτυρία* ήταν ένα ακόμα συστατικό στοιχείο του χώρου της Ειδομένης, ιδίως στη δεύτερη φάση, όταν τα διαδοχικά κλεισίματα των συνόρων –από τα προσωρινά αρχικά έως τους μόνιμους αποκλεισμούς συγκεκριμένων ομάδων και, τελικά, το ολοκληρωτικό κλείσιμο– πυροδοτούσαν σχεδόν πάντα ένα ευρύ φάσμα διαμαρτυριών: από διαδηλώσεις με πλακάτ και συνθήματα, και αποκλεισμούς του αυτοκινητόδρομου και της σιδηροδρομικής γραμμής, μέχρι αυτοτραυματισμούς, απεργίες πείνας και βίαιες συγκρούσεις κυρίως με τον στρατό και την αστυνομία της ΠΓΔ της Μακεδονίας. Παρά την ποικιλία τους, όμως, όλες οι μορφές διαμαρτυρίας εξέφραζαν την ίδια, μοναδική απαίτηση: «Αφήστε μας να φύγουμε, τώρα!» Η πιο διάσημη από τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, η «Πορεία Ελπίδας», έλα-

βε χώρα λίγες μόνο μέρες μετά το οριστικό κλείσιμο των συνόρων, τον Μάρτιο του 2016, και με έναν τρόπο σωματοποιούσε αυτή την απαίτηση, καθώς πάνω από χίλια άτομα σε σχηματισμό διαδήλωσης πέρασαν τα σύνορα προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας. Η πράξη αυτή υπαινισσόταν επίσης ότι η αυτενέργεια των εγκλωβισμένων στο χώρο της Ειδομένης μεταναστών δεν περιοριζόταν στις φωνές διαμαρτυρίας. Για πολλούς, υπήρχε και η επιλογή της «σιωπηρής εξόδου»: η αναζήτηση άτυπων τρόπων συνέχισης του ταξιδιού, συχνά με τη βοήθεια διακινητών. Αυτή ήταν η κυρίαρχη στρατηγική των προσφύγων και μεταναστών κατά την πρώτη φάση (όταν σχεδόν δεν υπήρχαν εκδηλώσεις διαμαρτυρίας) και φυσιολογικά απέκτησε αυξανόμενη σπουδαιότητα, όταν τα σύνορα έκλεισαν οριστικά. Η ανέγερση των επίσημων καταυλισμών μπορεί να μην απέκλεισε εντελώς τη δυνατότητα δημόσιας διαμαρτυρίας, αλλά οπωσδήποτε τη δυσκόλεψε αρκετά, εξαιτίας τόσο της συχνά απομονωμένης τοποθεσίας των καταυλισμών, όσο και των περιορισμών πρόσβασης και εισόδου σε αυτούς. Επιπλέον, στους επίσημους καταυλισμούς διαδόθηκε κι ένα αίσθημα παραίτησης, όταν έγινε σαφές ότι δεν υπήρχε περίπτωση να αποκατασταθεί η νόμιμη διέλευση στα σύνορα.

Τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό σημείο: η Ειδομένη ως χώρος προσφυγικής εγκατάστασης είχε μια σαφή οικονομική διάσταση, με δύο όψεις. Απ' τη μια πλευρά, όπως δείξαμε πιο πάνω, ο χώρος είχε (και έχει ακόμα) τη δική του οικονομία, με συγκεκριμένες δυναμικές προσφοράς και ζήτησης, που εκτεινόταν σε μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων: από τους πρόσφυγες στους άτυπους καταυλισμούς, που πουλούσαν σε άλλους πρόσφυγες τσιγάρα, βασικό μαγειρικό εξοπλισμό και βασικά είδη διατροφής, μέχρι τους ντόπιους κατοίκους με τις καντίνες, που πουλούσαν υπερτιμημένο φαγητό και άλλα είδη, και μέχρι τα εγκληματικά δίκτυα των διακινητών και των δουλεμπόρων. Απ' την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο χώρος της Ειδομένης συνολικά ανήκει στο πλαίσιο των εκτενών μετασχηματισμών που περνάει η ελληνική κοινωνία, οι οποίοι μπορούν να κωδικοποιηθούν ως διαδικασίες νεοφιλελευθεροποίησης. Για παράδειγμα, όχι μόνο ιδιωτικές εταιρείες κέρδισαν εκατομμύρια μεταφέροντας μετανάστες στο χώρο της Ειδομένης, αλλά και ο μετασχηματισμός αυτού του χώρου, στη δεύτερη φάση, σε αυτό που χαρακτηρίσαμε *άναρχο ανθρωπισμό* άνοιξε ένα ευρύ παράθυρο ευκαιρίας για απόσπαση «ανθρωπιστικού» κέρδους για τις εγχώριες και διεθνείς ΜΚΟ.

Παρότι αυτή η διαδικασία θεσμοθέτησης του ανθρωπισμού σε νεοφιλελεύθερο πλαίσιο, τελικά, δεν άφησε σχεδόν καθόλου περιθώριο στις τοπικές πρωτοβουλίες αλληλεγγύης που λειτουργούσαν χωρίς σχέδια προϋπολογισμού, διαγωνισμούς αξιολόγησης προσφορών και στελέχη δημοσίων σχέσεων, για αρκετό καιρό οι ΜΚΟ και το διεθνές κίνημα αλληλεγγύης συνυπήρχαν. Ωστόσο, αυτό που σχεδόν απουσίαζε από το πεδίο ήταν το

ελληνικό κράτος, το οποίο εμφανίστηκε ενεργά μόλις κατά την τρίτη φάση. Και τότε, ο ρόλος που ανέλαβε στην ανθρωπιστική σφαίρα ήταν αυτός του «πορτιέρη», περιορίζοντας την πρόσβαση όχι μόνο στους επίσημους καταυλισμούς, αλλά και στους οικονομικούς πόρους, με τη μορφή αναθέσεων, διαγωνισμών και άλλων παρόμοιων διαδικασιών. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ έπαιξε έναν επίσης σημαντικό ρόλο στη διανομή των πόρων. Μόλις πρόσφατα φάνηκε να χάνει την προνομιακή της θέση ως ενδιάμεσος για τη διοχέτευση της χρηματοδότησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση (κυρίως) προς τις ΜΚΟ και τα προγράμματά τους. Η επανεμφάνιση του ελληνικού κράτους στη διαχείριση των διαδικασιών χρηματοδότησης δεν σημαίνει, πάντως, ότι λειτουργεί ως ένα είδος «ιδεατού κράτους πρόνοιας», αλλά μάλλον ότι αποκτά μεγαλύτερο έλεγχο επί των δομών, των πρακτικών και των θεωρούμενων ως «αποδεκτών» δρώντων στο ανθρωπιστικό πεδίο. Ακόμα κι έτσι, όμως, η επακόλουθη ΜΚΟ-ποίηση αποδεικνύεται μη αποτελεσματική. Χιλιάδες άνθρωποι αναγκάστηκαν να περάσουν τους χειμώνες του 2016-2017 και 2017-2018 σε σκηνές και, παρότι οι συνθήκες στους καταυλισμούς –κυρίως στους καταυλισμούς της ηπειρωτικής χώρας– κάπως βελτιώθηκαν πρόσφατα, σε γενικές γραμμές –και ιδιαίτερα στα νησιά– παραμένουν άθλιες, κι αυτό παρά τα εκατοντάδες εκατομμύρια ευρώ που δόθηκαν για τη βελτίωσή τους.

Χρονολόγιο Ειδομένης

Μέχρι τη δεκαετία του 2000 Άτυπη διέλευση μεταναστών από την πρώην Γιουγκοσλαβία προς την Ελλάδα, προς αναζήτηση εποχιακής εργασίας. Ελάχιστοι μόνο παράτυποι μετανάστες περνούσαν από την Ειδομένη στην έξοδό τους από την Ελλάδα προς τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη.

2009 Κατεδάφιση των άτυπων καταυλισμών μεταναστών κοντά στο λιμάνι της Πάτρας.

2011 Κατεδάφιση των άτυπων καταυλισμών μεταναστών στην Ηγουμενίτσα.

2010-2011 Οι εγκλωβισμένοι στην Ελλάδα μετανάστες αρχίζουν να κατευθύνονται στην Ειδομένη και να τη χρησιμοποιούν ως σημείο εξόδου προς τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη.

2012 Κατασκευή φράχτη μήκους δεκάμισι χιλιομέτρων στην περιοχή του Έβρου, στο χερσαίο σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

2012-2013 Αστυνομική επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» στην Αθήνα και στην Πάτρα: ογδόντα πέντε χιλιάδες μετανάστες ελέγχονται, έξι χιλιάδες συλλαμβάνονται και κρατούνται.

2012-2014 Εντατικοποίηση της διέλευσης από την Ειδομένη. Όλο και περισσότερες οικογένειες φτάνουν στην Ειδομένη.

2013-2014 Άτυποι μεταναστευτικοί καταυλισμοί στα δάση κοντά στην Ειδομένη. Τοπικές ομάδες ξεκινούν την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας.

Τέλη 2014 Πρώτες επισκέψεις ΜΚΟ και αντιρατσιστικών ομάδων στην Ειδομένη.

Απρίλιος-Μάιος 2015 Πρώτα δημοσιεύματα για την Ειδομένη στα διεθνή ΜΜΕ.

Ιούνιος 2015 Η ΠΓΔ της Μακεδονίας παρουσιάζει το «χαρτί των εβδομήντα δύο ωρών».

Αύγουστος 2015 Πρώτο κλείσιμο των συνόρων από την ΠΓΔ της Μακεδονίας για τρεις μέρες. Στη Γευγελή ανοίγει επίσημος καταυλισμός. Οι πρώτες σκηνές των ΓΧΣ και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ στήνονται στην Ειδομένη. Πολυάριθμες ΜΚΟ αρχίζουν να επιχειρούν στην Ειδομένη.

Νοέμβριος 2015 Διέλευση μόνο για Σύρους, Ιρακινούς και Αφγανούς. Κατασκευή φράχτη στα σύνορα Ελλάδας-ΠΓΔ της Μακεδονίας.

Δεκέμβριος 2015 Πρώτη εκκένωση του άτυπου καταυλισμού στην Ειδομένη. Ανάδυση του άτυπου καταυλισμού στο πρατήριο ΕΚΟ. Ανοίγει το

«Ορφανοτροφείο», μια κατάληψη αλληλεγγύης για πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη.

Φεβρουάριος 2016 Ο καταυλισμός της Ειδομένης ξανανοίγει. Διέλευση μόνο για Σύρους και Ιρακινούς. Δεύτερη εκκένωση του καταυλισμού της Ειδομένης. Ανοίγουν οι πρώτοι επίσημοι καταυλισμοί στο Χέρσο και στη Νέα Καβάλα κοντά στην Ειδομένη, και στα Διαβατά στη Θεσσαλονίκη.

Μάρτιος 2016 Η διέλευση απαγορεύεται για όλες τις εθνικότητες. Κοινή δήλωση Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας. Πραγματοποιείται η «Πορεία Ελπίδας» από την Ειδομένη προς την ΠΓΔ της Μακεδονίας.

Απρίλιος 2016 Πρώτες επιστροφές προσφύγων από την Ελλάδα στην Τουρκία. Ανοίγει ο καταυλισμός στα Λαγκαδίκια, κοντά στη Θεσσαλονίκη.

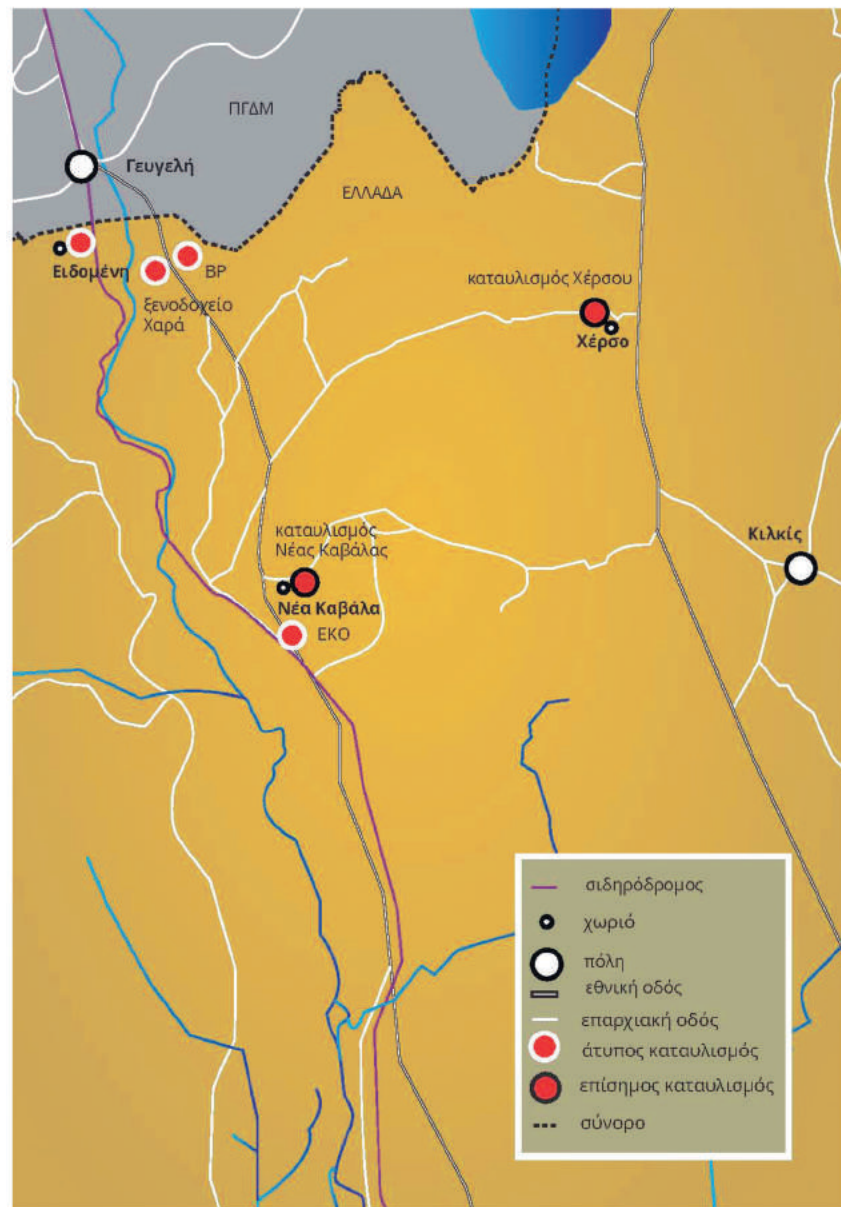
Μάιος 2016 Τελική εκκένωση των άτυπων καταυλισμών στην Ειδομένη. Νέοι καταυλισμοί ανοίγουν γύρω από τη Θεσσαλονίκη και αλλού στη Βόρεια Ελλάδα.

Ιούλιος 2016 Εκκένωση των καταλήψεων αλληλεγγύης για πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη.

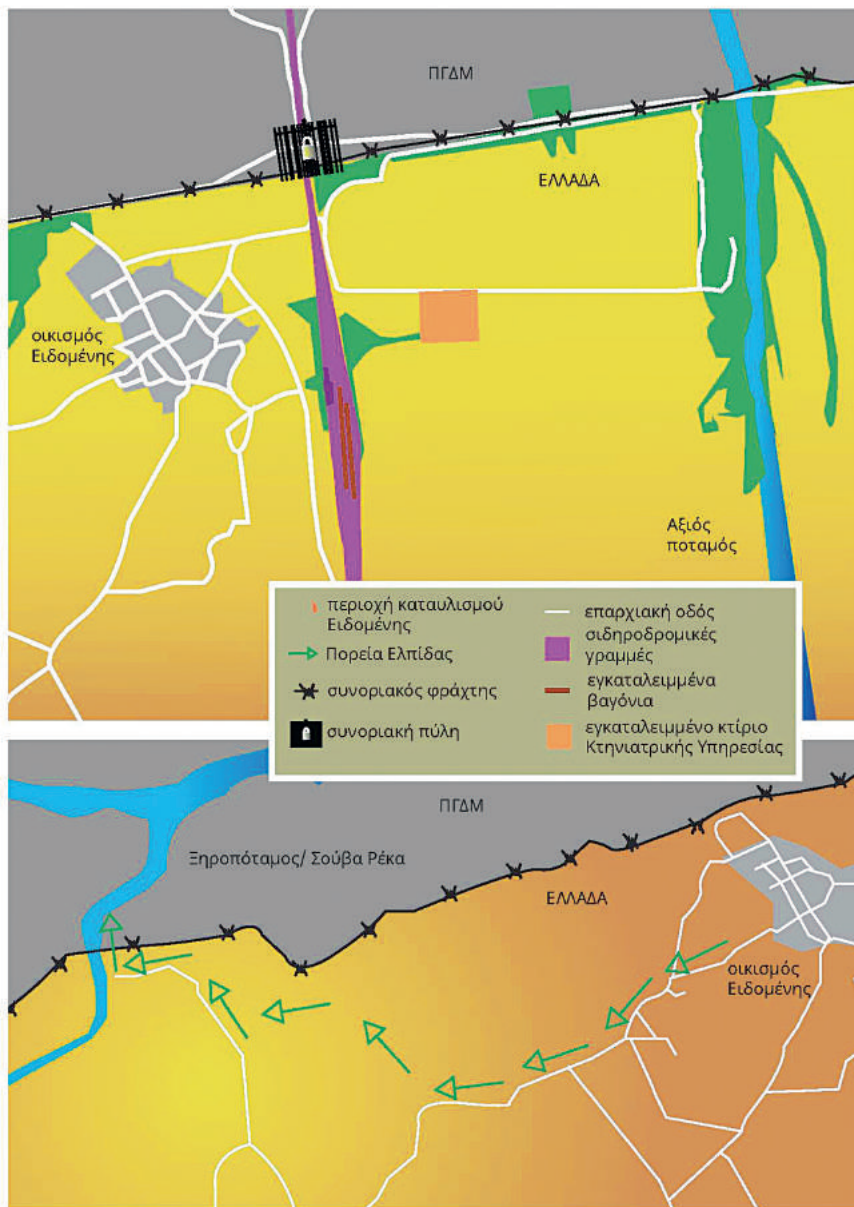
Χάρτες

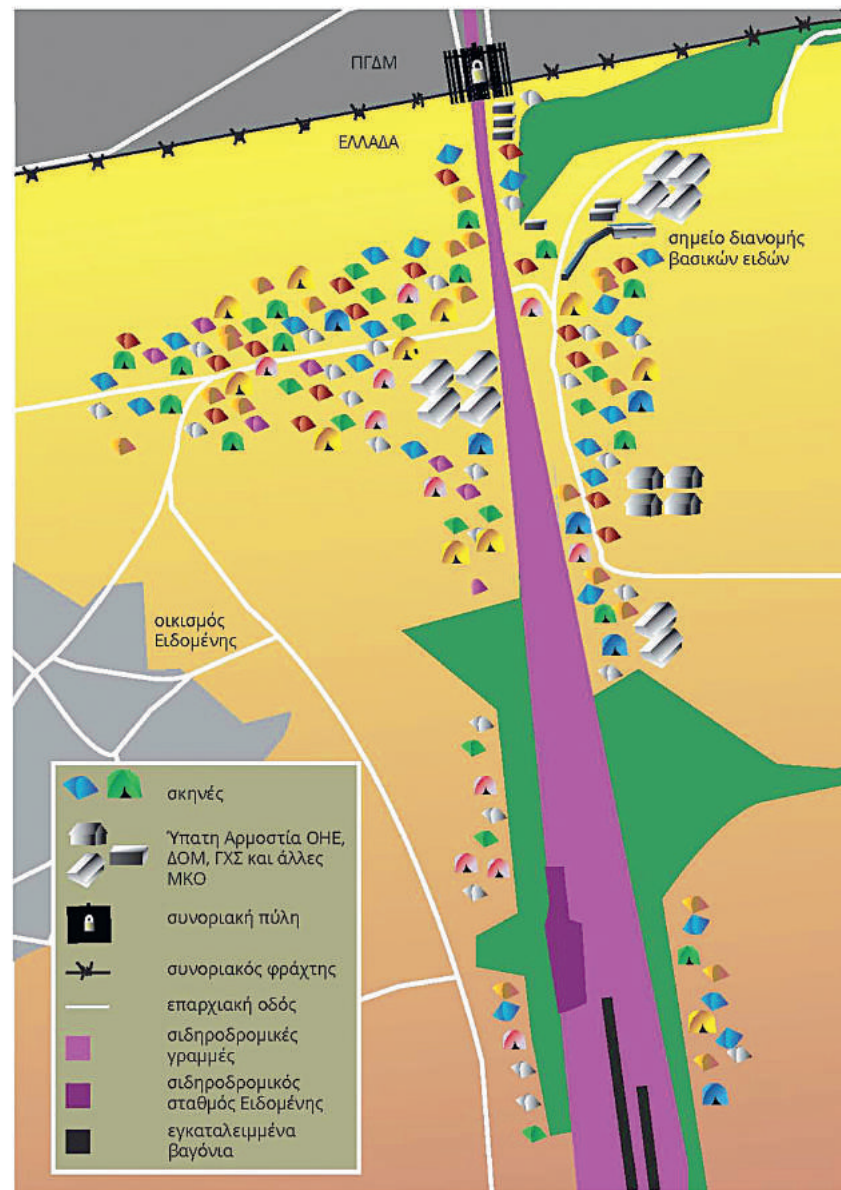
«Ζούγκλες» γύρω από την Ειδομένη

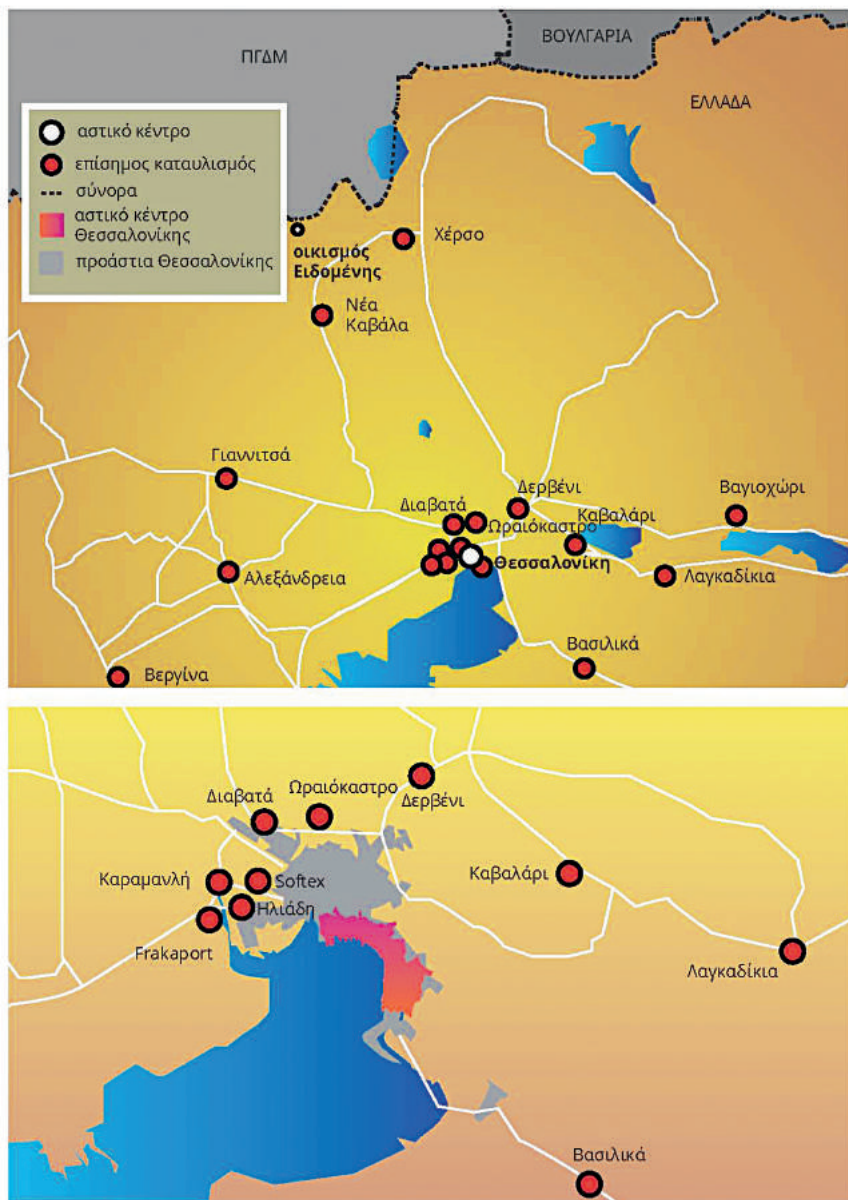
Περιοχή της Ειδομένης

«Πορεία Ελπίδας»

Καταυλισμός Ειδομένης

Επίσημοι καταυλισμοί στη Βόρεια Ελλάδα

Συγγραφική ομάδα

Η **Μαριάνθη Αναστασιάδου** είναι υποψήφια διδακτορίσσα στο Παιδαγωγικό Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ στη Γερμανία, υπότροφος του Ιδρύματος Rosa Luxemburg. Έχει εργαστεί ως εκπαιδευτικός και ερευνήτρια σε διάφορα πρότζεκτ, μεταξύ των οποίων ως παιδαγωγός με ασυνόδευτους ανήλικους πρόσφυγες στην περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Ο **Αθανάσιος Μαρβάκης** είναι καθηγητής Κλινικής Κοινωνικής Ψυχολογίας στο ΑΠΘ. Από το 1990 εργάστηκε ως ερευνητής και ως καθηγητής σε πανεπιστήμια στη Γερμανία, στην Ελλάδα, στη Λετονία, στις Κάτω Χώρες, στην Κροατία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Τουρκία, στο Λουξεμβούργο, στην Κίνα, στον Καναδά, στο Μεξικό, στη Δανία, στη Νότια Αφρική, στην Αυστρία, στη Βραζιλία και στη Χιλή.

Η **Παναγιώτα Μεζίδου** ήταν ακτιβίστρια στην περιοχή της Ειδομένης. Είναι καθηγήτρια της ελληνικής γλώσσας, ειδικευόμενη στη διγλωσσία και στις μαθησιακές δυσκολίες. Είναι, τέλος, μητέρα.

Ο **Marc Speer** είναι κοινωνιολόγος και ολοκληρώνει το διδακτορικό του για το «ανθρωπιστικό καθεστώς συνόρων» στη Σχολή Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Γκέτινγκεν στη Γερμανία. Επίσης, συμμετέχει στην ερευνητική ομάδα bordermonitoring.eu, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στο ευρωπαϊκό συνοριακό καθεστώς στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Συνεργάτες της ελληνικής έκδοσης

Ο **Γιώργος Κονδύλης** ζει και εργάζεται ως εικονογράφος στην Αθήνα. Έχει φτιάξει τους χάρτες στην πρωτότυπη αγγλική και στην ελληνική έκδοση.

Ο **Δημήτρης Ιωάννου** είναι διδάκτορας Πολεοδομίας-Χωροταξίας στο ΕΜΠ. Ως μεταφραστής έχει συνεργαστεί με τα *Ενθέματα Αυγής*, το anlyzegreece.gr κ.ά. Έχει μεταφράσει το κείμενο του βιβλίου από τα αγγλικά.

